

Část čtvrtá

1863–1918

V zájmu širší a užší vlasti
Literární cenzura
v éře měšťanského
liberalismu a modernismu

Michal Charypar

Tisková legislativa a popis cenzurní praxe: synchronní pohled	482
Tisková legislativa a hospodářská regulace	482
Provoz cenzury a možnost imunizace konfiskátů	488
Diskurz o cenzuře a statistický přehled konfiskátů	494
Liberální diskurz o cenzuře a regulace populární literatury	494
V zájmu národa a církve: široké pole nestátní regulace	498
Prameny výzkumu a statistika konfiskací	503
Přehled konfiskátů německojazyčných neperiodik v českých zemích	508
Přehled konfiskátů českojazyčných neperiodik	511
Doba tiskových procesů s novináři (1863–1873)	515
Kriminalizace žurnalistů po zavedení zákona o tisku (1863–1866)	515
Pruská vojenská cenzura v Čechách (červenec–srpen 1866)	518
Tiskové soudy v době státoprávních bojů (1866–1873)	520
Dominance objektivního řízení (1873–1914)	527
Objektivní řízení trestní a stabilizace tiskových poměrů (1873–1893)	527
Konflikt českého a německého nacionalismu (1893–1914)	533
Zdvojení cenzurního systému v době války (1914–1918)	546
Příchod velké války (1914–1916)	546
Konec a nový začátek (1917–1918)	555

České země ve druhé polovině 19. století prožívaly hluboké sociální, politické, hospodářské i technické proměny. Vlivem industrializace a urbanizace docházelo nejen k bouřlivému rozvoji dopravy a obchodu, ale zároveň k proměnám krajiny a k přeměně sociálních vztahů, mimo jiné též vlivem nárůstu dělnické populace. Rozvoj středního a vyššího školství (roku 1882 byla pražská univerzita rozdělena na českou a německou, roku 1890 bylo založeno první dívčí gymnázium Minerva) i technických možností při tvorbě tisku s sebou přinesl boom politických novin a institucionálních a spolkových věstníků a časopisů, který podstatně zvýšil informovanost občanů i jejich angažovanost na společenském dění. Během třiceti let stoupl počet periodických titulů na více než desetinásobek.¹ V devadesátých letech se objevil i senzační masový tisk, v němž můžeme spatřovat předchůdce dnešního bulvárního tisku. Systém volné konkurence umožňoval ve všech oblastech prosazování nových idejí a jejich vzájemnou konfrontaci, současně však přestával chránit zažitě hodnoty. Na rozdíl od hospodářské liberalizace, jejíž vrchol nastal už v šedesátých letech, ovšem neprobíhaly politické změny skokově. Názorným příkladem může být postupná demokratizace volebního práva vyvolaná jednotlivými reformami volebního zákona v letech 1873, 1882, 1897 a 1907.

V podmínkách mnohonárodnostní habsburské monarchie bylo přitom liberální úsilí o práva a svobody jednotlivců spojeno i s úsilím o politická práva jednotlivých národních celků, jež už nyní byly – na rozdíl od předbřeznového období – nezpochybnitelnými entitami.² Rakouskou politickou scénu tak charakterizovala dlouhá léta pasivní rezistence jednotlivých národů, jejichž političtí představitelé se s „širší vlastí“, tedy habsburskou monarchií, buď zcela neidentifikovali, anebo nesouhlasili s podmínkami politické participace, jež jim poskytovala. Zvláště v Čechách nedokázaly oba zemské národy – český a německý – dospět k trvalému politickému kompromisu. Představa o politické svobodě pro jednotlivce i pro národy se přitom nevyklučovala s požadavkem národní jednoty v zájmu „užší vlasti“, jenž mohl vést až ke snahám demonstrativně z národního kolektivu vyloučit ty, kdo se v určitém ohledu proti „národním zájmům“ prohřešili. Teprve v devadesátých letech začal být požadavek národní jednoty tvář v tvář novým politickým i uměleckým proudům už spíše iluzorním.

Rakouský stát usiloval o neutralizaci otevřených národnostních i sociálních konfliktů uvnitř společnosti a o potlačování snahy směřující k destabilizaci státního zřízení, a to mimo jiné i prostřednictvím cenzurních mechanismů. Systém následné cenzury posuzující jednotlivé texty v detailu, konfiskující je při porušení konkrétních článků zákona a vyžadující soudní přezkum úředních rozhodnutí se přitom blížil ideálnímu typu liberální cenzury popsaneému v úvodu k této knize. Zákon o tisku platný od března roku 1863, jenž slouží jako základní periodizační mezník pro celé období, rušil koncesní systém pro periodika, a v cenzurním rozhodování tak výrazně omezil vliv výkonné moci ve prospěch moci soudní. Naplno proto začal být využíván trestní zákon určující obsahová kritéria pro tiskové delikty včetně rozmezí trestů, který však byl vydán už na počátku neoabsolutistického

1) Zatímco v roce 1863 v Čechách vycházelo 10 politických a 17 odborných listů v češtině, v roce 1895 už to bylo 120, respektive 210 listů, srov. František Roubík: „K vývoji časopisectva v Čechách“, in: *týž: Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863–1895*, Praha, Česká akademie věd a umění 1936, s. vii–xv, zde s. xiii.

2) Srov. též Otto Urban: „Český liberalismus v 19. století“, in: Milan Znoj, Jan Havránek, Martin Sekera (eds.): *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha, Torst 1995, s. 15–27.

období a v nových poměrech nebyl reformován. O tom, že takové řešení plně nevyhovovalo, svědčí nejenom dobové hlasy, ale i fakt několika amnestií pro tiskové delikty (v letech 1865, 1867 a 1870) a plošný přechod k tzv. objektivnímu řízení trestním roku 1873, které bylo vedeno proti zabavenému textu, nikoli však už proti nakladateli či zodpovědnému redaktorovi. Objektivní řízení prakticky ukončilo vlnu věznění žurnalistů, zároveň však odstranilo i některé prvky garance soudního přezkumu cenzurních rozhodnutí.

Typickou pro liberální cenzuru od šedesátých let 19. století byla snaha o transparentnost jejího výkonu. Informace o proběhlých konfiskacích byly uveřejňovány v úředních novinách i v následujících číslech postižených periodik. Vydavatelé novin a časopisů mohli uspořádat druhé vydání konfiskovaných čísel, a to s vynecháním závadných textů či pasáží, přičemž redakce měla na výběr, zda zabavený text nahradí jiným, nebo ponechá výpustku bez náhrady a označí ji slovem „zabaveno“. Tato transparentnost byla příznačně omezena se znovuzavedením předběžné cenzury v době první světové války. Válečná situace zároveň přinesla značnou redukci celkového objemu vycházejícího tisku a snahy o centrální usměrňování jeho politického zpravodajství.

Krásná literatura v Čechách a na Moravě byla do jisté míry součástí výše nastíněných liberalizačních a modernizačních tendencí. V zásadě se v této době už plně emancipovala vůči světovým literaturám, jejichž aktuální vývoj nyní byla poprvé schopna soustavněji reflektovat v překladech. Literatura se výrazněji diferencovala, formovaly se skupiny s jedinečným programem. Literární proces ovlivňovaly i generační a mezigenerační polemiky na půdě literárních časopisů a novin. Vznikla moderní literární kritika. Objevily se velké nakladatelské domy, které zásadním způsobem ovlivňovaly literární produkci a komunikaci. Rozvíjel se román s venkovskou, sociální a historickou tematikou. Realistická snaha zachycovat místní kolorit konkrétních regionů korespondovala s lokálně adaptačním úsilím liberalismu. Fáze národního obrození před rokem 1848 byla vnímána už jako historická a kulturní společnost se jí snažila kriticky uchopit a nově na ni navázat. Spor o to, jak nadále prosazovat české národní cíle – zda se držet striktně domácích tradic, nebo připouštět i cizí vlivy včetně německých –, se v praxi nejvíce reflektoval právě v tisku a literatuře. Od devadesátých let 19. století tento vývoj dále akceleroval. Modernistické snahy, anticipované například už Vrchlického překladem *Poezie francouzská nové doby* (1877), manifestovalo roku 1895 programové prohlášení nazvané *Česká moderna*; jemu už téhož roku začal sekundovat almanach *Pod jedním praporem*, v němž se prezentoval proud tzv. Katolické moderny a jeho nové pojetí křesťansky laděné poezie. V manifestu *Česká moderna* byl vysloven požadavek autonomie umění a jeho nezávislosti na politice a na hodnotách měšťanské společnosti. Vyhraňovala se tak představa nové estetiky, nového schématu vztahů mezi krásnou literaturou, čtenářem a vnějším světem. V předválečné a válečné době se tyto modifikované umělecké cíle dále vyvíjely a často se zároveň kombinovaly se sociálně reformními snahami v tvorbě tzv. anarchobohémy a později též u příslušníků rané literární avantgardy.

I v krásné literatuře se cenzurní posuzování primárně soustředilo na rovinu tématu. Negativní vyjádření na adresu císaře, církve či soužití národností tak mohlo být postihováno stejně v novinovém článku, v básni, románu nebo vědecké stati. Zvláště v striktně normativním objektivním řízení probíhalo cenzurní vyčleňování tiskovin z veřejného oběhu kvůli jejich závadnému obsahu nezávisle na druhu textu. Jen ojediněle se v cenzurní praxi

od osmdesátých let setkáváme i s argumentem, že literární dílo je autonomním uměleckým výtvozem, jenž je třeba posuzovat v jiném kontextu než politickou publicistiku. Tato představa o autonomizaci vysoké literatury, kterou můžeme sledovat i v dobové literární kritice (František Xaver Šalda aj.), se v úřední reflexi beletrie prosadila výrazněji teprve v průběhu meziválečného období.

Následující kapitola je rozdělena do pěti částí. První z nich podává synchronní pohled na cenzurní systém v celém inkriminovaném období. Druhá zpřístupňuje dobový diskurz o cenzuře s přesahem do strukturální regulace uvnitř kulturní společnosti, podává přehled pramenů výzkumu a dostupné statistiky konfiskací a představuje konfiskáty neperiodických děl v německém a českém jazyce. Následující tři části podávají diachronní pohled na vývoj systému cenzury, s primárním zaměřením na neperiodickou produkci v češtině. První periodizační období, vymezené lety 1863 a 1873, zachycuje vlnu tiskových procesů s novináři započatou v době prvních ústavních vlád, přerušenu epizodním působením pruské vojenské cenzury v části Čech a Moravy v létě 1866 a vrcholící pak v době státoprávních bojů. Důležitým mezníkem bylo plošné zavedení objektivního řízení v roce 1873. Do značné míry jím ustalo trestní stíhání osob zúčastněných v tiskovém procesu, zároveň však objektivní řízení přineslo výrazný nárůst počtu konfiskací. Jako typ tiskového procesu dominantním způsobem ovlivňovalo poměry v žurnalistice a literatuře až do příchodu první světové války. Léta 1914–1918, jež jsou pro nás posledním periodizačním obdobím, pak znamenala překrytí stávající praxe objektivního řízení válečnou předběžnou cenzurou a zdvojení cenzurního systému. Konec roku 1918, jímž je tato kapitola uzavřena, tak můžeme vnímat jako opětovný návrat k výkonu liberální cenzury, jež však byla nadále uskutečňována již v podmínkách nově vzniklého československého státu.

Tisková legislativa a hospodářská regulace

Obnovení konstitučního režimu v rakouském císařství, realizované vydáním císařského diplomu v říjnu 1860 a nové ústavy v únoru následujícího roku, bylo důsledkem potřeby přehodnotit vnitrostátní politiku Rakouska po rozhodující vojenské porážce v boji se spojenou francouzsko-sardinskou armádou u Solferina v červnu 1859, která pro podunajskou monarchii znamenala ztrátu rozsáhlých území na severu dnešní Itálie. Součástí komplexu reformem říše měla být též výrazná úprava tiskové legislativy. Už 11. září 1860 pronesl člen rozmnožené říšské rady Carl Maager kritický soud nad stávajícími tiskovými poměry:

Postavení tiskopisu v Rakousku jest takové, že každý vývin a užitek jeho nemožným se stává. Vůle Jeho Velič. císaře, aby s tiskopisem se nakládalo jen dle trestního zákona, není vyplněna. Správní úřadové vykonávají cenzuru předchozí [tj. předběžnou, MCh]. Co se jim nelíbí, potlačuje se. Policejní úřadové vydávají nařízení, o tom a onom nesmí se psáti. Často se listu některému zapovídá patisk zahraničních článků a listům v provinciích i to, co přinesly listy vídeňské, např. návrh většiny říšské rady. Na jakém zákonním základě opatření toto se zakládá, nevím. Nejen žurnály, ale ani tiskové úřady nevědí již, co jest povoláno, co zapovězíno. Dle toho, jaký vítr denně věje, projde článek takzvanou revizí policejního úřadu, aneb neprojde. [...] Nyní jsou tiskové poměry stíněnější než kdy jindy. Damoklesův meč výstrah³ visí stále nad jich hlavami, a v tomto jediném roce prý dáno bylo více výstrah nežli v desíti letech předešlých. Přitom podivné jest, že policie v tom ohledu jest žalobníkem, soudcem i svědkem v jedné osobě a že obžalovaný odsuzován bývá, aniž by prve slyšána byla obrana jeho, a výstrahy tyto dávají se nejen tenkrát, když to řád tiskový předpisuje, nýbrž když se policii zlíbí. Svobodné slovo o nejdůležitějších záležitostech státního ústrojí jest zabráněno a musí utíkati do zahraničních listů, aby takřka podloudnictvím v Rakousích slyšáno bylo. [...] Avšak i s domácím tiskopisem nestejně se zachází, neboť kdežto např. listu, který se zahaluje do pláště církevního, přitom ale často nekřesťanské věci a otázky přináší a proti náboženství Kristovu hřeší, kdežto se, pravím, listu takovému dovoluje, aby stále útoky činil na protestanty a židy, nepřipouštějí se námitky proti takovému útokům.⁴

V sezení rozmnožené říšské rady dne 22. září 1860 upozornil hrabě Jindřich Jaroslav Clam-Martinič na naléhavou potřebu změn v poměrech tisku, jehož „pravým dozorcem“ měl být veřejný život, a nikoli cenzura.⁵ Také svobodný pán Franz von Hein kritizoval dosavadní systém, „dle něhož bez určitých zákonních ustanovení to, co časopisy píší, anebo co vůbec

3) O institutu výstrah srov. rámcová kapitola „1848–1863. V zájmu svobody a řádu“, s. 369–370, 374, 377.

4) „O svobodě tisku v Říšské radě“, *Posel z Prahy* 4, 1860, č. 8/9, s. 332–337, zde s. 332. Původní německé znění in *Verhandlungen des österreichischen verstärkten Reichsrathes 1860. Nach den stenographischen Berichten*, Wien, Friedrich Manz 1860, s. 224–226.

5) „O svobodě tisku v Říšské radě“, *Posel z Prahy* 4, 1860, č. 8/9, s. 332–337, zde s. 333.

tiskem se povědítí může, vlastně víceméně závisí od náhledů několika správních úřadů“.⁶ Kníže Hugo Carl Salm-Reifferscheidt vyslovil požadavek „svobodného tisku“, ale upřesnil:

Tiskem svobodným nemyslím však tisk bezúzdny, leč jen tisk takový, kterýž pravou mužnou svobodou vše to přijímá a o všem mluví, oč se právě rozchází [tj. jedná, MCh]. [...] Nevolností ztratil tisk svou pravou povahu; maje totiž původně značiti veřejné mínění, přijal na se v skutečnosti bytost i tvárnost byrokratickou. Jeden hlas jen je slyšeti, hlasy druhé se potlačí. [...] Musí se [...] státi tisk volným, avšak ne volným tak, aby překypoval svobodou, alebrž svoboden byl podle rozumu; ne aby jej jednotliví úřadové libovolně utiskovali, ale v tom smyslu, aby byl výrazem veřejného života a veřejného mínění.⁷

Rovněž uherský člen rozmnožené říšské rady, svobodný pán Ladislaus Szögyény-Marich se vyslovil pro reformu regulačních opatření, ne však pro jejich absolutní zrušení: „při slově ‚svobodný tisk‘ vznikne vzpomínka na všelijaké ono rýpalství, jež v tisku roku 1848 a 1849, v onom tisku hanby, se ukrývalo. Jedná se o to, aby instituce ty přivedeny byly zpět na stanovisko právní, aby obmezeny byly potřebnou hranicí a při výstupcích [tj. přestupcích, MCh] prostředky zákonnými rázně se vystupovalo.“ Szögyény podobně jako Clam také upozornil na to, že povinností předkládat povinné výtisky před zahájením prodeje se kombinují prostředky následného i předběžného cenzurního systému: „Mohuť si mysliti řádný stav tisku jen v důsledném systému buď předstižném [tj. předběžném, MCh], buď postižném [tj. následném, MCh]. Spojení obou je nestvůra, nepřinášející nic dobrého, ale jen zlého [...], **skutečnému úřadu cenzurnímu bych přednost dal před tím, jež nyní máme.**“⁸ Říšská rada ještě téhož dne většinou hlasů schválila Clamův návrh vznést na vládu požadavek brzkého nového uspořádání tiskových záležitostí.

Situace se však beze změn přenesla i do nové říšské rady, tvořené po obnovení ústavnosti členy vyslanými jednotlivými zemskými sněmy. Německožidovský spisovatel a poslanec z Čech Ignaz Kuranda opakoval 22. července 1861 požadavek říšské rady z předchozího roku na přepracování stávajícího tiskového zákona ve svobodnějším duchu a interpeloval v této věci ministra spravedlnosti Adolfa Pratobeveru von Wiesborn. Ten mu o tři dny později odpověděl, že návrh tiskového zákona už je hotov, čekají ho pouze formální úpravy a bude v co nejkratší době předložen sněmovně.⁹ Na Kurandu se znovu v říšské radě odvolal 2. října poslanec za Jičínsko Karel Leopold Klauďy a žádal následovat podobu pruské tiskové legislativy v tom, aby byla odstraněna zdvojená trestní moc (*doppelte Strafgevalt*) kombinující prvky následné a předběžné cenzury a zavedeny porotní soudy pro tisk. Přímo mu odpověděl ministerský předseda Anton von Schmerling, který v podstatě jen zopakoval Pratobeverova slova a odůvodnil otálení vlády s předložením návrhu důležitostí této věci.¹⁰

6) Tamtéž, s. 334.

7) Tamtéž.

8) Tamtéž, s. 335.

9) *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session (vom 29. April bis 18. December 1862)*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1862, s. 588, 613.

10) Tamtéž, s. 1507–1513, zde s. 1510.

Georg Lienbacher – hlavní autor zákona o tisku z roku 1863

Salcburský právník, vysoký úředník ministerstva justice a konzervativní katolický politik Georg Lienbacher (1822–1896) byl hlavním autorem zákona o tisku a zákona o trestním tiskovém řízení č. 6–7/1863 a iniciátorem tzv. objektivního řízení trestního. Od roku 1847 působil ve státní službě, kde dosáhl značné kariéry. Roku 1859 se stal přednostou státního zastupitelství ve Vídni, poté působil ve funkci legislativního referenta na ministerstvu spravedlnosti, v níž dokázal prosadit řadu zákonů včetně tiskového. Roku 1870 dosáhl postavení rady u vrchního soudu ve Vídni a o deset let později vrchního rady u nejvyššího soudního a kasačního dvora. Od roku 1873 byl dlouhá léta poslancem v říšské radě. V politice na sebe upozornil zejména počátkem osmdesátých let 19. století, kdy podal v parlamentu návrh na snížení volebního cenzu na 5 zlatých přímých daní ročně, čímž by se rozšířilo volební právo i mezi drobnou buržoazii. Jan Neruda v článku připojeném k Lienbacherově portrétu, který v roce 1882 uveřejnily *Humoristické listy*, právě tyto snahy rakouského politika s uznáním podpořil. Sympatizoval zvláště s Lienbacherovou snahou o demokratizaci volebního práva a upozornil, jak tento návrh může nahrávat českým národnostním snahám.

Zdroj: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, sv. 5, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1972, s. 210; [Jan Neruda]: „Jiří Lienbacher“, *Humoristické listy* 24, 1882, č. 12, s. 89–90.

Nový zákon o tisku č. 6/1863 říšského zákoníku byl po dalších debatách schválen až 17. prosince 1862 a v platnost vstoupil 9. března 1863.¹¹ Jeho odbornou úroveň zajišťoval jeho hlavní autor Georg Lienbacher, důkladně obeznámený s tiskovým právem v jiných evropských zemích.¹² Ukázalo se však, že vláda v úplnosti nezohlednila ani jeden z obou základních požadavků parlamentu, totiž zrušit intervenci policie při kontrole tisku a odstranit kombinování prvků následné cenzury s předběžnou.

11) Thomas Olechowski: „Lawmaking Procedure under the Rule of the February Patent: The Austrian Press Act 1862 between the House of Lords and the House of Deputies“, in Jean Garrigues (ed.): *Representative and Parliamentary Institutions in the World from Middle Age to Present Times. 57th Conference of the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions*, sv. 1, Paris, Assemblée nationale 2010, s. 581–590.

12) Podrobnou sondu do tehdejšího tiskového práva v komparativním pohledu napříč celou Evropou a rozbor rakouského zákona o tisku podává zásadní práce k tématu, dvojdílná monografie Josefa Sládečka *Tiskové právo trestní a policejní. Srovnávací studie*, Kladno, Josef Šolc [1900], a *Tiskové právo živnostenské a řízení tiskové. Srovnávací studie*, Praha, Eduard Grégr [1901]; nově Thomas Olechowski: *Die Entwicklung des Presserechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*, Wien, Manz 2004, s. 447–674; dále srov. František Štorch: „Tiskové právo“, in *Ottův slovník naučný*, sv. 25, Praha, J. Otto 1906, s. 466–468; Philip Czech: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2010, s. 302–307. K poměrům v tisku v českých zemích srov. dále Zdeněk Šimeček, Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 173–225.

Pres prudký společenský a hospodářský rozvoj v dalších desetiletích prošel Lienbacherův zákon o tisku do konce vlády Františka Josefa I. jen dvojitou revizí, v říjnu 1868 a v červenci 1894. Pravidla tiskové produkce a distribuce ovlivňoval víceméně v téže podobě až do první světové války. Během jeho působnosti se v Čechách vystřídalo několik literárních generací. Zákon fungoval dále dokonce ještě v době první republiky, kdy byl doplněn dalšími normami, i poté však představoval základ tiskové legislativy. Platil pak fakticky až do začátku protektorátu a formálně znovu nakrátko ještě v poválečném období. Současně se zákonem o tisku vešel v platnost i zákon č. 7/1863 o trestním řízení v tiskových věcech, rovněž zpracovaný Georgem Lienbacherem.

Zákon o tisku č. 6/1863 říšského zákoníku se zabíral technickou stránkou výroby a distribuce tiskovin, nikoli jejich obsahem. Podmínky, které určoval, se v mnohém odvíjely od těch, které stanovil už tiskový řád z roku 1852. Principem zůstala následná cenzura a cílovou oblastí zejména politický tisk, jak nepřímo vyplývá z ustanovení o kaucích a z povinnosti předkládat k úřední kontrole povinné výtisky periodik, letáků a kratších brožur (viz dále). Tisková cenzura nyní nepostihovala primárně autory, ale následné produktorské subjekty - nakladatelství, vydavatelství, tiskárny a jejich zodpovědné pracovníky, správce či majitele. Postiženou osobou tak býval zpravidla tiskař nebo nakladatel a u periodik též zodpovědný redaktor, který ze své funkce podstupoval případný trest vězení, nenesl však finanční břemeno. Účelem opatření bylo tedy dostat tisk pod kontrolu teprve v momentu, kdy se z něj stávala instituce a veřejné médium.

Právo tisknout spisy, vydávat je a obchodovat s nimi se řídilo živnostenským zákonem, který v seznamu živností vyžadujících koncesi uváděl hned na prvním místě „všecky živnosti, které se zabývají mechanickým neb chemickým násobením literárních neb uměleckých výrobků aneb obchodem s nimi“.¹³ Tyto živnosti patřily nadále k výrazně regulovaným, směly se zřizovat pouze v místech se sídlem politických úřadů a jejich provozovatelé se museli vykazovat trestní bezúhonností a „všeobecnou vzdělaností“. Z těchto povinností byly vyvázány jen podniky zaměřené výhradně na „školní a modlicí knihy, kalendáře a obrazy svatých“.¹⁴ Při závažném či opakovaném porušení zákona obsahem tiskopisu směly úřady přistoupit k odnětí živnostenského oprávnění (§ 7 a 138) a dalším sankcím, jako byla peněžní pokuta, odnětí práva mít učedníky anebo vězení až do výše tří měsíců (§ 131-140). Trh s tiskovinami tak byl nyní regulován především v hospodářském ohledu. Článek 3 zákona o tisku povoloval autorům distribuovat a prodávat texty vydané svépomocí, avšak možnosti kolportáže jako takové byly stále striktně limitovány.

Ve srovnání s předchozím stavem nový zákon o tisku především rušil nutnost koncesí pro vydávání periodických titulů (nadále k založení periodika stačilo pouze oznámení) a rušil také úřední výstrahy vůči periodikům s protistátní či protináboženskou tendencí, po nichž mohlo být vydávání listu zastaveno. Z předchozího období však přetrvávaly hospodářské sankce pro noviny a časopisy. Hlavním opatřením byly novinářské vydavatelské kauce (někdy též nazývané jistotné), zrušené až novelou zákona o tisku z 9. července 1894 (jednání o této novele se v říšské radě významným způsobem účastnil i mladočeský

13) *Nový živnostnický zákon, vydaný dne 20. prosince 1859 a platnost mající od 1. května 1860. Se zvláštním úvodem a s některými vysvětlivkami*, Praha, Kateřina Jeřábková 1860, § 16, s. 8.

14) *Tamtéž*, § 19, s. 9-10.

poslanec Bedřich Pacák). Tyto kauce hradili vydavatelé při založení nového listu a přes mírný pokles oproti předchozímu legislativnímu stavu šlo o nemalé částky, splatné v hotovosti nebo v rakouských státních obligacích – pro listy ve Vídni a okolí činila kauce 8 000 zlatých, v regionech ostatních větších měst, jako byla Praha, 6 000 zl., přičemž u periodik vycházejících maximálně třikrát do týdne se jednalo vždy o polovinu uvedených částek. Tyto kauce byly určeny k tomu, aby se z nich platily pokuty za tiskové delikty. Kauce pak musela být do osmi dnů doplněna opět na plnou výši. Kaucím byl podroben každý list s větší než dvoutýdenní periodicitou, v němž se, třeba i mimo hlavní náplň titulu, „píše o denních záležitostech politických, náboženských nebo společenských“. Netýkaly se proto například vědeckých listů, ale pouze politického tisku včetně satiry v humoristických časopisech. V takto vymezené oblasti se kauce nekladla pouze „za listy, které vydává vláda“.¹⁵ Byl-li zodpovědný redaktor, vydavatel nebo tiskař odsouzen pro obsah tiskopisu k více než pěti letům žaláře, mohla celá kauce propadnout ve prospěch chudinského fondu.¹⁶ Pokud list přestal vycházet, byla kauce do šesti měsíců vrácena, nebylo-li s ním ovšem právě vedeno trestní řízení.

Pouze do první novelizace tiskového zákona v říjnu 1868 byl v platnosti § 38 umožňující suspenzi, tzn. zastavení celého listu až na dobu tří měsíců v případě závažných či opakovaných provinění. Tento prostředek byl často užíván zvláště v době zvýšené represe proti českému tisku po provedení rakousko-uherského dualismu roku 1867. V neposlední řadě se přitom ukázalo, že zmíněné zrušení policejních výstrah v roce 1863 nemuselo pro periodika znamenat pouze ulehčení, ale bylo dvojsečnou zbraní a v Čechách vedlo v několika případech i k tomu, že úřady nařídily zastavení periodika na tři měsíce rovnou, bez předchozího varování.

Redaktoři, tiskaři a nakladatelé měli rovněž povinnost pečovat o „zákonný obsah“ vydávaného tiskopisu. Toto ustanovení, ve své formulaci nejednoznačné, umožňovalo stíhat redaktora periodického a nakladatele neperiodického spisu i v případě, že jim nemohl být dokázán úmysl trestného činu. Ve svém důsledku tak toto ustanovení všem činitelům literární produkce a distribuce vnucovalo autocenzuru. Za přečin, respektive přestupek zanedbání povinné péče hrozil trest až půlročního žaláře, v oblasti ošetřované tiskovým zákonem jinak výjimečný.¹⁷

Zahraniční periodika prodávaná v Rakousku-Uhersku bylo možné postihnout odnětím poštovního debitu, tedy možnosti rozesílání prostřednictvím poštovních zásilek, a tím výrazně ztížit jejich distribuci. Další opatření tiskového zákona regulovala distribuci

15) Citujeme zde z oficiálního dobového překladu tiskového zákona, vydaného v tiskárně českého místopředsednictví, *Rakouské zákony říšské pro království a země, v radě říšské ve Vídni zastoupené*, sv. 23–24, Praha, Jindřich Mercy 1870, § 13–16, s. 133–135. Tento soubor uvádí zákon v podobě z roku 1868 a v poznámkách registruje kompletní původní znění z roku 1863. Přihlížíme rovněž ke komentovaným edicím zákona o tisku z pozdější doby, srov. Alois Rašín (ed.): *Rakouský zákon o tisku se všemi novellami a s dodatkem o trestním řízení ve věcech tiskových a o sazbách poštovních pro tiskopisy*, Praha, Grosman a Svoboda 1901; Jan Hrabánek, Albert Milota (eds.): *Tiskové právo československé. Ochrana cti, tiskové novely, slovenské tiskové zákony, redaktorský zákon atd.*, Praha, Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1938, s. 29–64.

16) *Rakouské zákony říšské*, sv. 23–24, cit. dílo, § 35, s. 142.

17) Paragrafy 29–33, v novele z roku 1868 nahrazené článkem III zákona č. 142/1867, viz *Rakouské zákony říšské*, sv. 23–24, cit. dílo, s. 141–142; shrnutí všech změn v novele tiskového zákona z roku 1868 tamtéž, s. 151–154. Srov. též T. Olechowski: *Die Entwicklung des Presserechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 608–616.

Parodie zákona o tisku pro Čechy *Humoristické listy* přinesly v létě 1872 parodický návrh zákona o tisku určený speciálně Čechům, jehož podavatelem v říšské radě se měl stát „nosarius“ (tj. nosatec, Žid) Ignaz Kuranda. Návrh ironicky pojmenovává „svobody“, které mají být Čechům určeny. Kritika nerovného uplatňování protitiskových opatření v Čechách a v jiných částech říše se zde mísí s prvky antisemitismu, mimo jiné v posledním článku, který naráží na židovské nosy. Text nebyl konfiskován.

Návrh nového zákona o tisku pro Čechy, jež říšské radě podati míní nosarius p. Náci Kuranda.

§ 1. Každému Čechu povoluje se bez předběžného oznámení **tisknout** ruce přátelům a známým.

§ 2. K **tisknutí** se v zimě ku kamnům není žádného zvláštního úředního povolení potřeba.

§ 3. Kolků oboje to **tisknutí** nevyžaduje.

§ 4. Taktéž nepodléhá kolků **tisknutí se** milenců k sobě.

§ 5. **Přítisknutí** pečeti na vlastní psaní dovoluje se bez výminky každému.

§ 6. V **tisknutí** vzorků a písmen k vyšívání nebudiž nikomu ani dost málo překáženo.

§ 7. Hochům vůbec a žákům zvláště povoluje se **obtiskování** dovolených metachromatypických obrázků bez zvláštního svolení policejního. Zato ale zapovídá se jim co nejpřísněji **obtiskování** do sněhu takzvaných „polských židů“ [tj. zakazuje se přišlapovat k zemi spodní okraje dlouhých dámských plášťů, MCh].

§ 8. **Přítiskne-li** kdo v tlačenici druhého ke zdi nebo **vtiskne-li** jej někdo za vrata, nemusí být policie o tom zpravěna, ač nestalo-li se při tom nic jiného.

§ 9. **Tisknutí** kartonů dovoluje se všem, kdož platí za to daň.

§ 10. **Vytiskne-li** se při šití náprstek na prst, není zapotřebí oznámit to policii.

§ 11. Při **vytisknutí** jednoho dělníka druhým nemá policie práva zakročiti.

§ 12. Čepici neb klobouk do čela si **vtisknout** se nikterakž nezapovídá. Naproti tomu ovšem tresce se všeliké „nalejvání“ cylindrů jakožto těžké poškození na těle a veřejné násilí.

§ 13. Adresy **důvěry** vládě mohou se **tisknout** kdekoliv a u kohokoliv.

§ 14. Každý vládní a vládní příznivý časopis může býti **tištěn** v řeči jakékoli a rozšiřován beze všech překážek a kolků.

§ 15. Všeliké narážky v tiskopisech na delší a dlouhé nosy, „magnety“ a rařafáky, jakož i každé vyobrazení takových „křesadel“ tresce se jako zločin **velezrády**, spáchaný na všech těch [tj. nosech, MCh], kteréž by se na něm mohly zhlídnouti.

Zdroj: „Návrh nového zákona o tisku pro Čechy“, *Humoristické listy* 14, 1872, č. 35, s. 273.

periodických tiskovin plošně. Šlo o zákaz volné kolportáže tiskopisů,¹⁸ který vyžadoval pro kolportáž předchozí svolení policie, dále pak o inzertní daň (v letech 1850–1874; souvisela s boomem inzerce v novinách zvláště od šedesátých let) nebo o spotřební daň ve formě novinářského a kalendářního kolků (po svém faktickém zrušení v roce 1848, právně zakotveném roku 1850, bylo kolkovné pro periodika obnoveno v letech 1857–1899). Kalendáře, u nichž byl kolek znovu povinný už od roku 1850, byly vydávány různými časopisy či novinami a patřily v Čechách k nejpobulárnějším tiskovinám vůbec. Kolek mohl zvýšit cenu kalendáře o více než 20 %, což u produktu určeného zvláště čtenářům z lidových vrstev bylo velmi významné.¹⁹

18) *Rakouské zákony říšské*, sv. 23–24, cit. dílo, § 23 zákona o tisku, s. 139.

19) Karel Adámek: *Z naší doby*, sv. 2, Velké Meziříčí, J. F. Šašek 1887, s. 238. O značných výnosech z kolků pro státní rozpočet srov. Karel Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, Praha, vl. n. 1927, s. 258–259.

Provoz cenzury a možnost imunizace konfiskátů

Porušením zákona o tisku nebylo možné dopustit se zločinu, nýbrž pouze přestupku, po němž obvykle následovaly finanční sankce (pokuta či konfiskace inkriminovaného spisu, čísla novin atd., která měla znovu dopad ekonomický), nebo v horším případě přečinu, který znamenal několikanásobně vyšší peněžní trest a často též krátkodobé uvěznění (v rámci tohoto zákona nejčastěji na dobu od jednoho týdne do jednoho měsíce). Takové postihy při tiskových deliktech patřily spíše k těm lehčím. Definice deliktů vztahujících se k obsahové stránce tištěných textů a postihy za ně naproti tomu určoval trestní zákon z doby neoabsolutismu, který platil od roku 1852 bez výraznějších úprav až do roku 1918; k jeho zrušení došlo v Československu až roku 1950. Podle dobového názoru obhájece u tiskových soudů a právního teoretika Josefa Sládečka proto „jakákoli reforma zákona tiskového neměla by žádného účelu, nejde-li ruku v ruce s opravou práva trestního“.²⁰ Nejčastěji se – bez rozlišení typu závadného textu – uplatňovaly následující články zákona:²¹

§ 58–59 (velezrada), § 63 (urážka panujícího císaře), § 64 (urážka členů císařského rodu včetně již zemřelých), § 65 (rušení veřejného pokoje): Tyto zločiny patřily v dané oblasti k nejtěžším. Zločin velezrady, pod který spadalo vybízení k násilné změně formy vlády, změně ústavy říše, vzpouře, občanské válce anebo odtržení části území monarchie, figuroval v tiskových přích vcelku vzácně, nejčastěji v kombinaci s články 63–64, které naopak byly značně frekventované. Článek 65 patřil v tiskových procesech vůbec k nejužívanějším paragrafům, zvláště ve znění odstavce a), podle něhož se zločinu rušení veřejného pokoje dopouští ten, kdo „hledí popuditi k opovrhování osobou císařovou, jednotou státního svazku císařství, formou vlády nebo správou státní nebo hledí popuditi k nenávisti k nim“.²² Další odstavce postihovaly například podněcování k neposlušnosti, k odporu proti zákonům či soudním opatřením, k odpírání daní nebo k opovrhování ústavou říše.

§ 122 (rušení náboženství), § 302 (popuzování k zášti proti skupinám), § 303 (urážka církve nebo náboženského spolku): Článek 122 sankcionoval úmyslné zločiny urážky Boha a státem uznaného náboženství, svádění křesťanů k odpadnutí od víry nebo rozšiřování bludného učení; vztahoval se i na zneuctívání židovské víry. Mnohem častěji se však objevovaly drobnější přečiny podle § 302–303. Článek 302 byl zacílen značně různorodě na popuzování „k zášti proti rozličným národnostem (kmenům národním), společností náboženským nebo jiným, proti jednotlivým třídám nebo stavům společnosti občanské nebo proti korporacím zákonně uznaným“.²³ V praxi se užíval často u antisemitských tisků, stejně jako u národnostních útoků jak z české, tak z německé strany. V případě česko-německých sporů se ovšem v české publicistice poukazovalo na to, že tento zákon bývá

20) J. Sládeček: *Tiskové právo trestní a policejní*, cit. dílo, s. xx.

21) Vycházíme z publikace *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství rakouské, vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák. Se zákonem o tisku atd.*, Praha, Eduard Grégr 1873. Názvy jednotlivých článků zákona zde parafrázujeme.

22) Tamtéž, s. 102. Postih deliktů na základě § 63 a 64 analyzuje P. Czech: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube*, cit. dílo.

23) *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích*, cit. dílo, s. 258.

uplatňován nerovně v neprospěch české strany. Článek 303 obdobně sankcionoval urážky učení či obyčejů státem uznaných církví a náboženských společností.

§ 300 (pobuřování proti úřadům a zlehčování úředních nařízení); § 305 (zlehčování manželství, rodiny a vlastnictví; schvalování nezákonných nebo nemravných činů): Přečin podle článku 300 byl ve sféře tiskových deliktů nejjfrekventovanější (obsahově se zčásti shodoval s druhým nejčastěji uplatňovaným § 65). Byl široce definován jako vybízení k nenávisti vůči státním či obecním úřadům či úředním osobám, říšskému či zemskému sněmu či vojsku, a to například pomocí hanění, nepravdivého udávání či převrácení skutečného stavu věcí. Pro svoji neurčitost byl značně nadužíván.²⁴ Teprve výměr ministra spravedlnosti hraběte Johanna Nepomuka Gleispacha ze dne 30. října 1895 nařídil soudům jeho užití omezit. V textu výměru se, jak konstatoval dobový komentář, nepřímou doznával, že „téměř polovice konfiskací se povoluje na základě kaučukového § 300 tr. z.“²⁵ Paragraf 305 nejčastěji postihoval tzv. schvalování nezákonných činů. Setkáváme se s ním proto například u konfiskací anarchistického tisku, ale často byl uplatňován i u veřejných projevů kritizujících soudní rozhodnutí týkající se konfiskací či jiných typů tiskového postihu, propagujících zakázaný tisk apod. Mimoto § 305 postihoval též přečiny proti rodině a veřejné mravnosti.

§ 487–496 (urážka na cti, veřejná pomluva apod.): Zahrnovaly přečiny krivého obvinění z trestného či nemravného činu, zveřejňování citlivých soukromých či rodinných informací (byť by byly pravdivé) aj. Ve sféře tiskových deliktů byl uplatňován především § 491, který postihoval veřejné hanění prostřednictvím tisku. O provinění rozhodoval soud zpravidla na základě individuální žaloby postiženého, výjimku tvořily urážky na cti zemřelých osob a dále urážky veřejných úředníků, členů vojska, duchovenstva či zákonodárných sborů, k nimž mohl se souhlasem postiženého dát podnět státní zástupce.

§ 516 (hrubá urážka mravopověstnosti nebo stydlivosti): Postihoval jakýkoli skutek, který vzbudí veřejné pohoršení, tedy širší oblast než pouze to, co dnes vnímáme jako pornografii. V obdobné souvislosti mohl být užíván i zmíněný § 305, který postihoval též přečiny proti rodině (mimo jiné propagaci antikoncepčních prostředků), vybízení k nemravným činům a jejich omlouvání.

Ve spíše řídkých případech se v rámci tiskových deliktů užívaly i další články trestního zákona, jako například § 222 postihující navádění vojáků k dezerci nebo k zanedbávání vojenských povinností nebo § 326–328 postihující nedovolenou výrobu či držení tiskařských lisů. Paragraf 467 definoval porušení autorského práva nedovoleným patiskem literárního díla nebo vyobrazení a provozováním divadelního či hudebního díla bez souhlasu skladatele či jeho právních zástupců.

24) Vágně formulované § 300 a 65 už roku 1877 v parlamentu ostře kritizovali poslanci Georg Lienbacher, autor tiskového zákona, a Ferdinand Kronawetter, srov. „Rokování o tiskovém zákonu na radě říšské“, *Budoucnost* 4, 1877, č. 6, s. 1–2, č. 7, s. 1–2.

25) J. Sládeček: *Tiskové právo živnostenské a řízení tiskové*, cit. dílo, s. xlvi, srov. též německý text výnosu tamtéž, s. xlv–xlvi; český překlad výnosu (s chybným datem 20. října) Jakob Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místopředseda vlády v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excellence*, sv. 2, Smíchov, vl. n. 1895, s. 264–266. Je pravděpodobné, že Gleispachův výnos inspirovaly aktuální poměry v Čechách, neboť 18. října 1895 byl po dvou letech zrušen výjimečný stav pro Prahu a okolí, během něhož se § 300 uplatňoval nadměrně. V nadcházejících letech přesto počet konfiskací neklesl, ale stoupal – viz infobox „Statistika potvrzených a zrušených konfiskací v Předlitavsku a jeho vybraných částech (1881–1912)“, s. 506.

Trestní zákon obsahoval zároveň ustanovení o délce sazby odnětí svobody, která byla užívána především do počátku sedmdesátých let, později – v souvislosti s přechodem k tzv. objektivnímu řízení vůči textům – se od jejich aplikace v praxi upouštělo. Nejtěžší výměr se týkal velezrady, která se trestala, pokud byla spáchána tištěným textem nebo vyobrazením, deseti až dvaceti lety těžkého žaláře. Urážka císaře nebo člena panovnického rodu, rušení veřejného pokoje a rušení náboženství byly trestány jedním až pěti lety žaláře. Přečiny proti § 300 a 302–305 se podle zákona zpravidla trestaly jedním až šesti měsíci žaláře s možností zvýšení trestu až na dobu jednoho roku a pro cizince též s možností vyhoštění. V případech urážky na cti a přečinu proti mravopoctnosti byly dle zákona delikty spáchané prostřednictvím tisku stíhány přísněji než ostatní případy, a to sazbou od šesti měsíců do jednoho roku (v netiskových deliktech šlo o tresty do šesti měsíců).

Nejvyšší dohled nad tiskem v jednotlivých zemích rakouské monarchie vykonával po celou dobu panování Františka Josefa I. místodržitel, který ve své správní oblasti jednal v zastoupení císaře a v součinnosti s vídeňskou vládou (zejména ministerským předsedou a ministry spravedlnosti a vnitra). Místodržitelství (pro Čechy v Praze, pro Moravu v Brně, pro Slezsko v Opavě)²⁶ spolupracovalo následně s policejním ředitelstvím, státním zastupitelstvím a soudy. Naopak nejnižšími instancemi, které směly nařizovat konfiskace a další následná opatření proti tisku, byla okresní hejtmanství a okresní policejní úřady.

V Praze mělo oprávnění k podání návrhu na uvalení konfiskace státní zastupitelství a policejní ředitelství. Obě tyto instituce vykonávaly tiskovou přehlídku paralelně; k zákazu stačilo rozhodnutí jedné z nich, muselo však být posléze potvrzeno soudem. Tato kontrola byla usnadněna ustanovením o povinných výtiscích, které musely být oběma institucím předkládány; další povinné exempláře se pak poskytovaly velkým knihovnám, jako například pražské univerzitní bibliotéce. U periodického spisu vycházejícího alespoň jednou měsíčně (ustanovení se nevztahovalo například na kolportážní romány, které přes sešitové vydávání tvořily jeden textový celek) tak byl tiskař povinen učinit v okamžiku prodeje, u neperiodických tisků nejméně čtyřicet hodin předtím. Vedle periodik včetně všech samostatných příloh se ke kontrole prostřednictvím povinných výtisků předkládaly i všechny ostatní spisy, jejichž rozsah nepřesahoval pět tiskových archů (zpravidla 80 stran).²⁷ Na prvním místě tak byl systematicky sledován tisk s okamžitým krátkodobým dopadem na publikum – noviny a časopisy, letáky, brožury apod. U knih, jejichž působení na veřejnost mělo povlovnější a dlouhodobější charakter, nebyla soustavná kontrola pomocí povinných exemplářů praktikována. K jejich postihování docházelo nesystematicky, buď z vnitřního podnětu úřadů, jestliže kniha na sebe obrátila negativní pozornost v tisku, při žalobě pro urážku na cti nebo – zřejmě mnohem vzácněji – na soukromé udání. Neexistoval přitom žádný předpis, podle něhož by se u periodických i neperiodických tisků mělo rozlišovat mezi beletrii a ostatními typy textů.

V případech návrhu na zákaz následovala zpravidla policejní prohlídka v tiskárně a v přidruženém knihkupectví (a u periodik též v redakci) kvůli zabavení všech zjištěných exemplářů závadné tiskoviny a zničení sazby. Konfiskační návrh byl zároveň rozeslán prezidiu

26) Seznam českých, moravských a slezských místodržitelů podává Otto Urban: *Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918*, přel. Henning Schlegel, sv. 2, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 1994, s. 952–954.

27) *Rakouské zákony říšské*, sv. 23–24, cit. dílo, § 17, s. 135

Urážka na cti ve sporu Machar vs. *Národní listy* Josef Svatopluk Machar ve fejetonu *Mrtvé duše*, uveřejněném v deníku *Čas* 23. července 1911, upozornil na změnu přístupu *Národních listů* k politice Karla Kramáře poté, co Kramář noviny v lednu 1910 koupil. Zatímco dříve *Národní listy* údajně prohlašovaly Kramářovu politiku za zhoubnou pro národ, po změně majitele na ni pějí chvalozpěvy. Machar proto obvinil redaktory *Národních listů* z korupce, neboť podle něho prodali své přesvědčení a nechali se koupit, což by v zemích s rozvinutou žurnalistickou kulturou podle Machara nebylo možné. Inkriminované číslo *Času* s Macharovým fejetonem nebylo konfiskováno. Proti osobě J. S. Machara však podal žalobu pro urážku na cti redaktor *Národních listů* Cyril Žďárský. V hlavním přelíčení dne 27. listopadu 1911 byl Machar všemi 12 hlasy porotců ve všech bodech obžaloby uznán nevinným. Soubor dokumentů k případu, publikovaný následně iniciativou *Času*, stačil ještě v prosinci 1911 vyjít ve dvou vydáních.

Zdroj: J. S. Machar před porotou 27. listopadu 1911, Praha, Pokrok (Administrace *Času*) 1911; SOA v Praze, KST, sign. Pr XIX 314/1911.

místodržitelství, všem policejním komisařstvím a také soudu (v Praze zemskému trestnímu soudu), který rozhodoval o potvrzení konfiskace. Pokud se tak stalo (kladný verdikt soudu přicházel v drtivé většině případů), zpravilo státní zastupitelství o potvrzení konfiskace policejní ředitelství (nebo naopak) a dále je oznámilo ministerstvům vnitra a spravedlnosti, byl vyhlášen zákaz dalšího rozšiřování tiskoviny a zničeny zabavené exempláře. Oficiální konfiskační nález byl otištěn v úředním věstníku. V případě tzv. objektivního řízení probíhalo prvoinstanční soudní jednání neveřejně, proti soudnímu nálezu o konfiskaci pak mohl postižený podat námitky, o nichž měl následně tentýž soud rozhodovat ve veřejném líčení.²⁸ Došlo-li poté k odvolání ze strany státního zástupce nebo obhájce, byl případ předán k prošetření vyšší soudní instanci (v Praze vrchnímu zemskému soudu).

Už samotné finanční sankce stejně jako hospodářské ztráty ze zabavených exemplářů mohly být zvláště pro malý podnik likvidační. Jako stálá hrozba nutily tiskaře a vydavatele periodik k preventivnímu jednání. Tím ovšem byli limitováni především autoři článků a periodicky otiskované beletrie ve svých ideových a uměleckých snahách, třebaže je nepostihovaly přímé tresty. Skutečnost, že tresty vězení za tisková provinění podstupoval zodpovědný redaktor, který zpravidla nebyl autorem inkriminovaného textu, byla nejen právně diskutabilní,²⁹ ale především velmi nepříjemná pro redaktory, kteří kromě trestů vězení byli postihováni i následnou ztrátou občanských práv. Vydavatelé byli nuceni vyvíjet stále nové strategie, jak dosahovat svých cílů s eliminací většiny rizik. Jednou z možností bylo vytištění pouze povinných exemplářů a pozdržení výroby dalších kusů po dobu, kdy se očekávalo rozhodnutí úřadů o případné konfiskaci problematického spisu. Používala se rovněž praxe „pseudoredaktorů“, kteří se nechávali uvězněvat za honorář, ač byli jako redaktori uváděni pouze nominálně a neměli s vlastním vedením listu nic společného. Byl evidován i případ, kdy se pseudoredaktorem stal truhlářský pomocník.³⁰

28) Srov. ovšem kritiku poslance Antonína Mezníka ohledně nedodržování pravidla veřejného přelíčení, pododdíl „Objektivní řízení trestní a stabilizace tiskových poměrů (1873–1893)“, s. 529.

29) K problematice zodpovědného redaktorství viz J. Sládeček: *Tiskové právo trestní a policejní*, cit. dílo, s. 72–78.

30) Tamtéž, s. 69, o podmínkách redaktorství v širokém kontextu tamtéž, s. 40–83. K úřednímu postihu pseudoredaktorů srov. T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 595.

Šancí na zmaření konfiskace, selhalo-li soudní odvolání, respektive na dosažení nového vydání zabaveného textu, byla možnost využít interpelace v zákonodárných sborech a dát žalovaný text imunizovat, tzn. nechat jej veřejně přečíst v říšské radě nebo v zemském sněmu. Po ocitování orgánem politicky imunním už mohl tyto texty volně citovat kterýkoli list, neboť podle § 28 tiskového zákona „za to, když někdo věrně dle pravdy v obecnost uvede veřejná rokování rady říšské a sněmu, nemůže k odpovídání přidržován býti“.³¹ Dlouho však v zákonodárných sborech panoval úzus, že česky pronesené projevy nebyly stenografovány. České noviny tak mohly imunizovaný text publikovat jen ze stenografického záznamu, který si z jednání pořídil sám zpravodaj, anebo ze znění, které jim k otištění zaslal autor, což bylo v obou případech právně sporné. Imunizací bylo proto ještě v osmdesátých letech užíváno jen sporadicky a teprve na konci 19. století se tento prostředek ochrany před konfiskacemi začal vyskytovat častěji,³² a to zpravidla v říšské radě (v českém zemském sněmu případy imunizace neregistrujeme). Až v březnu 1896 byl také nejvyšším soudem definitivně potvrzen vlastní návrh tohoto soudu z roku 1882, že poslanecká imunita bude platit i pro neněmecké projevy a nezáleží na tom, zda řeč „byla do stenografického protokolu pojata, nýbrž jen a jedině na tom, zda byla fakticky promluvena“.³³ Mezi čelné zastánce imunizací patřil Jakub Arbes, v politické praxi je uskutečňoval mimo jiné Tomáš Garrigue Masaryk a od svého zvolení do říšské rady v roce 1897 poslanci sociální demokracie jako například Josef Hybeš a národní sociálové, zejména Václav Choc a Václav Fresl.³⁴ Některá z imunizovaných děl byla znovu zakázána po změně cenzurních poměrů za první světové války, kdy byly zákonodárné sbory na necelé dva roky uzavřeny a po většinu jejich členů přestala platit imunita.

Zajímavým návrhem, jak obejít konfiskační nařízení u některých překladových textů, bylo pořizovat slovenské překlady děl, která byla v českém znění zakázána, a publikovat je na Slovensku, které coby součást Zalitavska podléhalo odlišné cenzurní legislativě. List *Samostatnost* v roce 1901 uvedl jako příklad takového postupu novelu Lva Nikolajeviče Tolstého *Kreutzerova sonáta*, jejíž český překlad byl roku 1890 v Praze zakázán,³⁵ později však byl vydán její slovenský překlad v Turčianském Svätém Martině a v Žilíně. Tato praxe by údajně poskytovala dvojí výhodu: „nemuseli bychom se utíkat k překladům německým“ a navíc by se slovenskými překlady „u nás budil zájem pro slovenskou literaturu a Slovensko vůbec“.³⁶ Autorem této zprávy byl snad Antonín Hajn, redaktor *Samostatnosti* a někdejší překladatel *Kreutzerovy sonáty* do češtiny. Výzva však neměla širší odezvu

31) *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích*, cit. dílo, s. 421.

32) J. Sládeček: *Tiskové právo trestní a policejní*, cit. dílo, s. 358–366; J. Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina*, sv. 2, cit. dílo, s. 270, sv. 3, s. 498–501.

33) Adolf Srb: *Politické dějiny národa českého od roku 1861*, díl 2, *Od nastoupení Badeniova do odstoupení Thunova*, Praha, F. Šimáček 1901, s. 91–93, zde s. 93. Dokumentaci k imunizacím v Rakousku-Uhersku v letech 1898–1918 viz Národní archiv (NA), Ministerstvo spravedlnosti Vídeň (MSV), kt. 575–600 a 618 (zkoumány kt. 575, 583, 600, 618).

34) Srov. Otakar Franěk: „Úvod“, in Josef Hybeš: *Práce a vzpomínky*, sv. 1, eds. Otakar Franěk, Josef Skulina, Brno, Blok 1976, s. 5–25, zde s. 18.

35) Viz infobox „Konfiskace Tolstého novely *Kreutzerova sonáta*“, s. 513.

36) „Pan Kálal navrhuje...“, *Samostatnost* 5, 1901, č. 1, 2. 1., s. 5. Zpráva reagovala na články spisovatele Karla Kálala publikované ve *Slovanském přehledu* (a též v *Osvětě* a jinde), které referovaly o perzekuci slovenského tisku v Horních Uhrách vinou maďarizace. Vlivem těchto okolností vycházelo ještě na přelomu 19. a 20. století pouze zhruba dvacet periodik ve slovenštině, docházelo k rozsáhlému zatýkání slovenských novinářů atd.

Imunizace a jejich problematické případy Interpelace se zpravidla obracela na ministra spravedlnosti nebo vnitra a obsahovala formální stížnost na příliš tvrdý postup cenzurujících orgánů. Text, jehož opětovného otištění mělo být dosaženo, v ní byl následně ocitován coby „ukázka“ panujících poměrů. Pokud interpelující poslanec žádal pouze imunizaci, a nikoli další formy odškodnění, jež by vyžadovaly prošetření, bylo ministerské schválení většinou rovněž pouze formalitou. Zabavený náklad byl pak vrácen majiteli a text se směl vrátit do oběhu. U neperiodických tisků se doplňovala informace o imunizaci, například na nově otištěném titulním listu.

Jako problematický příklad imunizace lze zmínit případ brožury *Útoky mladokonzervativního šlechtice*, tištěné v Chocni roku 1906, jejímž autorem byl říšský poslanec a v mnoha ohledech kontroverzní osoba tehdejšího veřejného života hrabě Vojtěch Václav Sternberg. Šlo o překlad v Berlíně vydané Sternbergovy brožury *Konservative Kavallerie-Attacken*, jež divoce napadala politiku rakouského trůnu a byla pro četná závadná místa konfiskována nařízením zemského soudu ve Vídni z 15. února 1906 (soudní nález publikován ve *Wiener Zeitung* z 16. února, urážka císaře a členů císařského rodu podle § 63, 64) a poté imunizována v říšské radě. Český překlad s názvem *Útoky mladokonzervativního šlechtice* však byl v dubnu 1906 zabaven okresním soudem v Hradci Králové, který v textu mimo partie imunizované ve Vídni nalezl dalších čtyřadvacet závadných míst (opět § 63, 64). Vyšetřováním bylo zjištěno, že při imunizaci originálního vydání došlo k procesní chybě, neboť brožura byla k interpelaci pouze přiložena, avšak sama pro značný rozsah textu nebyla v parlamentu přečtena. Vrchní státní zastupitelství proto imunizaci vnímalo jako neplatnou a rozhodlo, že také překlad má být konfiskován jen pro místa vyznačená v původním konfiskačním nálezu na berlínský text, tj. nikoli podle uvedených článků trestního zákona, ale pro porušení § 24 zákona o tisku spáchané rozšiřováním zakázaného tiskopisu. Tento postup namísto prosté konfiskace v objektivním řízení navíc umožnil i zavedení subjektivního vyšetřování proti choceňskému nakladateli Sternbergovy brožury Cyrilu Mourkovi a tiskaři Josefu Hamerskému z Ústí nad Orlicí kvůli nerespektování zákazu berlínského vydání. Oba byli v polovině roku 1906 odsouzeni k peněžitě pokutě.

Netypický byl rovněž případ brožury Viktora Dyka *O Balkánu a o nás*, konfiskované v roce 1912 (rušení veřejného pokoje, § 65). Po podání interpelace bylo zjištěno, že pracovní překlad brožury do němčiny pro potřeby parlamentu se na dvou místech významově odchyluje od Dykova textu: scházel ekvivalent věty „Jdou bojovat za věc cizí“, v druhém případě pak bylo adjektivum „cizí“ zmírněno na formulaci „ne svůj“. Imunizované vydání brožury se proto ve svém znění přizpůsobilo textu podanému v interpelaci, uvedená sporná věta byla eliminována a ve významově souvisejícím druhém místě byla formulace změněna na text „Bojoval jsem a ne pro svou věc; padl jsem a ne pro svůj zájem“.

Zdroj: NA, Vrchní státní zastupitelství Praha (VSZ), kt. 459, sign. III f 18/15 ex 1906; tamtéž, kt. 465, sign. III f 18/64 ex 1912 (brožury); tamtéž, kt. 466, sign. III f 18/5 ex 1914 (brožury); SOA v Praze, KST, sign. Pr II 658/1914; Antonín Hajn: „Předmluva“, in Viktor Dyk: *O Balkánu a o nás*, 3. vyd., Praha, Dr. Ant. Hajn 1919, s. 3–6.

v praxi. Naopak roku 1909 zaznamenáváme případ, kdy byl žilinský překladatel básnické sbírky Svatopluka Čecha *Písně otroka*, jež vyšla v Bratislavě v sociálnědemokratickém periodickém tisku, odsouzen k měsíčnímu vězení a peněžitě pokutě. Čechova sbírka, z cenzurního pohledu kontroverzní, neboť ve svém prvním vydání z roku 1895 nebyla konfiskována, její povolení však vyvolalo politický skandál, přitom už roku 1909 existovala ve více než třiceti českých vydáních a také v několika překladech, mimo jiné v německém.³⁷ Podle stranického soudu *Práva lidu*, které o případu referovalo, byl nicméně hlavní příčinou odsouzení fakt, že překladatel Andrej Hvizdák byl sociální demokrat.³⁸

37) Viz případová studie Michala Charypara „Revolta gestem a myšlenkou. Srovnání konfiskací básnických knih Svatopluka Čecha a S. K. Neumanna“, s. 621–635.

38) „Za Písně otroka – v Uhrách měsíc vězení“, *Právo lidu*, 1909, č. 284, 14. 10., s. 1.

Liberální diskurz o cenzuře a regulace populární literatury

V nástinu historie cenzury uveřejněném roku 1889 označil Ferdinand Menčík cenzuru za „závaží, které hledí proud obecný zmírniti nebo dokonce i zastaviti“, a kladl ji do přímého protikladu s „touhou ducha lidského po pravdě“. Zvláštní význam tohoto fenoménu přitom přisuzoval českojazyčné literatuře, neboť „národu českému, který okovy těmi spjat byl, nebylo možno ani v malém okrsku vyzouti se z nich, a to jen proto, že náležel pod jedinou vládu a žil v území ne příliš rozsáhlém. [...] Nejen politická pokleslost, ale hlavně tíha cenzury a nadto celý způsob národního vychování působil k tomu, že ve druhé polovici sedmnáctého a v první polovici osmnáctého století i česká literatura na nejnižší stupeň poklesla“. Menčík tak podtrhl důležitost zkoumání cenzury, jež podle něj byla „jednou z hlavních příčin, které pokrok ducha lidského v Čechách a na Moravě zdržely“.³⁹

Liberálně-modernistický diskurz o cenzuře, za jehož představitele můžeme Menčíka pokládat, tedy vnímal cenzurní zásah jako zhoubný vnější tlak na rozvoj literatury. Zdůrazňoval přitom především zásahy vůči textům, jimž byla příznána umělecká, vědecká, politická či například národní hodnota, naproti tomu akty restriktce vůči jiným typům textů – například populární četbě – mohly být explicitně či implicitně schvalovány. Pojem cenzura byl přitom někdy vztahován pouze k cenzuře předběžné,⁴⁰ zrušené rokem 1848, zatímco kritika následného cenzurního systému se soustředila k pojmu konfiskace. Oba systémy však mohly být vzájemně explicitně srovnávány:

Cenzura [roku 1848, MCh] zmizela. Spisovatelé píšíce bývali z práce vyrušováni myšlénkou, že spis jejich do tisku se nedostane, protože cenzura ho nepropustí. Nyní bývají znepokojováni myšlénkou, že na spis svůj nenajdou nakladatele. A tak nemají na různých ustláno ani posud, nehledě ani k tomu, že vznáší se nad hlavami jejich místo cenzury – konfiskace.⁴¹

Také podle výroku Josefa Sládečka z přelomu století „za dnešních dnů [...] cenzura snad již trvale jest odstraněna“, zároveň však podle něj byl zákon o tisku z roku 1863 „pracován v intencích ducha Metternichova“ a jeho účelem bylo, „aby periodický tisk [...] překonávati musel obtíže, jež by mu zabraňovaly vniknouti do nejširších vrstev lidových“.⁴²

39) Ferdinand Menčík: „Censura v Čechách a na Moravě“, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1888*, Praha 1889, s. 85–136, zde s. 85.

40) Tato teze byla obhajována ještě počátkem třicátých let 20. století v předhitlerovském Německu, srov. Reinhard Aulich: „Principy funkční diferenciacie literární cenzury. Úvahy o formě a účinnosti cenzury jako záměrně adekvátní reakci vůči literární komunikaci“, přel. Vendula Trnková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 119–166, zde s. 135–136.

41) František Bačkovský: *Obrázky z dob našeho probuzení*, Praha, František Bačkovský 1890, s. 60–61.

42) J. Sládeček: *Tiskové právo trestní a policejní*, s. 95, xviii; dále srov. Ladislav Zápotocký: *K srdci lidu. Úvahy a vzpomínky*, ed. Jan Petrmichl, Praha, Československý spisovatel 1954, s. 306.

Diskurz o cenzuře probíhal na několika rovinách. Jednou z nich byly již zmiňované debaty o změně tiskové legislativy a následné kritické ohlasy zákona o tisku. Nejrozsáhlejší součástí diskurzu se ale staly novinové zprávy týkající se aktuální praxe tiskové kontroly, hovořící v masivní míře o policejních a soudních zákrocích proti osobám či textům. O těchto zprávách budeme průběžně pojednávat v diachronních částech této rámcové kapitoly. Vědecký diskurz, jak se projevil třeba ve výše citovaných pracích Ferdinanda Menčíka a Františka Bačkovského, se soustředil převážně na analýzu cenzurních mechanismů v předcházejících stoletích a do roku 1848.

I v rámci memoárové publicistiky a beletrie se téma cenzury či postav cenzorů uplatňovalo též ponejvíce retrospektivně, tj. hovořilo se především o starší cenzuře z předbřeznového období. Aktuální tiskové poměry byly v beletrii tematizovány zřídka a obvykle s nevelkým uměleckým efektem. To je i případ básnické skladby Svatopluka Čecha *Pravda* (1886), v níž najdeme cenzuru alegorizovanou ve zcela obecném, nekonkrétním smyslu. Častěji se tematizovala cenzura v příležitostných textech a karikaturách v humorních a satirických časopisech, jež byly samy častými objekty perzekuce, například v Arbesově *Šotku* a Vilímkových *Humoristických listech*.⁴³ Umělecky významné příklady literární tematizace cenzury, jak ukazuje samostatná případová studie, poskytují především povídky Jaroslava Haška.⁴⁴ Za unikátní lze pokládat spisy Jakuba Arbesa *Pláč Koruny české* (1894) a *Perzekuce lidu českého v letech 1869–1873* (1896), souvisle registrující projevy tiskové perzekuce na základě cenzurně nezávadných zpráv z novin, nebo jeho třísvazkový pamflet na místodržitele *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excelence* (1895–1896). V něm autor využil imunizovaných parlamentních projevů poslanců a dokumentace soudů a dalších státních úřadů k soustavné kritice vrcholného zemského úředníka spravujícího tisk v Čechách. Rovněž Arbesově tematizaci cenzury a jím uplatňovaným strategiím vůči postihům tisku se věnuje případová studie.⁴⁵

Oblastí, v níž byly cenzurní zásahy představiteli kulturní elity přijímány často souhlasně, byla populární literatura se senzačními náměty využívající konvenční dějová schémata, tzv. krvavé romány, produkované od šedesátých let řadou specializovaných nakladatelství a šířené často kolportáží. Nejpozději od osmdesátých let 19. století až do zániku říše nalezl boj proti nim širokou podporu u nejrůznějších institucí a vzdělávacích spolků, v tisku i ve veřejnosti. Populární literatura ve formě loupežnických, rytířských, pirátských a podobných próz⁴⁶ byla metaforicky označována jako „jed“, „nákaza“, „otrava národa“ apod. Argumentovalo se mimo jiné tím, že čtenáři, kteří uspokojí svůj zájem podřadnou četbou, nekupují už díla „dobrých“ autorů, jako byla například Karolina Světlá, jejíž

43) Viz Blanka Hemelíková: „Téma potlačované literatury v *Humoristických listech* (1863–1873)“, in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jíná česká literatura* (?), Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR - Akropolis 2010, s. 533–545.

44) Viz případová studie Blanky Hemelíkové „Smrt hloupého cenzora. K motivům cenzury v satirách Jaroslava Haška“, s. 679–690.

45) Viz případová studie Michala Charypara „Kauza Arbes. Cenzura jako zkušenost zodpovědného redaktora a jako téma spisovatele“, s. 563–577; Michal Charypar: „Zákonem proti vládě. Občanská neposlušnost Jakuba Arbesa“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 34–36.

46) K terminologii viz Pavel Janáček: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*, Brno, Host 2004, zvl. s. 46–55.

dvojí sebrané spisy zůstaly obchodně neúspěšné. Poukazovalo se též ke zločinům, k nimž údajně četba krváků vedla zejména u mládeže.⁴⁷ Ostrou kampaň proti této produkci vedl nakladatel a bibliograf František Augustin Urbánek ve svém periodiku *Věstník bibliografický* (roku 1880 vydávání obnoveno pod názvem *Urbánkův věstník bibliografický*), který pro ni užíval označení „ukrutná“ či „krvavá“ literatura. K Urbánkovým počínům v tomto smyslu patří též vydání propagačního díla Václava Špačka *Knihy ďáblovy* (1882), které formou mravoličné povídky, reprezentující tzv. výchovnou literaturu pro lid, ukazovalo zhoubné účinky „špatné“ četby a nabízelo prostředky k ochraně proti ní; případová studie rozebírá povídku v kontextu Urbánkových snah a interpretuje ji jako příklad tzv. morální paniky.⁴⁸

V říjnu 1881 se „krvavá“ literatura stala i tématem jednání v českém zemském sněmu. Mladočeský poslanec Jan Vašatý zde přednesl petici města Vysoká, k níž se připojilo též několik okolních obcí a místních spolků, a vyslovil požadavek na striktní zamezení distribuce kolportážních románů prostřednictvím stávající tiskové a živnostenské legislativy. Jeho spolustraník Eduard Grégr však protestoval proti tomu, aby se žádalo ještě přísnější uplatňování zákona o tisku než dosud, neboť taková praxe by dle jeho názoru byla zneužívána proti tisku v Čechách obecně. Vysoká petice byla předložena k uvážení vládě, žádné konkrétní opatření ale podle všeho nevyvolala.⁴⁹ Vzdor široce prezentovanému veřejnému zájmu nepatřila kupodivu populární literatura v Čechách k často konfiskovaným textům, snad i vzhledem k tomu, že konfiskační praxe by vyžadovala kontrolu všech jednotlivých sešitů podobně jako u periodik. Policie však využívala měkčí formu regulace, s níž navíc mohla operovat bez nutnosti schvalování soudem či státním zastupitelstvím. Jednalo se o omezení kolportáže inkriminovaných tisků pomocí zákazu prenumerace, tj. získávání předplatitelů.⁵⁰ V Praze roku 1880 nechalo policejní ředitelství zabavit část tzv. krvákové produkce s tím, že kolportáž se má nadále provádět jen se „spisy slušnými a mravnými“.⁵¹ O tomto zásahu policejního ředitele Stejskala v roce 1880 se pochvalně zmiňoval český tisk.⁵² Ačkoli se však podobné pokusy opakovaly i v pozdějších letech, žádné nařízení nemohlo zamezit oblibě této populární literatury mezi čtenářstvem. Ještě v roce 1911 se ozval Emanuel Chalupný s kritikou velkých českých nakladatelství za to, že reklamou propagují „různé krváky a šmejdy“, ale nikoli náročná díla, jež vycházejí soukromě, často na vlastní náklady autora, a tedy s nízkou kvalitou tisku a předem omezeným ohlasem publika. Kýženým cílem se proto stalo „podporovat vážnou literaturu

47) Srov. např. Petr Zenkl: „Proč a jak bojujeme proti četbě špatné?“, *Česká osvěta* 8, 1912, č. 1-2, s. 4-13, 36-44.

48) Viz případová studie Markéty Holanové „Ukrutný konec čtenáře krváků. Kampaň F. A. Urbánka proti kolportážním románům jako případ morální paniky“, s. 589-603.

49) Stenografická zpráva o X. sezení třetího výročního zasedání sněmu českého z roku 1878, dne 12. října 1881, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1878skc/3/stenprot/010schuz/s010003.htm>>, přístup 5. 6. 2014.

50) Doklady o využívání této praxe viz NA, Presidium policejního ředitelství v Praze (PPŘ), 1900-1907, kt. 1812, sign. P/28/20, P/28/21.

51) Leoš Karel Žižka: *Paměti a osudy. Knihkupecké vzpomínky na léta 1871-1884*, ed. Aleš Zach, Praha, Jan Kanzelsberger 1999, s. 151, srov. dále s. 40-41, 117.

52) Srov. „Kolportáže krvavých románů zakázána“, *Národní listy* 20, 1880, č. 287, 30. 11., s. 2; přetisk zprávy s komentářem *Urbánkův věstník bibliografický* 1, 1880, č. 11, s. 264.

tak, aby bylo zamezeno vysávání a vykořisťování spisovatelů jak nakladateli, tak i obecností.⁵³

Podobným způsobem argumentovala část české literární kritiky i v případě polemik o přejímání různých zahraničních vlivů a jejich vhodnosti pro české kulturní prostředí. Typickým příkladem takových sporů byla nevraživost konzervativních českých literátů k naturalismu, zvláště Zolova typu, v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Z mnoha dokladů citujme alespoň vystoupení Karoliny Světlé, která ve stylizované postavě vesničanky a formou polohumorného dopisu redakci ostře odsoudila pojetí venkova v Zolově románu *Země* (1887), jehož postavy ilustrují teorii přírodního výběru a biologicky předurčeny svou sexualitou a lačností po penězích se dopouštějí četných mezaliancí a vražd:

pustý zločin stíhal zločin, neuvěřitelná hanebnost hanebnost, nejhnusnější nemravnosti se vystřídal. To nebyl lid, jež nám předváděl, nýbrž jeho vyvrhel, byli to tvorové, pro něž mluva lidská nemá jména. [...] To není příroda ve své původnosti, nýbrž ve svém úpadku, to není život, který podává, nýbrž rozklad. A pak nás varují listy před takzvanými krvavými romány! Tento román bude nebezpečnější každého z nich, právě proto, že jej sepsal umělec, kdežto ony vyplývají z myslí hrubých, z per nemotorných.

Nejinak posuzovala Světlá i podobně disponovaný „kus“ L. N. Tolstého, nepochybně drama *Vláda tmy* (1886), které česky vyšlo pod názvem *Ve tmách, čili: Drápkem-li uváz, ztracen celý pták (Vlast tmy)* roku 1887 v *České Thalii* v překladu Viléma Mrštíka. V závěru autorka vyslovila obavu, „že měl ten pověstný neznaoboh Darwin přec jen pravdu“ a že člověk vlivem takovéto četby „uchýlí se znenáhla k svým předkům a bude konečně s nimi chutě skákati po stromech jako ty tlupy ohavných pavíánů dosud v pralesích za mořem“.⁵⁴ Pokud jde o negativní součást české recepce Zoly, je třeba dodat, že už roku 1880 tisk napadal sešitové kolportážně šířené vydání románu *Nana* u nakladatele Aloise Hynka, známého hlavně pro publikace kolportážních románů a jiné populární literatury.⁵⁵ Zolova *Nana* tak mohla být u nás jmenována v jedné řadě s texty tzv. krvákové literatury a posuzována výslovně podle týchž měřítek jako ona.

Jako důležitý prvek tažení proti „špatné“ literatuře bylo vnímáno zakládání knihoven, jež měly pomoci dobrých a snadno dostupných knih podporovat národní osvětu. Na podobné tendence narážíme soustavně od šedesátých let 19. století; lze říci, že byly

53) Emanuel Chalupný: „Boj proti špatnému tisku (K českým poměrům literárním a nakladatelským)“, *Přehled* 9, 1911, č. 25–26, s. 351–352, 369–370.

54) Kateřina Kroužilková [= Karolina Světlá]: „Velevážený pane redaktore!“, *Vyšehrad* 1, 1888, č. 15, 24. 3., příloha Svatvečer, s. 61–62.

55) Tyto zprávy opět shromažďoval a přetiskoval František Augustin Urbánek, srov. „O ukrutné literatuře“, *Urbánkův věstník bibliografický* 1, 1880, č. 12, s. 290; též pod tímž názvem i v č. 10, s. 240; 2, 1881, č. 1, s. 23–24. Výtisk uvedeného vydání *Nany* nám byl bohužel nedostupný, toto vydání ale nebylo konfiskováno. Zaznamenáváme pouze konfiskace pro porušení § 516 u německých překladů Zolových románů *Nana* (1882, 1884) a *Mutter Erde* (1887) vydaných v Budapešti, srov. Anton Einsle: *Catalogus librorum in Austria prohibitorum. Verzeichniss der in Oesterreich bis Ende 1895 verbotenen Druckschriften mit Ausschluss der politischen Tages- und der slavischen Literatur*, Wien, Verlag des Vereines der österr.-ungar. Buchhändler 1896, s. 158. Urbánkem citované články zpravidla reagují na kritickou stať v *Osvětě* z roku 1880, která ještě žádný český překlad *Nany* neregistrovala, srov. Ferdinand Schulz: „Zolovy senační romány“, *Osvěta* 10, 1880, č. 6–7, s. 492–508, 571–583.

pokračováním obrozenských snah.⁵⁶ Blahodárné působení knih mělo dokonce podle dobového přesvědčení fungovat i jako prevence proti alkoholismu a zločinu. V roce 1891 vznikla pražská Městská knihovna, jež se rozrostla a vytvořila filiálky mimo jiné zásluhou svého dlouholetého ředitele Antonína Sovy. Od sedmdesátých let a zvláště pak po přelomu století se však především značně rozrostla síť drobných knihoven s fondem nepřesahujícím obvykle několik set svazků. Šlo v drtivé většině o bibliotéky nejrůznějších spolků s lidovýchovnou tendencí, menší pak byly počty nově vzniklých knihoven obecních, školních a jiných. Historik Jiří Pokorný uvádí, že v roce 1905 bylo v Čechách registrováno 2 718 českých knihoven (849 788 svazků) a 490 knihoven německých (224 050 svazků), zatímco roku 1910 šlo už o 3 886 knihoven českých (1 279 433 svazků) a 563 německých (293 684 svazků). Během pouhých pěti let tak vzrostl počet knihoven o 38,7 % a počet svazků dokonce o 46,5 %. Přestože knihovny se snažily propagovat hlavně hodnotnou naučnou literaturu, byla mezi čtenářstvem zdaleka největší poptávka po beletrii (72 % všech svazků a 89 % výpůjček).⁵⁷ Počty uváděné Pokorným svědčí, jak se zdá, také o vlivu českých národnostních snah při zakládání knihoven. Na německé čtenáře připadalo roku 1905 pouhých 15,3 % knihoven a 20,9 % svazků; roku 1910 se tento deficit ještě zvýšil.

Pokud jde o strategii při utváření knihovnických fondů, lze poukázat k výmluvnému vyjádření knihovníka ve Slaném Václava Štecha z roku 1894. Štech si stěžoval na nesystémovost při zakládání fondů, do nichž byly bez rozmyslu přijímány například „nešťastné ‚dary‘ příznivců, kteří doma zbavovali se braku a spolkům hodili na bedra přítěž“, či romány vystřihané z příloh novin, a poukázal zároveň na kýžené cíle, jichž se knihovnám údajně nedařilo dosáhnout: „Soustavně s ohledem na čtenářstvo, na popularizování cenných děl soudobého písemnictví českého, s ohledem na šíření opravdových a ušlechtilých snah není doplňována v Slaném spolková knihovna ani jediná. Náhoda, okamžitý nápad, nešťastný dar, antikvární ceník, reklama – to určuje úroveň obsahu“.⁵⁸ Citovaný Štechův výrok lze tedy číst i jako hlas určující v hrubém obrysu tendenci, co se mělo podle dobového úsudku do knihoven přijímat a co z nich vymítat.

V zájmu národa a církve: široké pole nestátní regulace

Direktivní kontrola tisku se uplatňovala i jinak než prostřednictvím vládních institucí. K různým podobám regulace poukázal roku 1869 fejeton Jana Nerudy vyjadřující pochyby, zda ve zpolitizované státoprávní době může vůbec český spisovatel vytvořit „harmonicky národní“ dílo, když stojí pod dvojnásobným tlakem: „Stály by nad ním cenzury dvě: policie z jedné strany a z druhé cenzura mnohem ostřejší – ‚neuškodit věci‘.“ Druhým cenzurním příkazem měl Neruda na mysli „věc“ národa, již si sám netroufal kritizovat kvůli autocenzurním zábránám: „Daleká většina našich myslí, že věc naše národní nese ještě satiry, nebo jen komické a veselé [...] sám často z opatrnosti ztupím péro.“⁵⁹

56) Důkladně Jan Thon: *Osvětou k svobodě. Kniha o českých čtenářích*, Praha, Aventinum 1948; Jiří Pokorný: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha, Karolinum 2003, o boji proti „krvavé a pornografické četbě“ zvl. s. 105–107, 124–126.

57) Jiří Pokorný: „Veřejné knihovny na přelomu století. Koncepce a realizace“, *Český časopis historický* 98, 2000, č. 1, s. 48–82, zvl. s. 71–72.

58) Tamtéž, s. 68.

59) Δ [= Jan Neruda]: „Frašky“, *Národní listy* 9, 1869, č. 255, 15. 9., s. 1.

Polemika o přípustnou míru redaktorských zásahů Na jaře 1895 uveřejnil F. X. Šalda v časopisu *Rozhledy* článek, v němž kritizoval romanopisce Matěje Anastasiu Šimáčka za praxi, kterou údajně prováděl jako redaktor *Světozoru* úpravami zasílaných příspěvků. Šalda se zmíněným článkem zastal svých generačních přátel, kteří ve *Světozoru* publikovali, totiž Antonína Sovy, Františka Xavera Svobody a především Viléma Mrštíka, který s redakcí časopisu prodělal negativní zkušenost během otiskování svého románu *Pohádka máje*. Šalda z pozice mluvčího mladé generace prosazoval svoje pojmání uměleckého textu jako výsostného výtvaru nepřipouštějícího jakékoli neautorské zasahování. Státní cenzuru v tomto ohledu chápal rezignovaně jako zlo, jež není v silách jednotlivce eliminovat, o to více se však zasazoval o redukci cizorodých vlivů nestátní povahy, především zásahů redaktorů. Podnítil tak polemiku o autonomii uměleckého textu a mezích přípustné intervence redaktora v dílech krásné literatury a v důsledku tím též nastolil otázku tzv. redaktorské cenzury.

Do diskuse se vedle uvedených aktérů a Šaldou jmenovaných mladých autorů Mrštíka, Sovy a Svobody zapojili zvláště redaktori vlivných pražských literárních časopisů i širší kulturní veřejnost. M. A. Šimáčka podpořilo prohlášení několika desítek spisovatelů uveřejněné ve *Světozoru*. Zvláště se Šimáčka jako svého generačního druha zastal dlouholetý redaktor *Lumíra* Josef Václav Sládek, který ve svém příspěvku postuloval, že přijímat zasílané texty bez úprav do časopisu v praxi nelze. Naopak Šalda v jednom ze svých dalších příspěvků vyslovil názor, že redaktor by měl zaslaný text buď beze zbytku přijmout, nebo ho celý odmítnout; Šalda, jehož zkušenosti s redakcí byly tehdy velmi malé, tím fakticky mohl dospět až k popření funkce redaktora při pořádání periodika. Blíže Šaldovu stanovisku se ocitl redaktor *Času* Jan Herben, ač kritizoval jeho jednostrannost. Jeho představou bylo nalezení konsenzu mezi spisovatelem a redakcí. Redaktor by podle Herbena měl do uměleckého textu zasahovat co nejméně, avšak také autor by měl respektovat požadavky redakce vzhledem k zákonné zodpovědnosti redaktora za obsah vydávaného periodika. Polemika utichla po několika měsících, aniž se dočkala směřodátné pointy. Na vlastní redaktorskou praxi měla zřejmě jen minimální vliv. F. X. Šalda patrně dilema mezi právy spisovatele a redaktora pro sebe vyřešil tak, že psal především do časopisů, jež sám redigoval. Herben při otiskování Bezručových básní v *Času* prováděl některé textové změny z ohledu na státní cenzuru; přestože některé své změny konzultoval s autorem, jsou z dnešního pohledu problematické. Mrštík posléze v prvním knižním vydání své *Pohádky máje* roku 1897 sám prováděl zmírňující zásahy, jimiž jako by v některých ohledech pokračoval v úpravách prováděných M. A. Šimáčkem do původní časopisecké verze svého díla.

Zdroj: Blanka Hemelíková: „Redaktor jako cenzor? (Aféry s redaktorskou cenzurou v 90. letech 19. století)“, in Jiří Hrabal (ed.): *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 301–316; Jaroslava Janáčková: „Konec Pohádky máje“, *Česká literatura* 13, 1965, č. 1, s. 35–50.

V dobové publicistice se objevovalo i spojení „národní cenzura“, ovšem v různém smyslu. V črtě Josefa Jiřího Stankovského zakazuje vesnická honorace řediteli divadelního souboru inscenovat některé hry, a on proto hovoří o „nejapnosti“ těchto „národních cenzorů“.⁶⁰ List *Svoboda* označil jako „národní cenzuru“ stranické vyhrožování redaktorům za uveřejňování politické satiry: „Redaktor *Palečka* pan Nevšimal byl obeslán k staročechu dru Jeřábkovi, aby se zodpovídal ze zločinu, jež spáchal tím, že se nalezal v listu jím redigovaném nevinný vtíp o nečinnosti ‚starých‘. Druhý redaktor [...] dostal výstrahu, aby se měl na pozoru, sic –.“⁶¹ V článku prosazujícím dobré čtení pro lid uvedl Jan Herben, že „spisovatel má psáti to a tak, co a jak lid potřebuje, nikoliv co a jak spisovateli sladko.“⁶²

60) Josef Jiří Stankovský: „Národní censura. Ze zápisků kočujícího divadelního ředitele“, *Paleček* 5, 1876, č. 3, s. 22–23, zde s. 23.

61) „Národní censura“, *Svoboda* 8, 1874, č. 4, s. 31.

62) Jan Herben: „O jedné povinnosti českého spisovatelstva“, *Rozhledy literární* 1, 1886, č. 1, s. 2–3, zde s. 3.

J. J. Benešovský-Veselý ve své reakci poukázal k cenzurnímu aspektu Herbenových slov: „A kterak si to myslí p. Herben, praví-li velitelcky: ‚To a to nesmí u nás býti dovoleno!‘ Chce snad nějakou národní cenzuru? Nestačí mu posavadní pouta, jimiž je rozvoj naší literatury obmezen? [...] o celé řadě otázek, právě pro lid důležitých, nelze ani psát, máme se sami ještě obmezovat novými pouty [...]?“⁶³

Sociální regulace literatury však mohla nabývat až drastických podob. S posilováním opozice u nás od sedmdesátých let 19. století rostla nejen tendence prosazovat oficiální pročeskou politiku, ale také razantněji potlačovat všechny projevy z domácího prostředí, které se jí zdály podkopávat. Tiskové orgány čelných českých politických stran⁶⁴ rozvířily několik afér proti (domněle) protinárodním činitelům, v nichž se „národ“ zastoupený žurnalisty projevil jako kolektivní regulující subjekt. Toto politické pozadí měla mimo jiné novinová kampaň proti odhalenému konfidentu pražské policie Karlu Sabinovi v srpnu 1872. „Národní zrádce“ Sabina byl následně vyškrtnut z oficiální české kultury a zbaven možnosti publikovat pod svým jménem; tomuto případu je věnována samostatná studie.⁶⁵

V polovině osmdesátých let byly zveřejněny důkazy zpochybňující starobylý původ *Rukopisů královédvorského a zelenohorského (RKZ)* a obě díla byla označena za falza. Ačkoli pochyby o pravosti obou RKZ existovaly od chvíle jejich nálezu, jak potvrzují i nejnovější výzkumy,⁶⁶ vyvolalo obvinění nesené skupinou mladých vědců v čele s T. G. Masarykem zásah vůči dlouhodobě citlivému tématu české národní kultury a spor velmi záhy přerostl pouhou vědeckou rovinou. Dobové noviny, v první řadě mladočeské *Národní listy*, pranýřovaly celou skupinu odpůrců ze zrady národních zájmů. V prosinci 1886 pak v článku *Naše dvě otázky* bilancoval Hubert Gordon Schauer národní snahy a předložil odvážně veřejnosti k uvážení meritorní dotaz, zda je skutečně český národ kulturně soběstačný, jak se má obvykle za to, a zda by pro něj nebylo výhodnější, kdyby se přimkl k silnější německojazyčné kultuře.⁶⁷ Myšlenka, která zdánlivě popírala smysl národního obrození, opět zdvihla vlnu veřejné nevole. *Národní listy* autorství článku *Naše dvě otázky* mylně přičítaly T. G. Masarykovi, jehož jako domnělého „zrádce“ dokonce v nepodepsaném článku Julia Grégra *Filozofové samovraždy* vyzvaly, aby utekl z Čech: „my tě z našeho národního těla vylučujeme jako šerednou hlízu“.⁶⁸ Článek tím byl vtažen do kontextu probíhajících sporů o RKZ, s nimiž nicméně svou podstatou úzce souvisel. Pokud je nám známo, z celé

63) J. J. Benešovský-Veselý: „Několik slov k naší ‚otázce spisovatelské‘“, *Rozhledy literární* 1, 1886, č. 3, s. 69–71, č. 4/5, s. 107–108, zde č. 3, s. 70–71.

64) Jejich podrobný přehled podávají Jiří Malíř, Pavel Marek a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 1, 1861–1938, Brno, Doplněk 2005.

65) Viz případovou studii Michala Charypara „Vyobcován z národa. Cenzurní aspekty ‚národního soudu‘ nad Karlem Sabinou“, s. 579–588; Michal Charypar: „Národ nezná odpuštění“. Expatriace Karla Sabiny v srpnu 1872“, *Česká literatura* 62, 2014, č. 2, s. 184–214.

66) Srov. Dalibor Dobíáš, Michal Fránek, Martin Hrdina, Iva Krejčová, Kateřina Piorecká: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)*, Praha, Academia 2014.

67) H. G. [= Hubert Gordon Schauer]: „Naše dvě otázky“, *Čas* 1, 1886/1887, č. 1, 20. 12. 1886, s. 1–4.

68) [Julius Grégr]: „Filozofové samovraždy“, *Národní listy* 27, 1887, č. 49, 19. 2., ranní vyd., s. 1. Citovaná výzva k opuštění země adresovaná Masarykovi mohla připomínat někdejší pokus členů redakce *Národních listů* o expatriaci Karla Sabiny. K případu viz Jindřich Růžička: „H. G. Schauer a počátky Herbenova Času. (Ke kontextu Našich dvou otázek)“, in *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy* 2, 1998, s. 7–38; Schauerův článek je zde reprinted na s. 33–36.

novinové kampaně proti odpůrcům pravosti RKZ bylo soudně konfiskováno pouze páté pokračování zmíněného Grégrova článku *Filozofové samovraždy*, avšak pouze pro pasáž, jež kritizovala úlohu německé šlechty v Čechách po Bílé hoře; část nákladu čísla byla nicméně už v době konfiskace rozprodána.⁶⁹

K součinnosti státní a nestátní regulace docházelo v případě žákovských knihoven, jež prosazováním tzv. vhodné četby současně vymezovaly a ze svých polic vylučovaly četbu nevhodnou. Zvláště je třeba zmínit revizi žákovských knihoven obecných a měšťanských škol nařízenou ministerstvem kultu a vyučování v letech 1875 a 1885–1886, kterou, jak ukazuje případová studie, prováděli především samotní učitelé a jež v některých případech vedla k výrazné redukci knihovních fondů.⁷⁰ V tomto kontextu není náhodné, že také beletrii pro mládež psali v dané době většinou učitelé a kněží.⁷¹ Vedle toho existoval dohled nad učebnicemi a dalšími školními pomůckami, jež rovněž oficiálně schvalovalo ministerstvo kultu a vyučování. Na nově povolené české učebnice včetně čítanek a zpěvníků pravidelně od sedmdesátých let upozorňoval zmíněný Urbánkův věstník ve zvláštní rubrice a referovala o nich také učitelská periodika. Z doporučených knih si školy vybíraly a mohly též hlasovat o jednotlivých titulech, avšak definitivní objednávky učebnic jim určovaly okresní školní rady vedené inspektorem.

Dokonce ani reedice starších knih určených pro školní četbu včetně obecně uznané klasiky se nevyhnuly zvláště jazykovým puristickým úpravám. Tak ve vydání *Babičky* Boženy Němcové pro mládež, porízeném v roce 1887 Františkem Bartošem, bylo napočítáno více než 1 200 textových zásahů editora, zaměřených hlavně na odstraňování germanismů, ve skutečnosti často jen domnělých.⁷² „Herostratskou práci slovuťného pedagoga a oprávece *Babičky*“ následně kritizoval také Jaroslav Vrchlický, který protestoval i proti tomu, jak Bartoš pro školní čítanku „zřídil“ jeho báseň *Ptáci*, z níž po úpravě vypadla polovina veršů včetně pointy a výrazy „smaragd“, „azur“ byly nahrazeny výrazy „zelen“, „blankyt“. Tento postup vnímal Vrchlický jako „bezohledné, zaslepené amputování“.⁷³ Roku 1887 se také uskutečnilo školní vydání *Labyrintu světa a ráje srdce* Jana Amose Komenského, z něž editor František Bílý vypustil místa týkající se náboženství, závadná z pohledu katolicismu (celé kapitoly 18 a 39–49), a místa o vztazích mužů k ženám (kapitoly 8, 13 a další dvě pasáže).⁷⁴

69) [Julius Grégr]: „Filozofové samovraždy V“, *Národní listy* 27, 1887, č. 104, 16. 4., ranní vyd., s. 5; soudní spis včetně cenzurního výtisku viz Státní oblastní archiv (SOA) v Praze, Krajský (zemský) soud trestní v Praze (KST), kt. 440, sign. B 397/1887.

70) Viz případová studie Věry Brožové „Odklizeno bylo vše, co by jen poněkud mohlo zodpovědnost způsobiti“. Regulace fondů žákovských knihoven obecného školství v poslední třetině 19. století“, s. 605–619. Dále viz Marta Koniřová: „Knihy přímo za škodlivé označeny býti musily. Cenzura českých školních knihoven v době Rakouska-Uherska (1867–1918)“, in *Bibliotheca Antiqua 2012. Sborník z 21. konference 7.-8. listopadu 2012 Olomouc*, Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci – Sdružení knihoven České republiky 2012, s. 239–244; též: „Škola rozsévá, knihovny zavlažují, úřady plejí (školní knihovny v 2. polovině 19. století a jejich dvojí revize)“, *Krok* 10, 2013, č. 3, s. 54–58.

71) L. K. Žižka: *Knihkupecké vzpomínky na léta 1871–1884*, cit. dílo, s. 68–70, 419–420.

72) Milan Jelínek: „Puristické zásahy Františka Bartoše do textu *Babičky* Boženy Němcové“, *Literární archiv* 34, 2002, s. 97–134.

73) Jaroslav Vrchlický: „Ctění redakce!“, *Lumír* 15, 1887, č. 32, s. 454.

74) Jan Hábl: *Učit (se) příběhem. Komenského Labyrint a didaktické možnosti narativní alegorie*, Brno, Host 2013, s. 87.

Brusičtstvím proti odnárodnění jazyka Zvláště od sedmdesátých let 19. století, s nárůstem převahy v užívání češtiny v tisku i v běžném společenském styku, se v českých zemích značně rozšířily snahy o teoretické regulování jazyka prostřednictvím tzv. brusů. Vedle stěžejního *Brusu jazyka českého*, který sestavila komise zřízená širším sborem Matice české (tři vydání, 1877, 1881 a 1894), zde připomeňme zvláště stejnojmenný *Brus jazyka českého* (1877) Martina Hattaly nebo *Rukověť správné češtiny* (dvě vydání, 1891 a 1893) Františka Bartoše. V některých případech puristické požadavky brusičů, mimo jiné pokud jde o příklon k přejímání prvků z jiných slovanských jazyků, příkře kolidovaly s dobovým konverzačním územ. Zvláště *Brus příspěvěčkem ke skladbě srovnávací* (1874), jehož autorem byl gymnaziální profesor Vincenc Prasek, se svým zcela nově vytvořeným výrazivem stal vděčnou látkou pro satirické fejtony.

V principu brusiči usilovali o obranu jazyka před nenárodními vlivy. Cílem proto bylo ze všech úrovní spisovného jazyka, zejména slovní zásoby a syntaxe, odstraňovat cizí prvky, zvláště skutečné i často jen domnělé germanismy. Jako měřítko jazykové správnosti byl deklarován jazyk humanistického období, lidová řeč a analogie z dalších slovanských jazyků. Jako přímý inspirační zdroj českých brusičských snah přitom paradoxně působily soudobé aktivity německých puristů, usilujících o obranu němčiny před vlivy francouzštiny.

Přestože byl vliv brusů na dlouhodobý vývoj spisovného jazyka minimální, nelze podcenit skutečnost, že jimi byla načas ovlivněna praxe dobových časopiseckých i nakladatelských redaktorů, a to patrně v relativně široké míře. I zde však nepochybně převládala nesoustavná, výběrová hlediska spolu s individualistickými jazykovými praktikami. Stopy vlivu brusů lze ovšem sledovat i u jednotlivých spisovatelů.

Zdroj: Bohuslav Havránek: „Vývoj spisovného jazyka českého“, in *Československá vlastivěda*, řada 2, *Spisovný jazyk český a slovenský*, Praha, Sfinx 1936, s. 1–144, zvl. s. 115–117; Milan Jelinek: „Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schriftsprache im 19. und 20. Jahrhundert“, in Klaus Trost (ed.): *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen. Germanismen, Personennamen, Ortsnamen*, Regensburg, S. Roderer 2000, s. 9–63.

Specifickou oblastí byla dále církevní cenzura, prováděná dle vnitřních předpisů jednotlivých církví. V katolické oblasti se vázala jednak na předběžnou cenzuru církevních textů prováděnou biskupskými a arcibiskupskými konzistory, jednak na následnou cenzuru využívající vatikánský seznam prohibit, který byl vedle postupných aktualizací, přetiskovaných v *Ordinariátních listech* pražského arcibiskupství,⁷⁵ reformován roku 1900 papežem Lvem XIII.⁷⁶ Na index byla například roku 1863 přidána „milostná“ díla Alexandra Dumase staršího i mladšího, roku 1864 *Bídníci* Victora Huga a *Paní Bovaryová* Gustava Flauberta, roku 1866 historické romány Lva Nikolajeviče Tolstého (v té době dosud jen zčásti publikovaná *Vojna a mír*), roku 1894 veškerá díla Émila Zoly, roku 1911 většina spisů Gabriely D'Annunzia aj. Díla uvedená na indexu nesměli v žádné jejich jazykové mutaci distribuovat, číst nebo vlastnit nejen členové církevních řádů, ale v ideálním případě ani laičtí věřící. Jak se však zdá, nutnost žádat příslušnou biskupskou či arcibiskupskou konzistoř o výjimku z tohoto pravidla byla dodržována jen ve speciálních případech⁷⁷ a neexistovala patrně ani reálná možnost, jak tyto jevy kontrolovat.

75) Srov. též NA, Archiv pražského arcibiskupství (APA) III, kt. 873, č. 7984 ex 1908.

76) Výtah z tohoto indexu s polemickým komentářem viz in František Loskot: *O indexech zakázaných knih. (Index římský a indexy české)*, Praha, Volná myšlenka 1911, s. 19–22.

77) Srov. NA, APA III, kt. 801, č. 5556 ex 1906, obsahující kladně vyřízenou žádost Josefa Hanuše, adjunkta teologické fakulty, o povolení číst zakázanou Kantovu *Kritik der reinen Vernunft* za účelem přípravy disertační práce *Vyvrácení námitek Kantových proti důkazům o jsoucnosti Boží vedeným z rozumu*.

Pravidla chodu cenzury v rámci katolické církve aktualizovaly v roce 1869 (poprvé od roku 1848) dekrety papeže Pia IX., pro jejich velký počet a nejasnost se však už od následujícího roku jednalo o jejich úpravě. K té nakonec došlo až zásahem Lva XIII. v lednu 1897, kdy byla nová pravidla uveřejněna formou papežské konstituce *Officiorum ac munerum*. Předpisy zakotvovaly povinnost všech věřících předkládat k předběžné církevní cenzuře spisy týkající se náboženství či mravů a stanovovaly pravidla pro publikační činnost kněží v ostatních oborech.⁷⁸ Kontrolní opatření církví se tak mohla manifestovat i u postihů umělecké literatury produkované členy církve. Případová studie analyzuje střet Jakuba Demla s biskupskou konzistoří v Brně.⁷⁹

Prameny výzkumu a statistika konfiskací

Cenzurní poměry mezi lety 1863 a 1918 v habsburské monarchii zůstávají dosud nedostatečně probádanou oblastí. Zvláště nespočet konfiskací jednotlivých čísel časopisů a novin činí takový úkol obtížným. Celkový objem konfiskátů navíc neustále rostl v závislosti na tom, jak se s postupem vývoje tisku zvyšoval i počet vydávaných periodik. Konfiskace tisku byly od března 1863 soustavně registrovány v úředním věstníku (*Amtsblatt*) k novinám *Wiener Zeitung*, který vycházel zpravidla čtyřikrát až šestkrát týdně po celé více než půlstoleté období. Býval pravidelně zahájen rubrikou *Erkenntnisse*, v níž se přetiskovaly všechny nové konfiskace (od roku 1867 pouze za Předlitavsko) na základě oznámení soudních úřadů nebo zpráv z lokálních úředních listů.⁸⁰ O zákazech informovala též periodika policejních ředitelství. Ústřední postavení mezi nimi měl vídeňský *Zentralpolizeiblatt*, který registroval konfiskace v rubrice *Verfügungen über Druckschriften*.

Jako celek takový materiál zůstává nezpracován. Existují zřejmě jen dobové pokusy o konfiskační přehled. Roku 1865 byl vydán souhrnný seznam konfiskačních nálezů vnesených za prvních dvacet čtyři měsíců platnosti nového tiskového zákona, obsahující celkem 389 záznamů a opatřený rejstříkem,⁸¹ ve vydávání obdobných souhrnů se však nepokračovalo. Až roku 1896 vydal soupis konfiskátů neperiodik za roky 1863–1895 sekretář Svazu rakousko-uherských knihkupců Anton Einsle, doplněk k němu (konec 1895–1901) poté zveřejnil jeho pokračovatel Carl Junker.⁸² Do těchto seznamů však nebyly pojaty některé drobné tisky a především texty ve slovanských jazycích. Na oblast Čech je zaměřen

78) Lubomír Petr: „Censor knih“, in Josef Tumpach, Antonín Podlaha (eds.): *Český slovník bohovědný*, sv. 2, Praha, V. Kotrba 1916, s. 785–787; František Žák: „Censura bohovědná“, tamtéž, s. 787–789; Gustav Domabyl: „Censura církevní“, tamtéž, s. 789; Josef Tumpach: „Censura knih“, tamtéž, s. 789–795.

79) Viz případová studie Daniely Iwashity a Šárky Kořínkové „Už jste hotovi s Apokalypsou? Jakub Deml ve střetech s cenzurou brněnské konzistoře v letech 1905–1913“, s. 663–678.

80) V Čechách byl hlavním úředním věstníkem list s dvojjazyčným titulem *Amtsblatt zur Prager Zeitung – Úřední oznamovatel Pražských novin*, vycházející v letech 1864–1918 jako příloha deníku *Prager Zeitung*. V rubrice *Kundmachungen – Vyhlášky* registroval konfiskace českých tisků česky (od devadesátých let) a konfiskace tisků v jiných jazycích Předlitavska i tisků dovážených ze zahraničí německy. V české mutaci *Prager Zeitung*, nazvané *Pražské noviny*, vycházel tento úřední list od roku 1896. V dalším textu registrujeme konfiskace podle znění ve *Wiener Zeitung*, pokud není uvedeno jinak.

81) *Verzeichnis der in Oesterreich verbotenen Druckschriften nach den seit dem Inslebentreten des neuen Pressgesetzes (9. März 1863) bis 9. März 1865 erflossenen gerichtlichen Kundmachungen*, Wien, Leopold Sommer 1865.

82) A. Einsle: *Catalogus librorum in Austria prohibitorum*, cit. dílo; Carl Junker: „Catalogus librorum in Austria prohibitorum. Supplementum I“, in týž: *Zum Buchwesen in Österreich. Gesammelte Schriften 1896–1927*, ed. Murray G. Hall, Wien, Edition Praesens 2001, s. 463–532.

podrobný, ale málo přehledný dvojdílný soupis Jakuba Arbesa, pokrývající dobu necelých šesti let (1868–1873).⁸³

Úřední list *Wiener Zeitung* o jednotlivých konfiskacích podával obvykle jen stručnou informaci, jež nejčastěji zahrnovala lokalizaci soudu, který zákaz vydal, základní údaje o tiskovině (titul, u periodik pak též název dílčího textu, který byl důvodem pro konfiskaci čísla, a vydavatele či tiskaře) a články trestního zákona nebo zákona o tisku, jež konfiskát porušoval. U periodik záznam jen někdy vyznačoval hranice zakázaného textu (od – do), třebaže praxe cenzurování konkrétních míst byla po celé období výrazně frekventovanější než zákaz celého textu, u konfiskátů neperiodik je často nevyznačoval vůbec. Údaje o odvolacím soudním tiskovém řízení, pokud se konalo, věstník obvykle neregistroval. Důležitý zdroj informací představují i ostatní noviny. Výraznějších kauz si totiž všímaly zvláště opoziční politické deníky, které reprodukovaly soudní záznamy z přelíčení a připojovaly k nim často stranický, ale kvalifikovaný komentář (u nás nejsouvisleji a nejpodrobněji *Národní listy* v rubrice Ze soudní síně). Někdy též in extenso přetiskovaly hlavní forenzní dokumenty k případu jako konfiskační nález, řeč obhájce a verdikt soudu. O proběhlém tiskovém řízení muselo na základě žádosti státního zástupce informovat v nejbližším čísle i postižené periodikum.

V relativní úplnosti, s přihlédnutím k dokumentům a zprávám v tisku, byla zpracována pouze konfiskační praxe za rok 1868 ve zmíněném Arbesově *Pláči Koruny české*; druhý díl tohoto spisu pojednává několik dalších let už značně stručnějším způsobem. Dochovaná dokumentace k prošetřování konfiskací a tiskových deliktů je roztroušeně archivována v četných fondech v pražském Národním archivu (fondy Ministerstvo spravedlnosti Vídeň; Policejní ředitelství Praha; Presidium policejního ředitelství v Praze; České místodržitelství Praha – prezidium; Vrchní státní zastupitelství Praha; Vrchní zemský soud Praha aj.) a Státním oblastním archivu v Praze (fondy Státní zastupitelství Praha; Krajský /zemský/ soud trestní v Praze aj.) stejně jako v dalších oblastních archivech; analogická je i situace pro Moravu a Slezsko. Tyto značně rozsáhlé archivní fondy zůstávaly dosud mimo soustavný zájem literárních historiků. Obsahují nejčastěji materiály až od druhé poloviny devadesátých let 19. století po první světovou válku a i v této oblasti, jak lze předpokládat, jsou neúplné (výjimkou jsou oba zmíněné fondy v pražském oblastním archivu, které však byly inventárně zpracovány pouze po rok 1897). Pokud jde o archivní spisy týkající se konfiskací, ve valné většině se jedná o zákazy politických článků, ne o beletrii. Tomu odpovídá i skladba povinných výtisků konfiskovaných periodik, uchovaných často jenom nahodile jako přílohy ke spisům. Zabavené exempláře neperiodických tisků se dochovaly u některých letáků a brožur, u knih spíše vzácně. Z dalších archivních pramenů upozorněme alespoň na konvolut chovaný ve vídeňské Národní knihovně pod názvem Sammlung beschlagnahmter Zeitungen und Zeitschriften. Jde o exempláře konfiskovaných periodik s cenzurními vpisky, které zasílala jednotlivá státní zastupitelství Předlitavska do tehdejší Dvorské knihovny ve Vídni. Konvolut bohužel opět zahrnuje pouze menší část konfiskátů od roku 1896 do počátku první světové války.

83) Jakub Arbes: *Pláč Koruny české neboli Persekuce lidu českého v letech 1868–1873*, 2., rozšířené vyd., Praha, František Bačkovský 1894 (ve skutečnosti podchycuje pouze rok 1868); týž: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, Praha, František Bačkovský 1896.

Konfiskované reklamy Čtyři příklady konfiskací reklamních tiskovin. Vlevo nahoře ukázka hospodářského nacionalismu v reklamě s textem tištěným v slovanských národních barvách (konfiskace roku 1911 kvůli popuzování k zášti proti národnostem dle § 302). Vlevo dole reklama na koňské krmivo, zakázaná pro urážku císaře (§ 63, konfiskace roku 1910). Doslovný překlad textu: „Osobní kůň Jeho Veličenstva Masher je už po 10 let krmen Molasinem.“ Podnětem k zabavení reklamy se stal článek *Neslušná reklama v Karlínských listech* z 30. července 1910. Vpravo nahoře titulní strana reklamního katalogu antikoncepčních prostředků a pomůcek intimní hygieny, nabízených firmou Juno Víta Malce v Mostě v roce 1913 (později firma přesídlila na Smíchov). Katalog byl zabaven pro fotografii na obálce a pro pět dalších míst, podávajících návody k upotřebení antikoncepčních pomůcek a jejich vyobrazení (vše urážka mravopopůčestnosti dle § 516). Vpravo dole České zápalky – etiketa na krabičce od sirek s motivem české trikolory byla v době první světové války posouzena okresním soudem v Hradci Králové jako velezrádná (§ 58, 59, konfiskace roku 1915).

Zdroj: NA, VSZ, kt. 464, sign. III f 18/58 ex 1910 R – T, sign. III f 18/68 ex 1911 B – T (plakáty); tamtéž, kt. 466, sign. III f 18/3 (reklamní lístky, ceníky); NA, PPR, 1908–1915, kt. 2317, sign. P/69/110.

Statistika potvrzených a zrušených konfiskací v Předlitavsku a jeho vybraných částech (1881–1912)

Rok	Předlitavsko celkem		Z toho: Dolní Rakousy		Čechy		Morava a Slezsko		Halič	
	Potvrzené	Zrušené	Potvrzené	Zrušené	Potvrzené	Zrušené	Potvrzené	Zrušené	Potvrzené	Zrušené
1881	1 314	22	---		---		---		---	
1882	1 483	32	334	5	549	8	92	4	132	8
1883	1 371	39	325	3	465	6	125	2	136	19
1884	1 264	24	172	1	577	2	103	6	124	9
1885	1 296	52	130	5	548	10	77	8	212	18
1886	1 220	50	149	4	474	9	134	9	131	8
1887	1 364	72	198	7	484	17	170	6	132	23
1888	1 198	61	190	5	323	8	157	4	136	33
1889	1 774	43	155	3	605	11	159	3	171	20
1890	1 226	51	181	2	344	8	141	2	153	21
1891	1 569	28	299	2	373	10	215	3	188	5
1892	1 643	37	270	9	417	10	182	4	164	2
1893	1 584	36	227	6	549	11	214	0	142	6
1894	1 607	47	342	8	442	9	269	3	144	8
1895	1 328	23	287	7	330	5	107	4	161	1
1896	957	20	200	5	340	5	71	1	130	6
1897	1 942	38	225	5	1 020	10	152	1	159	2
1898	2 247	30	259	4	1 219	6	172	8	165	1
1899	3 377	31	517	5	1 662	7	221	1	290	3
1900	3 226	45	229	3	1 621	18	192	1	479	8
1901	2 282	21	191	1	796	3	195	0	428	8
1902	1 319	12	67	0	456	1	112	0	172	6
1903	1 260	10	20	0	381	1	99	0	398	5
1904	979	8	6	2	273	0	86	0	325	2
1905	782	8	10	0	301	4	98	0	227	1
1906	1 171	7	45	0	559	1	113	1	255	2
1907	1 066	20	80	3	459	4	90	1	155	2
1908	1 809	20	190	4	880	6	151	0	200	2
1909	2 530	16	192	0	1 378	10	286	3	194	0
1910	2 119	7	230	2	852	4	286	1	292	0
1911	2 159	16	180	2	852	7	249	0	289	5
1912	2 999	24	300	2	1 089	11	306	1	408	1

Zdroj: Österreichische Statistik, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1882–1916, sešity *Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Österreichische Kriminalstatistik*.

Statistické zpracování konfiskátů jsme také byli schopni zajistit pouze částečně. Od osmdesátých let 19. století vycházely ve Vídni ročenky *Österreichische Statistik*, v nichž se nacházejí roční přehledy o počtech konfiskací v jednotlivých okresech a zemích monarchie.⁸⁴ Tabulka na vedlejší straně zachycuje číselné souhrny konfiskací za Předlitavsko, v jeho rámci pak za české země a pro srovnání ještě za Dolní Rakousy (zahrnující i Vídeň) a Halič.

Z tabulky vyplývá několik základních poznatků. Množství každoročně potvrzených konfiskací bylo nepoměrně větší než množství konfiskací zrušených. V Předlitavsku v letech 1882–1912 činil podíl zrušených konfiskací v průměru pouhých 1,8 %, v Čechách za stejné období to bylo dokonce jen 1,1 %, tedy ještě o třetinu méně. Dle Josefa Sládečka, který sledoval vývoj těchto statistik do roku 1895, bylo za daného stavu zřejmé, že „teoretická cena právních prostředků [...] v praxi rovná se téměř nule“.⁸⁵ Statistiky dále ukazují i výrazný celkový počet tiskových sporů, do něhož jsou však zahrnuty jen kauzy vedené pro porušování trestních zákonů; *Österreichische Statistik* naproti tomu neregistruje značný počet přestupků z oblasti zákona o tisku, u nichž následovaly další finanční postihy. I zde byla velká převaha odsuzujících rozsudků vůči zprošťujícím, třebaže už ne tak výrazná jako u trestních konfiskací, jak prokazuje Josef Sládeček na údajích z let 1885–1896. Za rok 1885 například eviduje Sládeček 749 odsuzujících rozsudků kvůli porušení zákona o tisku a 168 zprošťujících, roku 1896 to bylo 1 034, respektive 274 rozsudků; v průměru čítají osvobozující rozsudky v těchto letech pouze 23,5 %. A konečně třetí zjištění: cifry statistik podle Sládečka „neklamným způsobem dokazují, že je to speciálně česká otázka, která je na denním pořádku“ jak na půdě parlamentu, tak v obecně uplatňované praxi.⁸⁶ V Předlitavsku bylo v letech 1882–1912 celkově potvrzeno 50 891 konfiskací, z toho v Čechách to bylo 20 608 konfiskací, tedy 40,5 %. Zostřený dohled byl v Čechách vzhledem k vyhocené národnostní situaci dlouhodobě uplatňován nad periodiky v obou zemských jazycích; na Moravě a ve Slezsku naopak čísla nevybočují ze standardu.

Tyto statistiky bohužel neumožňují detailní popis dobové cenzurní praxe. Nerozlišují typ a žánr konfiskátů, jejich periodický či neperiodický status, jazyk textu ani druh provinění. Diferencovanější pohled poskytují záznamy zahrnuté ve *Wiener Zeitung*. V následujícím textu nelze bohužel systematicky pojednat o beletrii vydávané v periodikách, mezi něž počítáme také všechny samostatné přílohy novin a časopisů, kalendáře a výroční sborníky, v nichž mohly vycházet básně, prózy či dramatické výstupy. O periodikách se dále budeme zmiňovat jen obecně s cílem charakterizovat tiskové poměry v jejich aktuálním vývoji. Pokud jde o jednotlivé případy, soustavnější pozornost hodláme věnovat postihům neperiodických tisků, jejichž podíl na celkovém počtu konfiskátů registrovaných ve *Wiener Zeitung* dle našeho odhadu kolísal každý rok okolo pěti procent.

I konfiskátů neperiodik nacházíme v daném období stále mnoho set. Přibližně devět desetin z nich nicméně tvořily tendenční brožury, zaměřené především protinábožensky (protikatolické a částečně též antisemitské tisky, publikace sdružení Volná myšlenka aj.), politicky (texty zacílené protimonarchisticky, kritizující vnitřní či zahraniční politiku říše

84) Též srov. T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 574–575.

85) J. Sládeček: *Tiskové právo žižnostenské a řízení tiskové*, cit. dílo, s. xxxix.

86) Tamtéž, s. xxxiv–xliii, zde s. xliii.

nebo propagující jednotlivé politické strany, zvláště dělnicky, socialisticky či anarchistic-ky zaměřené), nacionálně, sociálněekonomicky (kritika financování monarchie, zvláště z pozic levice), méně často a zvláště v pozdějších letech pak brožury sexuálně osvětové („lékařské“ příručky apod.), a ovšem také nejrůznější letáky – výzvy ke schůzím a demon-stracím, pamflety, politicky agitační materiály, proslovy, reklamy (např. na antikoncepční pomůcky nebo podvodné zázračné léky, reklamy propagující hospodářský nacionalismus), volební programy apod. Až na část letáků, které měly veršovanou podobu (především sa-mostatně tištěné písně), zpravidla tyto tisky nemůžeme počítat mezi krásnou literaturu. V dalším výkladu z nich proto vybíráme pouze několik důležitých příkladů.

Přehled konfiskátů německojazyčných neperiodik v českých zemích

Zatímco se rámcová kapitola soustředí na zmapování cenzury literatury v českém jazyce, následující oddíl podá stručný přehled o konfiskátech v němčině, zvláště o těch, které jsou relevantní pro české země. Pomůckou pro zmapování konfiskací německojazyčných knih, brožur a letáků mohou být zmiňované soupisy konfiskací neperiodických tisků v mi-moslovanských jazycích, sestavené Antonem Einslem a Carlem Junkerem.⁸⁷ Tyto soupisy bohužel většinou neobsahují úplné údaje. Rovněž výtisky konfiskovaných textů lze dnes dohledat jen zřídka.

Seznamům konfiskovaných neperiodických tisků v němčině početně dominují texty týkající se antisemitismu, protikatolického hnutí Los von Rom (Pryč od Říma) na konci 19. století a dělnických, respektive sociálnědemokratických tisků. Ve většině případů se jednalo o nebeletristické brožury a letáky. Pokud se týká krásné literatury, šlo obvykle o dělnické prózy a zpěvníky či jednotlivé písně, dále pak o erotika. Část těchto textů byla vydávána mimo území monarchie (v Berlíně, Lipsku aj.); konfiskace tisků migrujících na území habsburské monarchie z německého severu pak nejčastěji potvrzoval okresní soud v Litoměřicích, případně soudy v jiných místech blízko německých hranic. Snad dělnické-ho obsahu byly v Praze roku 1880 vydané *Gedichte für das Volk* Antona Behra, v nichž byly shledány přečiny proti skupinám společnosti (snad Židům či šlechtě) a proti církvi (§ 302, 303). V letech 1884–1885 byly dále v Liberci vydány zákazy místních tisků téhož autora *Die Utopia des Thomas Morus im Sinne der Neuzeit bearbeitet* (urážka církve podle § 303) a *Gesammelte Schriften 2* (opět § 302 a 303). Z knižních tisků mimo Rakousko jmenujme alespoň „sociální novelu“ Julie Behrové *Das Opfer des Wucherers* (Karlsruhe 1885; zákaz Jičín 1889, § 302) a ve své době značně rozšířený sborník agitačních písní a básní redak-tora Maxe Kegela *Sozialdemokratisches Liederbuch*, vydaný roku 1891 ve Stuttgartu a kon-fiskovaný téhož roku v Liberci (velezrada dle § 58, 59) a o dva roky později též na jiných místech Předlitavska. Z antisemitsky zaměřené beletrie lze jmenovat například anonymní báseň *Juden hinaus!* (Drážďany; zákaz mj. Praha 1882, § 302) a patrně básnický soubor *Antisemitische Harfenklänge* (Berlín; zákaz Opava 1885, rovněž § 302). Naopak registrujeme zákaz soukromého tisku neurčeného k prodeji *In bunter Reihe. Originalien* (zákaz Praha 1884, rušení veřejného pokoje, popuzování k zášti proti skupinám a urážka církve dle § 65, 302, 303), jehož autor, pražský lyrický básník Herrmann Joseph Landau, byl znám jako

⁸⁷) A. Einsle: *Catalogus librorum in Austria prohibitorum*, cit. dílo; C. Junker: „Catalogus librorum in Austria prohibitorum. Supplementum I“, cit. dílo.

ortodoxní žid podávající ve svých textech obrazy idealizovaných členů vlastního etnika. Z nebeletristické literatury zmiňme konfiskace různých vydání *Komunistického manifestu* Karla Marxe a Friedricha Engelse, Marxova *Kapitálu*,⁸⁸ dále anarchistických textů Johanna Josepha Mosta či Johna Henryho Mackaye (píšícího německy), do němčiny přeložených socialistických textů Williama Morrise nebo revolučního publicisty Dmitrije Ivanoviče Pisareva a konečně řady antisemitských brožur rakouského německonacionálního politika a zakladatele hnutí Los von Rom Georga von Schönerera včetně ohlasu Schönererova zatčení a uvěznění v roce 1888.

Dalším významným typem konfiskátů byla erotická literatura konfiskovaná na základě § 516 o urážce mravopochestnosti. Jen její malá část, soudě podle míst vydání a míst zákazů, vznikala v českých zemích či v jiných částech Předlitavska, většinou se jednalo o import, nejčastěji z Německa. Mohlo jít jak o původní německojazyčnou produkci, tak též o německé překlady z francouzštiny (mj. Jean-Baptiste Louvet de Couvray, Octave Mirbeau) či – spíše výjimečně – z angličtiny. Podle § 516 byl však rovněž opakovaně zakázován i v němčině vydávaný *Decameron* Giovanniho Boccaccia (Berlín, zákaz Opava 1886; Praha, zákaz Praha 1896, vedle § 516 též rušení náboženství dle § 122). Dále můžeme jmenovat skupinu textů podepsaných jménem Julius Heinrich Franke (*Anna's Irrfahrten oder die Lasterhöhlen der Prostitution; Der Mensch und die Ehe; Die Räthsel der Liebe*, vše Berlín, zákaz Opava 1886; *Naturbilder aus der Cultur- und Sittengeschichte der Menschheit, mit 56 Illustrationen*, Lipsko, zákaz Česká Lípa 1894, popuzování k zášti proti skupinám a urážka mravopochestnosti podle § 302 a 516), pojednání Eugena Dührena (tj. sexuologa Iwana Blocha) *Der Marquis de Sade und seine Zeit* (Berlín, Lipsko 1900, zákaz Hradec Králové 1901, mj. urážka rodiny a mravopochestnosti, § 302, 303, 305 a 516), prezentované jako příspěvek ke kulturním dějinám 18. století, nebo prózu Leopolda von Sacher-Masocha, syna pražského policejního ředitele z padesátých let a známého autora erotické literatury, *Die Donau-Venus* (Berlín, zákaz Nový Jičín, 1901; snad jde o pozměněný název nejznámějšího Sacher-Masochova spisu *Venus im Pelz*). Erotické prvky obsahovaly satirické dialektální básně libereckého autora Ferdinanda Klingera *Gedichte in Reichenberger Mundart* (zákaz Liberec 1891, pobuřování proti úřadům, urážka církve a mravopochestnosti podle § 300, 303 a 516). Pod titulem *Das Frauenzimmer von Vergnügen* byl roku 1885 v Praze zakázán německý překlad erotického románu Johna Clelanda *Fanny Hill*, vydaný v Bostonu. Vedle toho lze jmenovat značné množství anonymních textů; lokace i datace vydání některých z nich jsou patrně fiktivní: *Bekenntnisse einer Amerikanerin* (Philadelphia 1790), *Frauenzimmerschule* (Boston) – oba zákazy Praha 1885; *Neues weltliches Lied. Wenn i heiraten möcht!* (zákaz Znojmo 1878); *Theure Freundin* (New York, zákaz České Budějovice 1883); *Das Herz!* (Tachov, zákaz Cheb 1900); *Dr. Herzog. Das Paradies der Liebe und Ehe* (Drážďany, zákaz Litoměřice 1901); *Amor und Hymen, Aus den Erinnerungen eines Frauenarztes, Die Geheimnisse der Prostitution, Venus und Adonis oder das Buch der Liebe* (všechny Berlín, zákaz Nový Jičín 1901), aj.

Specifickou skupinou konfiskátů byly texty vzniklé po sebevraždě korunního prince Rudolfa Habsbursko-Lotrinského a baronesy Mary Vetserové v lednu 1889, zakázané pro urážku člena panovnického rodu (§ 64). Jen v teritoriu českých zemí evidujeme ve dvou

88) Viz infobox „Zabavení *Komunistického manifestu*“, s. 544.

Německonacionální básně kolidující s § 302 Mezi relativně četné konfiskáty patřily básně či písně s pangermánskou tendencí, tištěné samostatně jako letáky, v rámci humoristických či jiných časopisů apod. Uvedme několik příkladů protičesky zaměřených básní z osmdesátých let, zakázaných kvůli popuzování k zášti proti národnostem podle § 302. Koncem června 1885 byl v Praze konfiskován výroční leták nazvaný *Frühlings-Fest zum Besten des Deutschen Schulvereines am 24. Juni 1885*, obsahující verše pražských německých autorů. Zakázán byl pro báseň *Wunderlicher Lenz* Alfreda Klaara, ve své době považovaného za vůdčí osobnost pražské německé literatury. Tento název básně se však objevil pouze v povinném výtisku letáku; v jeho opravené verzi byl pak nečekaně přiostrěn na *Politischer Lenz*. Současně se v úpravě básně zvýraznila její proněmecká tendence (mimo jiné ve verších „Wenn Raupen nicht im deutschen Wald / Den schönsten Zweig zerfressen“ se nově objevil výraz „deutschen“). Leták byl následně konfiskován.

V září téhož roku zaslalo pražské místodržitelství dotaz policejnímu ředitelství, zda byla podána konfiskace na anonymní báseň *Der Czeche*, otištěnou 6. září v berlínském humoristickém týdeníku *Kladderadatsch*; báseň byla připojena v opisu. Zápornou odpověď zdůvodnilo policejní ředitelství faktem, že ministerstvo policie v tom směru nevydalo žádný pokyn a že policie neměla k dispozici výtisk časopisu. Až 7. listopadu odpovědělo místodržitelství, že v podobných případech má policie postupovat samostatně a závadný tisk zabavit. Konfiskace však, zřejmě pro velké časové zpoždění, vydána nebyla.

V březnu 1885 byla zabavena anonymní píseň *Bundeslied der deutschen Turnerverbindung „JAHN“ in Prag*, vydaná nákladem jmenovaného spolku a vytištěná v Praze v tiskárně dědiců Davida Kuha. V září téhož roku byl konfiskován letákový tisk z téže tiskárny, satirická báseň rovněž protičeského obsahu s incipitem „Seid gegrüßt, Ihr edlen Damen...“ a datací „22. September 1885“.

Pomocí téhož § 302 o popuzování k zášti proti skupinám byly obdobně postihovány i protiněmecky zaměřené projevy na české straně. Uvedme například česky psaný básnický proslov Josefa Merhauta *Josef Vorel* o zesnulém učiteli ve Zdicích, vydaný jako leták vlastním nákladem autora a vytištěný u J. R. Vilímka. Proslov byl v prosinci 1881 konfiskován pro místo kritizující germanizaci škol a poněmčování mládeže.

Zdroj: NA, PPŘ, 1882–1887, kt. 961, sign. P/13/1, 5, 12, 13; SOA v Praze, KST, kt. 421, sign. B 1072/1885; tamtéž, kt. 419, sign. B 667/1885.

časových vlnách (1889 a znovu v letech 1897–1901, kdy byly zveřejněny nové okolnosti případu) téměř tři desítky neperiodických německojazyčných konfiskátů vztahujících se k záhadné smrti; některé z nich jsou v podtitulu explicitně označeny jako historické či společenské romány, často i několikasvazkové. Nezanedbatelná část těchto senzačních komerčních tisků byla publikována v Německu (Lipsko, Berlín, Drážďany, Chemnitz, Mannheim), někdy i ve více vydáních krátce po sobě. Podobným typem byly též tisky vzniklé aktuálně po zavraždění císařovny Alžběty v září 1898. Román Wilhelma von Borosse (jde patrně o pseudonym) *Kaiserin Elisabeth, Österreichs und Ungarns geliebte Herrscherin*, vydaný v Berlíně, byl roku 1899 zakázán ve Vídni. V Praze vydával nakladatel Alois Hynek jeho český překlad (Vilém Boroš: *Císařovna Alžběta. Román z přítomné doby 1–4*, čtyři zákazy registrované ve *Wiener Zeitung* v letech 1899–1900 na základě urážky císaře a členů císařského rodu i urážky mravopoctnosti, § 63, 64, 516).⁸⁹

Z významných konfiskátů mimo beletrii zde uvedme ještě prózu *Mein Kerker und mein Exil* odvolaného pražského evangelického kazatele Bedřicha Viléma Košuta (Elberfeld 1860; zákaz v souladu s novým tiskovým zákonem vydán v Praze roku 1863, mimo jiné z důvodu

⁸⁹) Konfiskované sešity 65–67 českého překladu jsou uchovány v NA, PPŘ, 1900–1907, kt. 1812, sign. P/28/25. Jedno z vyobrazení například znázorňuje Alžbětu plačící u rakve Rudolfa.

urážky císaře a církve, § 63, 300, 302 a 303) a vícesvazkový soubor *Ausgewählte Reden und Schriften* německého politika Roberta Bluma popraveného ve Vídni po říjnové revoluci roku 1848 (Lipsko; zákaz Praha 1890, urážka členů císařského rodu a církve dle § 64 a 303).

Přehled konfiskátů českojazyčných neperiodik

Předmětem našeho zkoumání budou v následujícím textu hlavně prózy literárního charakteru, básně, letákové písně, zpěvníky a memoáry a příležitostně i význačnější brožury v češtině. Tyto texty představují jen malý zlomek z celkového počtu zakázaných tisků a navíc netvoří v souboru konfiskátů žádnou izolovanou skupinu. Cenzura se zpravidla soustředila primárně na rovinu tématu a nebrala v potaz vnitřní vývoj literatury. Změnu uměleckého paradigmatu, zahájenou s nástupem literární moderny, tak cenzurní aparát nezachytil a systémově na ni nereagoval. Začal-li například některý básník v devadesátých letech psát volným veršem a manifestoval tím, že boří dosavadní básnické zvyklosti, ponechávalo to tiskové kontrolní úřady zcela chladnými. Zvláště v striktně normativním objektivním řízení probíhalo cenzurní vyčleňování tiskovin z veřejného oběhu kvůli jejich závadnému obsahu nezávisle na druhu textu a podle našich zjištění se též kontrola obsahu knih v češtině v ničem přímo nelišila od praxe uplatňované na konfiskáty neperiodik v neslovanských jazycích, jak je registrují Einsle a Junker, ani na zákazy periodik.

Konfiskace Sodomy Jiřího Karáska ze Lvovic Básnická sbírka Jiřího Karáska ze Lvovic *Sodoma* byla policejně zabavena 28. září 1895. Podle vyjádření tiskaře Emanuela Stivína vyšla v nákladu 220 výtisků, které byly všechny předány k úřednímu šetření. Jako závadný byl označen veršovaný prolog *Vyžilá rača...* a dále básně *Venus masculinus*, *Incubus*, *Tryzna* (vše posuzováno jako schvalování nemravných činů a urážka mravopověstnosti podle § 305 a 516) a *Poznání* (§ 516). O tři dny později, 1. října, byla též vykonána policejní prohlídka v redakci *Moderní revue* kvůli 12. sešitu časopisu z téhož roku, kde byly rovněž publikovány básně *Sodoma* (*Vyžilá rača...*) a *Venus masculinus*. Avšak vzhledem k tomu, že jmenovaný sešit *Moderní revue* vyšel už 8. září, byla většina třísetkusového nákladu rozebrána a policie mohla zajistit pouze zbývajících sedmáct exemplářů. Obě konfiskace byly potvrzeny zemským trestním soudem. Jiří Karásek i redaktor *Moderní revue* Arnošt Procházka podali do poloviny října formální námítky. Čtyřčlenný senát zemského trestního soudu, v němž zasedali rytíř Alexander Koschin von Freudenhof, Viktor Wokaun, Johann Procházka a Victorin Kaplan, však 8. listopadu 1895, mimo jiné na základě vyjádření státního zastupitelství k inkriminovaným básním datovaného 6. listopadu, obě konfiskace definitivně potvrdil. Opravené vydání *Sodomy* nebylo uspořádáno. Nezávadné básně z této sbírky Karásek otiskl roku 1897 v rámci své sbírky *Sexus necans*.

Sodoma byla imunitována až interpelací podanou Josefem Hybešem v říšské radě dne 25. listopadu 1903 (zapsána však byla s datem 5. června 1903). Nikdo si tehdy, jak se zdá, nepovšiml pozoruhodného omylu: o konfiskované sbírce totiž Hybeš v parlamentu hovořil jako o básních „mladého básníka Bezruč“ („des jungen Dichters Bezruc“). Karásek svoji sbírku v rozšířené podobě včetně imunizovaných básní znovu vydal v roce 1905 pod názvem *Sodoma. Kniha pohanská*.

Zdroj: SOA v Praze, KST, kt. 478, sign. B 1811/1895 a B 1812/1895; *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1903, XVII. Session, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1903*, s. 22491–22494; Jiří Karásek ze Lvovic: *Vzpomínky*, eds. Gabriela Dupačová, Aleš Zach, Praha, Thyrus 1994, s. 130–141, 244–246; Blanka Hemelíková: „Tělesnost jako přečin proti veřejné mravnosti. Sběrka Sodoma Jiřího Karáska ze Lvovic a literární cenzura“, in Taťána Petrasová, Pavla Machalíková (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26.–28. února 2009*, Praha, Academia 2010, s. 94–99; Rudolf Vévoda: „Sodoma: předtím a potom (Dobový kontext Karáskova vystoupení)“, in Václav Petrbok (ed.): *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha, Academia 1999, s. 217–226.

Příklady konfiskací neperiodických tisků, o kterých souhrnněji pojednáme v následujících oddílech, ilustrují v hrubých rysech proměny regulace tisku v průběhu pěti desetiletí. Nápadná je z našeho hlediska téměř naprostá absence zákazů krásné literatury v politicky zjitřené době šedesátých a počátku sedmdesátých let a naopak jejich nástup v pozdějších letech. Lze říci, že během státoprávních bojů po roce 1867 se státní úřady logicky zaměřovaly zvláště na kontrolu politického tisku, zatímco beletrie a vůbec díla renomovaných spisovatelů ponechávaly spíše bez povšimnutí. Jasně to dokládají příklady textů Jakuba Malého a Karoliny Světlé, jejichž publikaci v době tiskové represe za místodržitele barona Alexandra Kollera roku 1872 nebyly činěny překážky, které však byly konfiskovány v novějších vydáních v politicky mnohem klidnějších osmdesátých letech. Tato situace zároveň zřetelně ukazuje přelomový význam plošného zavedení tzv. objektivního řízení v květnu 1873, s nímž sice téměř ustalo trestní stíhání redaktorů a nakladatelů, současně však během sedmdesátých a počátku osmdesátých let několikanásobně vzrostl počet konfiskací textů oproti době před rokem 1870.⁹⁰ K tomu je navíc třeba připočítat mimořádnou efektivitu objektivního řízení, jehož praxe připouštěla, jak již bylo ukázáno, jen minimální počty zrušených konfiskací. Z významných konfiskátů známe pouze malé množství případů, kdy nebyla konfiskace potvrzena anebo byl soudně potvrzený nálezh po odvolání zrušen, jako tomu bylo u Neumannovy sbírky *Jsem apoštol nového žití...* (1895) nebo u Vrchlického poémy *Twardowski* (1885).

K dalšímu patrnému nárůstu zabavených děl krásné literatury mezi neperiodiky došlo v průběhu devadesátých let 19. století. Podepsala se pod ním kombinace několika různých faktorů. Sama krásná literatura v češtině tehdy dosáhla vrcholných projevů, pokud jde o počet, kvalitu i celkovou rozmanitost vydávaných textů. Tuto skutečnost významně podpořil i příchod nové generace mladých a nespokojených literátů, v první řadě básníků. Ti nezdřídka spojovali požadavek autonomie umění s politickým radikalismem a často se angažovali v mezinárodních organizacích bojujících proti hodnotám buržoazní společnosti i samotnému státnímu zřízení a zaměřených socialisticky, anarchisticky či protiklerikálně (Volná myšlenka, hnutí Los von Rom), nebo v nacionalistických organizacích, jako byl Sokol. Ostatně část spisovatelů hlásících se k České moderně otevřeně podporovala anarchistické hnutí, jehož cíle vyjádřil *Manifest anarchistů českých*, shodou okolností cenzurovaný.⁹¹

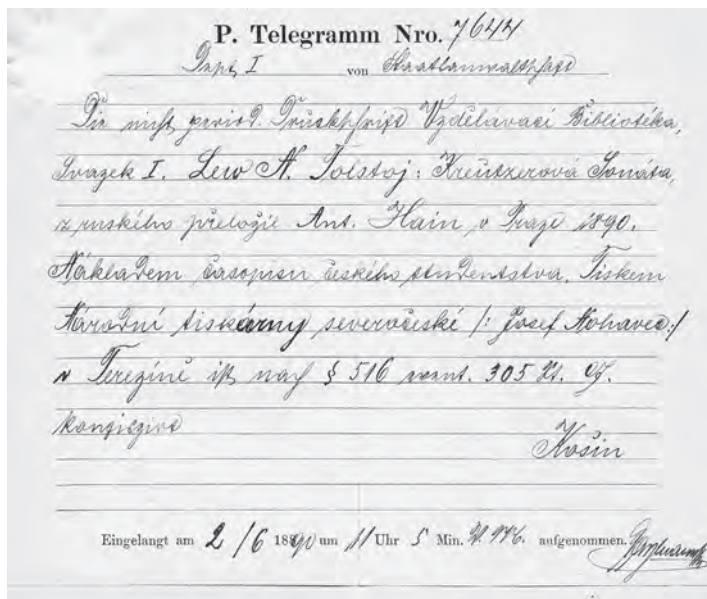
Konečně nelze znovu nepřipomenout zákroky proti antisemitským tendencím na přelomu století, jež se sice odrážely v drtivé většině v politickém tisku, vzácně ale i v krásné literatuře, jak dokazuje významná konfiskace hned dvou ze tří prvních tištěných básní

90) T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 574–575. Už roku 1877 na skokový nárůst konfiskací poukázal v parlamentu sám Georg Lienbacher, který mimo jiné uvedl, že ve vrchním soudním okrese Brno bylo v letech 1868–1870 skutečně pouhých 15 konfiskací, kdežto v letech 1872–1874 už jich bylo 109; cifry pro vrchní soudní okres Praha činily za shodná období 333, respektive 889 konfiskací, a za vrchní soudní okres Vídeň 176, respektive 431 konfiskací, srov. „Rokování o tiskovém zákonu na radě říšské“, *Budoucnost* 4, 1877, č. 6, s. 1–2, č. 7, s. 1–2, zde č. 6, s. 1.

91) Redakce časopisu *Volný duch*, kde měl tento manifest vyjít v dubnu 1896, se jej v opraveném čísle rozhodla otisknout s vynechávkami po zabavených místech, jež postihly asi polovinu textu. Jako celek mohl být manifest publikován časopisecky až roku 1907, srov. Antonín Pravoslav Kalina: *Plaidoyer anarchie*, příloha k časopisu *Volný duch* 2, 1896, č. 1/2, s. 9–11; *Komuna* 1, 1907, č. 45, s. 2–4. Faksimile obou textů viz Václav Tomek: *Anarchie jako idea naprosté volnosti*, Praha, Manibus propriis 1997, s. [69–81].

Konfiskace Tolstého novely *Kreutzerova sonáta* Telegramem z 2. června 1890 úředník vrchního státního zastupitelství v Praze rytíř Alexander Koschin von Freudenhof (zde podepsaný jako Košin) oznamoval prezidiu pražského policejního ředitelství návrh na konfiskaci novely *Kreutzerova sonáta* Lva Nikolajeviče Tolstého, který o týden později potvrdil okresní tiskový soud v Litoměřicích (viz obrázek). Tým soud pak 20. června zamítl námitky proti konfiskaci, jež společně podali nakladatel Karel Stanislav Sokol, zodpovědný redaktor *Časopisu českého studentstva* M. P. Kryft a překladatel Tolstého prózy Antonín Hajn. Z českého překladu tohoto soudního výnosu, jež si později opatřilo prezidium policejního ředitelství, vyplývá, že dílo bylo konfiskováno celkem pro dvacet šest závadných míst. V Tolstého textu se podle názoru soudu „uvádí, že manželství za našich dob jest podvod a násilí, ženy že mají tytéž zájmy a způsoby jako prostituované, že panuje v manželství jen smyslnost a že člověk v tom směru jest horší zvířete, že ženy pokládají děti za obtíž a že hledí se státi neplodnými“ (urážka rodiny dle § 305). Dále se v něm „vypravuje [...] o pohlavním obcování, o životu v manželství, o mnohoženství, chlípnosti a cizoložství způsobem tak okázalým, že beze vsí pochybnosti se uráží mravopoctnost a stydlivost hrubě a tím se dává příčina k veřejnému pohoršení“ (§ 516). Soud zrušil pouze nařízení uveřejnit konfiskační nález v nejbližším čísle *Časopisu českého studentstva* (§ 20 zákona o tisku) s tím, že taková direktiva se týká jen periodicky vydávaných tisků, kdežto *Kreutzerova sonáta* vyšla neperiodicky v rámci knižnice, kterou řídí redakce daného časopisu. Ostatní postihy zůstaly v platnosti.

Zdroj: NA, PPR, 1900-1907, kt. 1812, sign. P/28/16.

Petra Bezruč *Den Palackého a Škaredý zjev* v listu *Čas* v únoru 1899, zakázaných zčásti pro podněcování k zášti proti Židům (§ 302; tématu se věnuje samostatná případová studie).⁹² Uvedené trendy pak vesměs přetrvávaly až do nástupu první světové války.

⁹² Viz případová studie Michala Kosáka „Mezi revoltou a autocenzurou. Případ *Slezských písní* Petra Bezruč“, s. 637–650; dále srov. Břetislav Pračka, Jaromír Dvořák, Oldřich Králík (eds.): *Bezručův proces. Soudní a úřední dokumenty 1915–1918*, Ostrava, Krajské nakladatelství 1962, zvl. s. 73.

Pokud jde o textová a obrazová erotika, nárůst postihů proti nim podle § 516 byl markantní až od devadesátých let a zvláště pak po roce 1900; do té doby se závadné tisky s touto tematikou objevovaly spíše zřídka. Jako nemravná, či dokonce pornografická nakonec nebyla vnímána ani rozsáhlá báseň Jaroslava Vrchlického *Twardowski* s některými erotickými motivy (zvláště „ňadra“ a ženské „boky“), jejíž zákaz byl roku 1885 zrušen po soudním projednání námitek proti konfiskaci vzhledem k umělecké kvalitě textu.⁹³ Sbírku Jiřího Karáska ze Lvovic *Sodoma* (1895) s erotickými motivy včetně tématu homosexuality naopak úřady zjevně posuzovaly podobně jako kterákoli jiná erotika, například běžnou pornografickou fotografií, a k jejímu uměleckému zaměření nepřihlížely. Karáskův text byl nicméně konfiskován nejen pro erotický obsah (§ 516), ale také kvůli znevažování rodiny a schvalování nemravných činů (§ 305). Na tutéž kombinaci § 305 a 516, indikujících přečiny proti rodině a proti mravopočestnosti, narážíme charakteristicky ještě u jednoho specifického typu konfiskátů, totiž u některých katalogů a reklam inzerujících antikoncepční prostředky.⁹⁴

Zároveň je však pro lepší chápání tehdejšího smýšlení třeba připomenout, že nedlouho před *Sodomou* byla podle týchž dvou článků zákona konfiskována i stěžejní novela L. N. Tolstého *Kreutzerova sonáta* (1890) v překladu Antonína Hajna. Nešlo přitom rozhodně o text, který by tematizoval pohlavní styk nebo části nahého lidského těla. Dílo světově známého moralisty, ostře odsuzující samu rodinu jako vrcholně nemravnou instituci a na základě příběhu muže, který zabil svoji manželku, ilustrující tezi, že sňatek přináší obapolné „utrpení, kterým se platí za ukájení pohlavní touhy“, vzbudilo ihned po svém vydání bezpříkladný ohlas i kritiku a v řadě zemí světa bylo též postaveno před soud.⁹⁵ Také u nás se objevily pobouřené reakce vůči překladu Tolstého novely. Pět měsíců před svou smrtí označil bývalý radikál a politický emigrant Josef Václav Frič vydání *Kreutzerovy sonáty* v knihovnici Vzdělávací bibliotéka, určené převážně studentům, za „přehmat redakce, jejíž nelze dost rozhodně odsouditi“, a rozhořčeně se tázal: „četba podobně chorobné nálady měla by býti vhodnou ku hojení vlastních nám nedostatků a bolestí?! [...] Což nejsou jiné, zásadnější pravdy, v nichž nejvyšší čas naši omladinu utvrzovati?“⁹⁶ Lze přitom předpokládat, že jeho názor vyjadřoval i veřejný postoj *Národních listů*, v nichž byl publikován, a mohl rovněž nalézt podporu čtenářů tohoto nejvlivnějšího tiskového orgánu v Čechách. Návrh na konfiskaci *Kreutzerovy sonáty* podalo pražské státní zastupitelství už 2. června 1890, tři dny po vydání Fričova článku.

93) Michal Charypar: „Jaroslav Vrchlický a strategie obhajoby před tiskovým soudem“, in Jiří Hrabal (ed.): *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 39–50; viz též infobox „Případ zrušené konfiskace básnické skladby Jaroslava Vrchlického“, s. 531.

94) Několik příkladů z let 1913–1914 viz NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2317, sign. P/69/110 až 111, sign. P/69/120 až 128; NA, Vrchní státní zastupitelství Praha (VSZ), kt. 466, sign. III f 18 ex 1914–1915.

95) Pavel Nešpor: „Doslov“, in Lev Nikolajevič Tolstoj: *Kreutzerova sonáta*, Praha, Svět sovětů 1967, s. 84–90, zde s. 87.

96) J. V. F. [= Josef Václav Frič]: „Lva N. Tolstého Kreutzerova sonáta...“, *Národní listy* 30, 1890, č. 147, 30. 5., ranní vyd., s. 5.

Doba tiskových procesů s novináři (1863–1873)

Páteř dalšího výkladu bude tvořit charakteristika politické situace a sledování jejího aktuálního vlivu na poměry v periodickém tisku, zatímco vybrané konfiskáty neperiodik v češtině budeme sledovat vždy v závěru jednotlivých etap rozsáhlého období let 1863 až 1918. Interpretace konkrétních zásahů cenzury je bohužel v četných případech limitována nedostatkem informací. Zvláště v tzv. objektivním řízení, jež se stalo dominantním typem tiskového soudu od roku 1873, si úřady vystačily s minimální dokumentací; často máme k dispozici jen konfiskační nález v tištěné podobě v úředních věstnících a někdy též v podobě uchované v archivních spisech (rukopisný, litografovaný či tištěný formulář). Mnohdy přitom nejsou v nálezu vyznačena závadná místa a není ani možnost srovnání úplného konfiskovaného vydání s opraveným, které by bylo změněno v intencích úředního zákazu, protože u neperiodických zakázaných tisků se pořizovala opravená vydání spíše zřídka (na rozdíl od periodik, u nichž byl vydavatel povinen uspokojit nároky abonentů). Jediným vodítkem pro výklad se v takových případech stává v nálezu uvedený článek zákona, který zhruba naznačuje typ závadné tematiky v postiženém díle a často koresponduje už s jeho názvem. Pro nás představuje standardní základní informaci.

Kriminalizace žurnalistů po zavedení zákona o tisku (1863–1866)

Politická liberalizace, prosazovaná od šedesátých let ve Vídni poslaneckou sněmovnou říšské rady, postupovala při vnitropolitických problémech monarchie, daných resistencí uherských, italských a posléze i českých poslanců, značně pomalu. V oblasti tisku spočívala především v uvolňování podmínek pro zakládání nových periodik, jež se projevilo i vydáním nového zákona o tisku, ne však už zmírněním podmínek pro stanovování trestní zodpovědnosti, které byly nadále určovány neoabsolutistickým trestním zákonem.

Uvedení zákona o tisku v platnost tak vyvolalo v březnu 1863 vlnu kritiky. Referent *Národních listů* poukázal na „všeobecný [...] nárek všech neodvislých časopisů“ a uvedl, že nová nařízení „nejsou vlastně ničím jiným než zostřením zákona trestního z r. 1852“, neboť pravomoc konfiskovat, dosud příslušející pouze policii, byla nyní rozšířena i na soudy a státní zastupitelství. Referent proto předpovídal, že s novým zřízením teprve nastane „pravá činnost policejní“ a že už jen málokdo bude nadále ochoten literatuře či novinářství obětovat „jmění, osobní svobodu a snad i zdraví, politickou neúhonnost a ona práva, která přísluší i nejposlednějšímu občanu v státu“.⁹⁷ Později se kritické ohlasy zákona o tisku množily. K citovanému hodnocení v *Národních listech* dodal v osmdesátých letech Jakub Malý, že zákon poskytoval jenom „nepatrná ulehčení“, která „nepadala na váhu naproti zvlí udělené orgánům policejním i jiným“.⁹⁸ Ještě na přelomu století soudil právník a politik Alois Rašín, že tiskový zákon „množstvím policejních opatření tlumí vol-

97) „Předmluva k novým tiskovým poměrům našim“, *Národní listy* 3, 1863, č. 57, 10. 3., s. 1.

98) Jakub Malý: *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí*, díl 5, *Nová doba ústavní až do zavedení dualismu*, Praha, J. Otto 1883, s. 128.

nost tiskovou a ponechává dosti pole, aby praxe mohla násilnými výklady ničit i ty drobtý svobod zákonem skytaných“.⁹⁹

Postupný rozvoj opozičních periodik s sebou zároveň nesl rozmach tiskových procesů proti zodpovědným osobám. Podle pozdějšího hodnocení se vláda ministerského předsedy Antona von Schmerlinga (1860–1865) stavěla proti tisku „s bezpříkladnou krutostí“.¹⁰⁰ Během čtyř a půl let jejího trvání byli čeští redaktori a vydavatelé periodik odsouzeni k úhrnnému trestu pěti a půl roku vězení a k pokutě téměř 11 tisíc zlatých.¹⁰¹ Dobovou situaci nevyřešila ani tisková amnestie, vyhlášená 1. srpna 1865 po Schmerlingově odstoupení (k další amnestii pak došlo 8. ledna 1867).¹⁰² V Čechách však měla vlna soudního stíhání novinářů teprve vyvrcholit a trend nastoupený za Schmerlingovy vlády se měl stát charakteristickým pro celé desetiletí.

K významným kauzám patřil tehdy případ nadějného satirického básníka a prozaika Františka Jaroslava Kubíčka, který byl jako zodpovědný redaktor olomouckého listu *Moravan* souzen za uveřejněný úvodník a dvě kratší zprávy. V přelíčení konaném v Olomouci 12. srpna 1863 byl po obratné obhajovací řeči odsouzen pouze pro zanedbání povinné péče u jedné ze zpráv ke čtrnácti dnům vězení. Státní zástupce se však odvolal k zemskému soudu v Brně, který sice snížil původní trest na osm dní, potvrdil ale také porušení § 65 (rušení veřejného pokoje) u žalovaného úvodníku, za nějž redaktora odsoudil k šesti měsícům žaláře (trest byl později snížen na tři měsíce). Kubíček své vězeňské zážitky zachytil v několika básních, v nichž napadal Schmerlingovské praktiky (mimo jiné satirická *Při měsíčku*, snad ohlas Havlíčkových *Tyrolských elegií*), a také v reportážní próze *Žurnalista ve vězení*. V ní sám sebe označil za prvního potrestaného novináře na Moravě a uvedl: „neloupil, nevráždil, nekradl, nepodváděl jsem, a přece [...] stal jsem se kandidátem kriminálnictví, obyvatelem místa hanby a trestu“.¹⁰³ Kubíček trpěl tuberkulózou; z vězení vyšel v květnu 1864 s podlomeným zdravím a v únoru následujícího roku zemřel. Téměř identický osud měl i nakladatel a knihkupec Ignác Leopold Kober, který zemřel na tuberkulózu v roce 1866 poté, co byl v předchozím roce z politických důvodů dvakrát vězněn, mimo jiné za účast v průvodu k uvítání Julia Grégra propuštěného z vězení.

Reliktem předchozích let bylo zvláště bezohledné zacházení s politickými vězni. Zatímco Julius Grégr mohl údajně ve vězení jíst vlastní stravu, využívat poměrně velké množství knih a trávit večery v domácnosti svého vězeňského dozorce,¹⁰⁴ byly jiným vězněným žurnalistům mimo jiné stále nasazovány okovy. Veřejné pobouření tehdy způsobily podrobnosti o uvěznění redaktorů Vincence Vávry Haštalského (*Hlas*) a Josefa Richarda Vilímka (*Humoristické listy*). Vávra nastoupil čtyřměsíční trest 11. listopadu 1863. Jeho

99) A. Rašín (ed.): *Rakouský zákon o tisku*, cit. dílo, s. 3.

100) Adolf Srb: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, [díl 1], Praha, F. Šimáček 1899, s. 79; viz též infobox „Petice rakouských a českých žurnalistů proti objektivnímu řízení“, s. 528.

101) Otto Urban: *Česká společnost 1848–1918*, Praha, Svoboda 1982, s. 186.

102) J. Malý: *Naše znovuzrození*, díl 5, cit. dílo, s. 181.

103) František Jaroslav Kubíček: *Rozesmaliáda a jiné práce*, Praha, J. Otto [1921], s. 180, srov. dále s. 181, 195 a úvod Miloslava Hýska „František Jaroslav Kubíček“, tamtéž, s. 5–29, zde s. 13–15.

104) Eduard Grégr [ml., 1900–1986]: *Historie rodiny*, ed. Ivana Koutská, Praha, Eduard Grégr a syn 1996, s. 38–39.

spoluvězeň Julius Grégr, odsouzený tehdy nedlouho po odpykání desetiměsíčního trestu k novému šestitýdennímu vězení, později na Vávrův příchod vzpomínal:

přišel zámečník a přikoval mu na pravou nohu okovy. [...] Oblékli jej v šedý hrubý, šerkový šat s krátkou kazajkou a čapkou z téže hrubé šedé látky. Ostříhán a oholen byl chudák v novém obleku k nepoznání. [...] Uveden byl do cely, v níž přes všechny reklamace držán byl ve společnosti lidí pro sprosté zločiny odsouzených. Měl s nimi společně i hrubou žalární stravu.¹⁰⁵

Vilímek popsal podobnou zkušenost ve vlastních memoárech.¹⁰⁶ Detailně a s aforistickým zahrocením poukázal na libovůli v uplatňování drastických praktik ve věznicích. Vyhláškou z 9. října 1864 byl mimo jiné zrušen trest ukování v pouta a zakázáno míšení politických trestanců s kriminálními.¹⁰⁷ Vilímek přesto strávil v železech téměř celý svůj další osmiměsíční trest až do poloviny února 1865, kdy si na vedení žaláře vymohl jejich sejmutí. Existence zmíněné vyhlášky byla před vězni zatajena a Vilímek se o ní dozvěděl až z novin propašovaných do cely.

V druhé části výkladu k jednotlivým časovým fázím uvádíme zde i v dalším textu dostupné informace k vybraným konfiskacím neperiodických tisků. Případy překročení jednotlivých ustanovení zákona o tisku zde neuvádíme. Zákazů neperiodických tisků v českém jazyce byl v období let 1863–1866 stále jenom nevelký počet. Nejvýznamnější jsou z našeho pohledu obnovené konfiskace knih vydaných v letech 1849–1851, registrované ve *Wiener Zeitung* od března do května 1863. Šlo především o dvě pojednání Antonína Františka Žaluda Vysokomýtského *Dějepis španělské inkvizice a Početí roku 1620 a sledí jeho čili Řádění jezuitů v Čechách a na Moravě* (popuzování k zášti proti skupinám a urážka církve podle § 302, 303; roku 1864 pak byl zabaven také *Katalog knihovny mladoboleslavské*, který názvem uvádí jedno z nich). Vedle nich to byla především básnická skladba Jana Sekavce *Dvanáctý červen aneb Výstraha Čechům!* (urážka císaře, rušení veřejného pokoje a popuzování k zášti proti skupinám podle § 63, 65, 302) s tematikou revoluce, poprvé konfiskovaná už v červnu 1849,¹⁰⁸ a oba knižní svazky publicistiky Karla Havlíčka: vydání *Ducha Národních novin* z roku 1851 (urážka císaře a členů císařského rodu, popuzování k zášti proti skupinám dle § 63, 64, 302) a vydání *Epištol kutnohorských* z téhož roku (rušení veřejného pokoje, popuzování k zášti proti skupinám a urážka církve, § 65, 302, 303). Havlíčkovy *Epištoly kutnohorské* se přitom v úplném znění objevily až roku 1893 a *Duch Národních novin* roku 1898. U Havlíčka zůstaňme. Úřední věstník u něho udává několik záznamů i v dalších letech. Roku 1880 byl zabaven výbor *Z kutnohorských epištol* (popuzování k zášti proti skupinám, urážka církve, urážka na cti, § 302, 303, 491). Roku 1906 byly konfiskovány *Básnické spisy* (urážka náboženství podle § 122) kvůli epigramu *Meč a kalich*. Ještě roku 1916 se uvádí válečná konfiskace vydání *Ducha Národních novin* z roku

105) Julius Grégr: „Z pamětí „Národních listů“, *Národní listy* 26, 1886, č. 1, 1. 1., s. 3–6, zde s. 3.

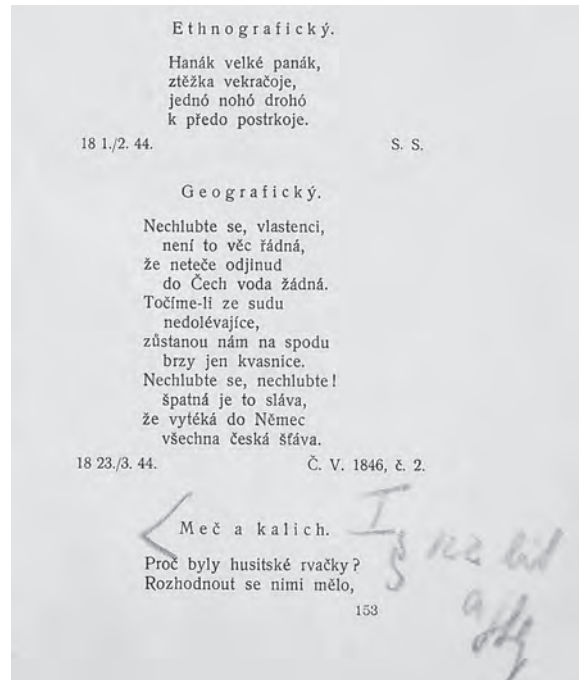
106) Josef Richard Vilímek: *Ze zašlých dob. Vzpomínky*, Praha, J. R. Vilímek 1908, s. 44–61.

107) Podrobně viz „Ulehčení politickým vězňům“, *Národní listy* 5, 1865, č. 14, 14. 1., s. 1–2. Oddělování politických zločinců bylo nařízeno už roku 1854, nařízení se však běžně porušovalo.

108) Viz infobox „*Dvanáctý červen* Jana Sekavce“ v rámci kapitole „1848–1863. V zájmu svobody a řádu“, s. 388.

Konfiskovaný Havlíčkův epigram *Meč a kalich* Svazek *Básnických spisů Karla Havlíčka Borovského*, vydaný roku 1906 v pražském nakladatelství Jan Laichter, byl konfiskován 7. září téhož roku. Jediným důvodem zákazu byl epigram *Meč a kalich* otištěný na s. 153–154, kritizující malichernost historického sporu o podávání podjednou či podobojí (urážka náboženství podle § 122). Text epigramu: „Proč byly husitské rvačky? / Rozhodnout se nimi mělo, / má-li se jíst boží tělo / s omáčkou, neb bez omáčky.“

Zdroj: NA, VSZ, kt. 459, sign. III f 18/108 ex 1906.

1908 pro jedno místo v kapitole „Rakouská vláda a Poláci“ (urážka členů císařského rodu a popuzování k zášti proti skupinám, § 64, 302). Pokud jde o setrvalost tiskové perzekuce, nenacházíme mezi českými písařskými autory k Havlíčkovi paralelu.

Pruská vojenská cenzura v Čechách (červenec–srpen 1866)

Roku 1866 bylo Rakouské císařství vystaveno válečnému konfliktu vedenému na dvou frontách. Na straně Pruska, usilujícího o vedení v Německém spolku, stál i mladý italský stát bojující proti zbytkové nadvládě Rakouska na Apeninském poloostrově. Po vítězství v bitvě u Hradce Králové vstoupila dne 8. července pruská armáda do Prahy, kterou pak okupovala až do uzavření mírové smlouvy z 23. srpna. Ta znamenala pro Rakousko ztrátu Benátska a zánik Německého spolku, čímž Prusko získalo hegemonii pro sjednocení Německa. V okupované části Čech zavedla pruská armáda mezi jiným vojenskou kontrolu tisku, jež byla v dosavadním vývoji paradoxem: nyní se cenzurovaly prorakouské projevy. Krátkodobou zásadní změnu kurzu zahájil už první případ, zákaz otištění manifestu Františka Josefa I. z 10. července. Text byl do redakcí pražských novin propašován místodržitelem Ernstem von Kellerspergem z Plzně, kam mezitím přesídlila většina pražských úřadů. Za tento prohřešek hrozil kompletní zákaz tisku, silně už ostatně omezeného zrušením pošty, která vyráběla kolký a zajišťovala distribuci tiskovin mimo město. Některé pražské deníky, jako například vládní *Prager Zeitung*, následně z loajality k císaři pozastavily svoji činnost samy.¹⁰⁹

109) Karel Sabina: *Kronika války Prusko-Italsko-Rakouské. Prostonárodní vyličení událostí na bojišti severním a jižním v roce 1866*, Praha, Mikuláš & Knapp 1868, s. 147–148; Servác Heller: *Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky*, Praha, Edvard Beaufort 1896, s. 301–306 (oba texty přetiskují císařský manifest).

Otázka českého tisku byla vzhledem k jazyku, jímž byl psán, pro okupanty komplikovanější, takže noviny musely předkládat pruské cenzuře spolu s povinným výtiskem každého čísla i německý překlad úvodních článků. Podmínkou, aby český tisk vůbec mohl dále vycházet, bylo zřízení postu „zodpovědného tlumočnicka“, který by za věrnost těchto překladů a za české listy vůbec osobně ručil. Nevděčné funkce se na návrh liberálního politika a žurnalisty Karla Sladkovského a výzvu pražského purkmistra Václava Bělského dne 15. července překvapivě ujal radikálně demokraticky orientovaný Josef Barák. Jak píše Barák v osobní vzpomínce, úřadu se prý chopil jenom z „přesvědčení, že našim novinám nemalou proukázal bych službu“, a výslovně dodává, že Prusům odmítl složit přísahu.¹¹⁰ Šlo o nutné alibi, neboť pro rakouské úřady mohla jeho činnost představovat kolaboraci s nepřitelem a také český tisk se k úřadu „tlumočnicka“ mohl stavět nevraživě. Noviny však Barákovu činnost podpořily a ještě posmrtně mu za ni vzdávaly čest.¹¹¹ Podle pozdějších hodnocení byl Barák „pod titulem tlumočnicka plnoprávným cenzorem všeho českého tisku a prokazoval v této své činnosti časopisectvu a vůbec českému písemnictví v době pruské okupace služby velmi cenné a vzácné“,¹¹² snažil se upravovat články tak, aby nezavdaly příčinu k zásahu pruské vojenské administrace, a prý nedal konfiskovat „ani jediný český neb německý list nezávislý“.¹¹³ Barák skutečně přistoupil k návrhu konfiskace pouze jednou, a to v případě vládního *Pražského deníku*, který vychválil výpad rakouské posádky pevnosti v Terezíně z 28. července, jímž bylo znemožněno lokální železniční spojení. Tato vojenská akce narušila právě uzavřené příměří a Rakousku za ni hrozily značné sankce. Na Barákův návrh nařídil pruský cenzor Wichmann inkriminovaný článek v *Pražském deníku* vynechat a číslo přetisknout bez něho.¹¹⁴

V srpnu byla Baráková agenda rozšířena o dohled nad českým divadlem. Vlastenecky smýšlející Barák, kterému byla přidělena lóže patřící pražskému policejnímu řediteli, povolil inscenace her *Jan Hus* (1848) Josefa Kajetána Tyla a *Žižkova smrt* (1851) Josefa Jiřího Kolára, zakázaných policií od počátku neoabsolutismu.¹¹⁵ Obě představení prý byla nadšeně přijata českým i německým obecnstvem. Po skončení války se na Baráka vztahoval desátý bod mírové smlouvy z 23. srpna, podle něhož neměl žádný rakouský ani pruský poddaný být v příčině proběhlé války stíhán z politických důvodů. Za svoji cenzorskou

110) Josef Barák: „Na pruské komandantuře“, *Svoboda* 1, 1867, č. 1, s. 25–27, zde s. 26.

111) Viz např. rozsáhlý nekrolog „Josefa Baráka není více!“, *Národní listy* 23, 1883, č. 273, 16. 11., s. 1–2.

112) Servác Heller: *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Vzpomínky a zápisky*, díl 4, Praha, Český čtenář [1923], s. 133; obdobně týž: *Válka z roku 1866 v Čechách*, cit. dílo, s. 318.

113) Adolf Srb: *Z půl století*, díl 1, Praha, F. Šimáček 1913, s. 91. Srov. dále Rudolf Jaroslav Kronbauer: „Pražští novináři a Prusáci za okupace Prahy r. 1866“, *Zlatá Praha* 23, 1905/1906, č. 14–15, s. 158, 171–174. Kronbauerův článek reprodukuje vzpomínku Julia Steinberga, který měl vykonávat tlumočnickou činnost paralelně s Barákem.

114) Šlo zřejmě o *Pražský deník* 1, 1866, č. 45, 29. 7. K dispozici však máme jen opravené číslo.

115) Po odchodu Prusů byly obě hry opět zakázány. *Žižkova smrt* se v Praze hrála až roku 1868, ovšem s významnými cenzurními škrty zasahujícími asi dvacet pět stran textu, který policejní ředitelství zaslalo ředitelství divadel, srov. „Žižkova smrt“ konečně povolena“, *Národní listy* 8, 1868, č. 18, 19. 1., s. 2. Téhož roku byl inscenován i Tylův *Jan Hus*. V sedmdesátých letech však byly obě hry znovu zakazovány. *Jana Husa* nepovolila policie k provozování dokonce ještě roku 1897 v představení k jubilejnímu instalování Tylovy busty v Národním divadle, srov. „Poprsý Klicperovo a Tylovo v Národním divadle“, *Dalibor* 19, 1897, č. 39/40, 11. 9., s. 308.

činnost tedy Barák nebyl rakouskými úřady vyšetřován, v následujících letech však náležel mezi nejvíce trestané redaktory.

Spolu s pruskými vojáky vešla do Prahy i v Berlíně tištěná brožura *Pláč Koruny české*, podepsaná krycím jménem „Staročech“ a datovaná s fiktivní lokací „Pod Blaníkem koncem července léta Páně 1866“. Mezi Pražany vzbudila pravý poprask, neboť implicitně vybízela k odtržení Čech a Moravy od Rakouska a – s pomocí Prusů – k založení samostatného království.¹¹⁶ V září 1866 po odchodu Prusů byla brožura konfiskována rakouskými úřady pro velezradu (§ 58, 59) a začalo několikaleté vyšetřování, jímž bylo fakticky porušováno ustanovení mírové smlouvy o politické beztrestnosti. Spolu s jinými byl kvůli rozšiřování brožury více než rok držen ve vyšetřovací vazbě pozdější historik Jan M. Černý a dále byl také vydán tajný zatykač na J. V. Friče jako domnělého autora.¹¹⁷ Emigrant Frič, jak dnes víme, vznik brožury v Berlíně inicioval, provedl korekturu textu a napsal k němu úvod. Skutečného autora však rakouská policie nevypátrala. Byl jím Antonín Kotík,¹¹⁸ v první polovině šedesátých let redaktor *Národních listů*, který zůstal v anonymitě až do vzniku Československé republiky, kdy se mu podařilo vydat reedici brožury a objasnit její původ.¹¹⁹ Kotíkova brožura je jediný konfiskát neperiodika, který v tomto období registrujeme.

Tiskové soudy v době státoprávních bojů (1866–1873)

Prusko-rakouská válka byla posledním podnětem k vnitřní restrukturalizaci habsburské monarchie. Zavedení dualismu v únoru 1867 uspokojilo maďarské politické požadavky, znamenalo však výrazné zklamání pro politické naděje českých politiků. František Palacký tak popsal dualismus jako dvojnásobný centralismus, který nepřipouštěl další středisko moci.¹²⁰ Němečtí liberálové naproti tomu spojili schválení dualismu s revizí Schmerlingovy ústavy a modernizací vnitropolitických poměrů. Dne 21. prosince tak byl pro Předlitavsko schválen soubor šesti základních státních zákonů, nazývaný prosincová ústava („prosincovka“). Zákon č. 142/1867 říšského zákoníku o všeobecných občanských právech výslovně zakazoval cenzuru, koncesní systém pro periodika a administrativní zákazy poštovní distribuce pro domácí tisky, uzákoňoval spolkové a petiční právo a zrovnopraňoval všechny v zemi obvyklé jazyky říše s němčinou.¹²¹ Zákaz cenzury se však podobně jako u tzv. oktrojované ústavy z března 1849 týkal jen předběžné cenzury, nikoli následného cenzurního systému prostřednictvím konfiskací; postihované noviny

116 Na její masové rozšíření v tisku upozornil Δ [= Jan Neruda]: [„V Praze, 1. září. (O tom povětrí. – Pláč české koruny. – Lutrie a sny. – Proč roste obilí. – Páteří Jezovitě.)“], *Národní listy* 6, 1866, č. 241, 2. 9., s. 1.

117 J. Arbes: *Pláč Koruny české*, cit. dílo, s. 61, 75–77, 84 aj.; o Fričově úloze v této kauze viz Václav Žáček: *Josef Václav Frič*, Praha, Melantrich 1979, s. 209–221.

118 O něm viz Antal Stašek: *Ze vzpomínek*, Vybrané spisy Antala Staška, sv. 6, ed. Miloš Pohorský, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1964, zvl. s. 167–170; František Jirásko: „Antonín Kotík a jeho *Pláč Koruny české*“, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 24, 2011, s. 219–232.

119 *Pláč Koruny české čili Upřímná slova Staro-Čecha propověděná milým krajanům léta bídý 1866*, Berlín, Trovič a syn [= Trowitsch und Sohn] 1866, přetištěno a doprovozeno komentáři in Antonín Kotík: *Pláč Koruny české. Některé dokumenty jako příspěvek k dějinám prusko-rakouské války roku 1866*, Praha, Jan Kotík 1919.

120 Srov. Jiří Kořalka: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha, Argo 1996, s. 157.

121 *Rakouské zákony říšské, pro království a země, v radě říšské ve Vídni zastoupené*, sv. 15, Praha, Jindřich Mercy 1870, zvl. s. 14–16.

v pozdějších desetiletích k této skutečnosti poukazovaly jako k rozporu mezi právním ustanovením a praxí.

Na základě četných petic spisovatelské a žurnalistické veřejnosti ve Vídni bylo přistoupeno též k reformě zákona o tisku (novela datována 7. října 1868, s platností od prosince), jež však ve svém výsledném textu přinesla pouze dílčí změny. Nejzávažnější bylo omezení možnosti suspenze periodického titulu pouze na podmínky výjimečného stavu.¹²² Podle dobového výkladu českých novinářů však zákon o tisku nebyl upraven v souladu s prosincovou ústavou a soudní praxe pozdějších let nebrala na ústavní zákaz cenzury ohled. Například Alois Rašín nacházel ještě začátkem 20. století v tiskové praxi „důkaz, jak velká, krásná slova základních státních zákonů nebyla [...] prakticky uskutečněna“, takže na „zákoně o nejdůležitější svobodě“, tj. zákoně o tisku, stále lpí „základní nátěr policejní“.¹²³

Odpor k dualismu se manifestoval v první půli dubna 1867 protestním odchodem česky hovořících poslanců z českého i moravského zemského sněmu.¹²⁴ Podle slov Julia Grégra bylo jedním z cílů vlády Friedricha Ferdinanda Beusta od února 1867 a pak i Karla (Carlose) Auersperga od prosince 1867 „pokořiti českou státoprávní opozici“.¹²⁵ Politicky vzbouřená doba se proto vyznačovala i dosud nejtvrdíší represí českého opozičního tisku. Za místopředsedu Ernsta von Kellersperga se nejen výrazně zvýšil počet konfiskací, ale docházelo též hojně k suspenzím celých listů podle § 38 zákona o tisku. Od dubna 1867 bylo možné hovořit o tendenci plošně zastavit veškerý opoziční tisk.¹²⁶

Od května 1868 byly svolávány masové tábory lidu podporující stanoviska českých politiků, nejprve na historicky památných místech na venkově a poté i v Praze.¹²⁷ Shromáždění dělníků na Pankráci 4. října se stalo pohnutkou k vyhlášení výjimečného stavu pro Prahu a karlínský a smíchovský okres. Po dobu jeho trvání byla zneplatněna ustanovení prosincové ústavy. Kellersperg, který neschvaloval nařízení ministra spravedlnosti Eduarda Herbsty ohledně postupu vlády v Čechách,¹²⁸ byl odvolán a ve funkci místopředsedy ho nahradil generál jízdy baron Alexander Koller, výslovně od císaře pověřený úkolem zjednat v Praze pořádek. Koller prý svým vojáctvím a nesmlouvavým vystupováním Pražanům připomínal někdejší režim knížete Windischgrätze, vojenského velitele Prahy po porážce červnového povstání roku 1848. V nástupní proklamaci neváhal pohrozit: „nebudu též váhati, abych násilnému rušení veřejného pokoje a pořádku, bude-li toho třeba, plnou mocí zbraní přítrž učinil.“¹²⁹

122) T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 473–475.

123) A. Rašín (ed.): *Rakouský zákon o tisku*, cit. dílo, s. 3.

124) O. Urban: *Česká společnost 1848–1918*, cit. dílo, s. 221; A. Srb: *Politické dějiny národa českého*, díl 1, cit. dílo, s. 185–198.

125) J. Grégr: „Z paměti „Národních listů“,“ cit. dílo, zde s. 4.

126) Srov. J. Arbes: *Pláč Koruny české*, cit. dílo, s. 76–78.

127) Jaroslav Purš: „Tábory v českých zemích 1868–1871. (Příspěvek k problematice národního hnutí)“, *Československý časopis historický* 6, 1958, č. 2–4, s. 234–266, 446–470, 661–690.

128) Srov. A. Srb: *Politické dějiny národa českého*, díl 1, cit. dílo, s. 229; Václav Vladivoj Tomek: *Paměti z mého života*, sv. 2, Praha, F. Řivnáč 1905, s. 165; Karel Hoch: „Dějiny novin a časopisů II: Od roku 1860 do doby současné“, in *Československá vlastivěda*, díl 7, *Pisemnictví*, Praha, Sfinx 1933, s. 437–514, zde s. 467.

129) „[Na nárožích pražských...],“ *Národní noviny* [8], 1868, č. 87, 13. 10., s. 1. – Jakub Arbes vzpomínal, jak si ho Koller dal roku 1868 předvolat a pak mu vyhrožoval, že ho nechá svázat do kozelce a dopravit do pevnosti v Terezíně, srov. Jakub Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místopředseda v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excellence*, sv. 1, Smíchov, vl. n. 1895, s. 162–165.

Situace Národních listů v letech 1867–1869 Charakteristický pro pochopení dobové situace v tisku je příklad *Národních listů*. Aby čelil suspenzím, přistoupil list ke změně svého názvu na havlíčkovský titul *Národní noviny* (deník pod tímto názvem vycházel ve dnech 28. dubna – 31. července 1867 a opět 17. července – 19. října 1868). Tento postup byl legální, avšak jak psal spolumajitel deníku Eduard Grégr, „každá takováto změna stojí 6 000 zl. nové kauce, která se za list položití musí. To jest pro naše finanční poměry rána velmi bolestná. *Politika* [tj. list *Politik*, který musel změnit titul na *Correspondenz*, MCh] sehnala novou kauci mezi šlechtou federací, my však musíme ji vzít z obchodu neb za velké úroky si ji vydlužiti. To velice škodí našemu závodu a tím přicházíme často do strašných nesnází peněžitých.“

Když byl po roce deník suspendován podruhé, oznámil změnu názvu na *Národní noviny* zprávou v posledním povoleném čísle ze 16. července 1868: „Nevládeme potřebnými prostředky, abychom stačili četným těm pokutám, aniž hodláme dopláceti kauci jen za tím účelem, aby stále doplňoval se pramen k novým trestům. [...] Ctění předplatitelé naši obdrží úplnou náhradu novým politickým časopisem, který již zejštějším dnem vycházeti počne.“

Ostrakizované *Národní noviny* dodržovaly umírněnou politiku. V době výjimečného stavu roku 1868 psaly podle Eduarda Grégra „tak opatrně a vyhýbaly se takřka vší politice vnitřní“, že nezavdaly příčinu k jediné konfiskaci. Přesto byly rukou policejního ředitele Adolfa Strauba na rozkaz místodržitele 19. října zastaveny spolu s týdeníkem *Zvon*. Grégr líčí, jak na zákaz reagovali redaktoři, kteří přišli o obživu: „Štrauch prý půjde k své sestře do Jičína, Neruda má naději, že se stane sekretářem u divadelní společnosti Švandovy v Plzni, Šulc má alespoň slušnou penzi od hraběnky Kounicové – ale jak s těmi ostatními?“ Zadlužený Julius Grégr, Jakub Arbes a další živili rodinu. V nejhorší situaci se ocitlo osm členů redakce, kteří byli právě uvězněni nebo před nástupem do žaláře: „Posud je vydržoval Julius [Grégr, MCh], dávaje rodinám jejich po 50 zl. měsíčně a uvězněným po 30–40 zl. na stravování se. Nyní však nebude míti sám nic.“ V rychlosti se činily plány, co s listem dál. Návrh přesunout jej do Vídně byl odmítnut s poukazem, že tam „se musí složit 8 000 kauce, že tam nebude inzertů, bez nichž nemůže list se udržeti, a že zakážou list ten pro Prahu a okolí“. Po dlouhém vyjednávání dal nakonec místodržitel Koller souhlas k vydávání nového listu, který by v ničem nevybočoval z kolejí vládních novin. Deník tak 1. listopadu do třetice získal „falešný pas, znějící na jméno *Naše listy*“. Pomocí půjček byla obtížně sebrána nová kauce na vydávání „bezbarevného toho kleštěnce“. Teprve 2. května 1869, po odvolání výjimečného stavu, obnovily *Národní listy* svůj nacionálně opoziční charakter i původní titul.

Zdroj: Eduard Grégr: *Denník*, sv. 1, ed. Zdeněk Václav Tobolka, Praha, Český čtenář 1908, s. 155, 194–201; [„V době bezmála osmiletého trvání...“], *Národní listy* 8, 1868, č. 194, 16. 7., s. 1.

Nejpodrobnější zprávy o tehdejších poměrech podávali sami postižení. *Národní listy* později psaly: „Uvázati se v redakci českého listu znamenalo již tolik jako uvázati se v kriminál. Složití kauci na český opoziční list znamenalo tolik, jako bys 6 000 zlatých oknem vyhodil. [...] Hájiti se bylo zpozdilostí, bráti si obhájce – čirý luxus.“¹³⁰ Jakub Arbes uvedl pro Prahu výčet celkem čtyřiceti vězněných politických provinilců, z toho bylo třináct redaktorů periodik, odsouzených k trestům v rozmezí od čtyř týdnů do devíti let.¹³¹ Výjimečný stav byl zrušen 28. dubna 1869 a opět začala platit prosincová ústava. Místodržitel Koller nyní v tiskovém prohlášení pochválil „pokojné a rozvážné chování“ Pražanů, které vládě dovolilo obyvatelům Prahy „navrátiti plné užívání všech ústavních práv“.¹³²

130) „Před porotou národa“, *Národní listy* 9, 1869, č. 261, 21. 9., s. 1.

131) J. Arbes: *Pláč Koruny české*, cit. dílo, s. 422–424.

132) Svobodný pán Koller: „Obyvatelům královského hlavního města zemského Prahy a celého království Českého“, *Pražský denník* 4, 1869, č. 118, 29. 4., s. 1.

Zvýšená cenzurní regulace se v období státoprávních bojů týkala i moravských listů vystupujících proti prosincové ústavě. Redaktor *Olomouckých novin* Josef Černochoch byl odsouzen ve dvou tiskových procesech k trestům pěti a deseti měsíců vězení, kterým se vyhnul emigrací do Berlína. Dne 3. března 1869 pak byly *Olomoucké noviny*, mezitím vedené jeho ženou Josefínou Černochochovou, suspendovány; jako náhrada začal být od 20. března vydáván list *Našinec*.¹³³

Výraznější úlevu pro noviny po odvolání výjimečného stavu nakrátko přinesla až reorganizace tiskových procesů v září 1869. Šlo o znovuzavedení porotních soudů, které fungovaly v tiskových a obecně trestních kauzách do konce roku 1851. O jejich ustavení pro tiskové pře se zasazoval už F. L. Rieger během debat o přípravě zákona o tisku 21. února 1862, nicméně tento návrh, třebaže se ho zastal i vídeňský tisk, byl zamítnut.¹³⁴ Tiskové porotní soudy pak sice uzákonila roku 1867 prosincová ústava,¹³⁵ avšak v praxi začaly fungovat až na základě zákonů č. 32–33 říšského zákoníku z 9. března 1869.¹³⁶ O vině či nevině obžalovaných nově rozhodovala porota, jmenovaná pro každé řízení z lokálního seznamu porotců, v Praze a okolí tedy většinou Čechů. Soudy vynášely zpravidla osvobozující rozsudky, jež po letech perzekuce působily jako zjevení, jak mnohokrát zdůrazňoval dokumentarista úřední perzekuce českých opozičních periodik Jakub Arbes. Jednoznačně kvitoval „zavedení porot, kdy – ovšem jen na krátký čas – nastaly v soudnictví v Čechách poměry vpravdě ústavní, tj. kdy o přečinech politických a tiskem spáchaných nerozhodovali c. k. soudcové, nýbrž – soudcové z lidu“.¹³⁷ Krátkodobé uvolnění podpořila i tisková amnestie z 24. dubna 1870 a zvláště vláda Karla Siegmunda Hohenwarta (od února do konce října 1871), jejímž politickým úkolem bylo jednání o rakousko-českém vyrovnání. Když však byl v říjnu 1871 císařem plán tzv. fundamentálních článků definitivně zamítnut a vláda změněna, i benevolentního českého místodržitele Bohuslava Chotka ve funkci vystřídal opět Alexander Koller, jemuž bylo současně svěřeno velení českého vojska, a nastalo nové přitvrzení postupu vůči opozičnímu politickému tisku.¹³⁸ Jako útok na české novinářství byl vnímán případ majitelů vůdčích politických listů v Čechách Jana Stanislava Skřejšovského (*Politik*) a Julia Grégra (*Národní listy*), kteří byli pod záminkou neplacení inzertní daně od srpna, respektive od září 1872 uvězněni. Po sedmi měsících vyšetřovací vazby osvobodil oba trestní soud. Grégrovi byla po odvolání státního zástupce uložena

133) Jaromír Kubíček: *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*, Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 2013, s. 41–42.

134) „Abgeordnetenhaus“, *Das Vaterland* 3, 1862, č. 44, 22. 2., s. 3; „Verhandlungen des Reichsrathes“, *Die Presse* 15, 1862, č. 52, 22. 2., s. 1–3; J. Malý: *Naše znovuzrození*, díl 5, cit. dílo, s. 59; Robert Sak: *Rieger. Příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily, Městský úřad Semily 1993, s. 145–146.

135) „Když jde o zločiny, na které jsou uloženy těžké tresty a které budou v zákoně pojmenovány, též když jde o zločiny a přečiny politické aneb nějakým spisem tištěným spáchané, rozhodovati budou o vině obžalovaného porotci.“ *Rakouské zákony říšské*, sv. 15, cit. dílo, § 11 základního zákona státního o moci soudcovské z 21. prosince 1867, s. 21.

136) Jejich plné znění in *Zákon o zavedení porot pro zločiny a přečiny tiskem spáchané, daný dne 9. března 1869*, Praha, Eduard Grégr 1869.

137) J. Arbes: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, cit. dílo, s. 7.

138) „[...] jméno Kollerovo bylo již samo o sobě programem“, viz A. Srb: *Politické dějiny národa českého*, díl 1, cit. dílo, s. 388.

Zodpovědný redaktor před porotním soudem Názorný vhled do praxe porot poskytuje pře *Národních listů* z přelomu let 1869–1870 pro článek *Perzekuce učitelů*, jejíž průběh vypsál a s kompletní dokumentací otiskl Jakub Arbes. Článek kritizoval školský zákon a perzekuci pedagogů, kteří ho z vlasteneckých důvodů formálně bojkotovali a odmítali se účastnit voleb do školních rad. Několik z nich bylo zbaveno místa a byl jim odebrán diplom. „Brutálně“ je prý takto likvidovali „nejhorší zuřivci mezi německým a židovským národem“, jež anonymní autor článku (učitel František Bronislav Kořínek) adresně pojmenoval a označil jako „c. k. darebáky“. Mělo jít o státní úředníky, kteří nedávno předtím byli pro své nepravosti „vypráskáni“ z různých koutů Rakouska (z Itálie po prohrané válce roku 1859, z Uher a Haliče po rozdělení říše) a převeleni do Čech. Tím způsobem „ty největší c. k. pijavice z polovice dřívějších zemí rakouských octly se během desíti let mezi námi“. *Národní listy* článek, jak podotkl Arbes, otiskly jen s ohledem na tehdejší benevolenci porot.

Prvním úkolem listu bylo krýt neznámého autora. Hmatatelný důkaz, rukopis, byl dle úzu běžného u všech kontroverzních textů ihned po vysazení zničen a policejní prohlídka v redakci byla neúspěšná. Na dotaz soudu, kdo byl autorem, uvedl Arbes okamžitě, že on sám. Celé přeličení dne 27. ledna 1870 bylo pak vedeno výslovně proti němu. Jak připomněl žalobce, byl zodpovědný redaktor vinen tímž činem jako autor (zde pobuřování proti úřadům, § 300, a urážka na cti, § 488, 491, 496) a u trestného skutku spáchaného obsahem tiskopisu i zanedbáním povinné péče. Arbes se v úvodní replice provokativně zeptal, „koho a jak“ on sám jako redaktor „urazil“. Ve své obhajobě pak široce a ovšem účelově rozebral obsah článku. Mimo jiné uvedl, že „c. k. darebáci“, v jeho popisu „lidé mravně i duševně zakrnělí, pouhé stroje zvyklé na koman-do „shůry“, jsou známi jako „Bachovi husaři“ a zmínky o nich jsou „historická fakta, která nelze popíratí“. Také obhájce Antonín Čížek připomněl jako obecně známý fakt, že titi úředníci museli „z Uher a z Vlach utéci, poněvadž tam páchali neplechty“. Za tohoto stavu věci bylo vypracováno 42 otázek, zjišťujících vinu redaktora v jednotlivých bodech žaloby. Na ně pak vylosovaní lidoví porotci odpovídali ano, či ne. Jejich rozhodnutím byl Arbes ve všech 42 bodech jednohlasně nebo velkou většinou hlasů zproštěn obvinění. Toto rozhodnutí bylo o to závažnější, uvědomíme-li si, že verdikt byl vyneseno pouhých devět měsíců po skončení výjimečného stavu.

Zdroj: [František Bronislav Kořínek]: „Persekuce učitelův“, *Národní listy* 9, 1869, č. 322, 21. 11., s. 1–2; Jakub Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excellence*, sv. 2, Smichov, vl. n. 1895, s. 38–81, 255–256, 382–386; týž: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, Praha, František Bačkovský 1896, s. 135–141, 153–159; „Před porotou. Tisková pře Národních listů“, *Národní listy* 10, 1870, č. 27, 28. 1., s. 1–2; Karel Krejčí: „Episody z česko-maďarských styků v šedesátých letech XIX. století“, *Slavia* 27, 1958, č. 1, s. 71–91, zde s. 73; týž: *Jakub Arbes. Život a dílo*, Moravská Ostrava – Praha, Josef Lukasík 1946, s. 185.

„pouze“ pokuta 5 000 zlatých z kauce, Skrejšovského však vrchní zemský soud jakožto vyšší instance odsoudil k osmnácti měsícům těžkého žaláře.¹³⁹

Od června 1872 byly ministrem spravedlnosti Juliem Glaserem na tajnou žádost státního zástupce Johanna Rappa pražské tiskové procesy pro přílišnou benevolenci porotců ve směs delegovány k převážně německým porotám krajských soudů v Litoměřicích, Mostě, Chebu, České Lípě a jinde.¹⁴⁰ Změna porušovala podmínku zákona, že tiskové pře se mají vést v místě, kde byl vytištěn inkriminovaný spis (zákon č. 7/1863 říšského zákoníku, § 16), a vyvolala odpor české i německé strany. Docházelo však nečekaně k tomu, že i němečtí porotci, také proto, že při neznalosti češtiny někteří z nich nedokázali žalovaný spis

139) Tamtéž, s. 419; J. Arbes: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, cit. dílo, s. 369.

140) Jakub Arbes: „Jan Rapp“ [1900], in týž: *Z ovzduší politiky*, Dílo Jakuba Arbesa, sv. 23, ed. Josef Moravec, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957, s. 125–204, zde s. 165–195; F. Roubík: „K vývoji časopisectva v Čechách“, cit. dílo, s. xii; A. Srb: *Politické dějiny národa českého*, díl 1, cit. dílo, s. 396–399.

náležitě posoudit, mnohdy v kontinuitě českých porot opět vynášeli osvobozující rozsudky (jednou z výjimek bylo odsouzení Jakuba Arbese v procesech *Národních listů* mezi červencem 1872 a počátkem února 1873).¹⁴¹ Praxe německých porot se však udržela jen asi tři čtvrtě roku do další změny v legislativě, dané plošným zavedením objektivního řízení.

Mezi konfiskovanými neperiodickými tisky zaznamenáváme v období státoprávních bojů zvláště několik textů protestujících proti návratu jezuitského řádu do Prahy roku 1866 (obyčejně popuzování k zášti proti skupinám podle § 302), z nichž zmiňme jen satirický básnický cyklus *Jezovitské melodie* Josefa Jiřího Stankovského (pod pseudonymem Polabský; zákaz 1867).¹⁴² Význačným konfiskátem byl též reprezentativní francouzsky psaný sborník o české kultuře *La Bohême historique, pittoresque et littéraire*, vydaný v Paříži (zákaz 1868, urážka císaře, členů císařského rodu a rušení veřejného pokoje podle § 63, 64, 65).¹⁴³

Uvedme ještě jiné příklady, které však nejsou ve *Wiener Zeitung* registrovány. Jedná se v první řadě o reskript Františka Josefa I. z 12. září 1871, slibující rakousko-české vyrovnání, který byl odvolán dalším císařským reskriptem z 30. října. Aktivitou Jana Stanislava Skřejšovského došel text zářijového reskriptu v Čechách masového rozšíření a byl spontánně vyvěšován ve veřejných místnostech, po jeho odvolání se však s ním a hlavně s odvolacím reskriptem naopak zacházelo dehonestujícím způsobem a objevil se dokonce jejich patisk na klozetovém papíře. Celá akce se stala i předmětem bouřlivého jednání rakouské vlády, jejíž ministři se neshodli na tom, jestli je politicky vhodné distribuci reskriptů stíhat. Po určitém váhání začala policie opakovaně texty reskriptů, zvláště pokud byly vyvěšeny na veřejném místě, zabavovat, avšak vídeňský úřední věstník je příznačně nezahrnul mezi konfiskáty.¹⁴⁴

O dalším případě jsme zpraveni ze záznamu Jakuba Arbese ke dni 2. prosince 1870: „C. k. policie pražská zakázala kolportáž nezávadné brožurky *Pro strach židovský*, která ve všech knihkupectvích volně prodávána.“ Už v listopadu byla prý zásilka 300 exemplářů tohoto tisku na poště v Hořovicích zabavena četníkem a její adresát soudně vyšetřován.¹⁴⁵ Šlo o brožuru Jana Nerudy, jejíž antisemitské ostří mohlo nejspíše kolidovat s urážkou náboženství podle § 302, popřípadě 122. Problematičnost tématu antisemitismu si zde

141) Viz případová studie Michala Charypara „Kauza Arbes. Cenzura jako zkušenost zodpovědného redaktora a jako téma spisovatele“, s. 563–577.

142) Cyklus později přetiskl a komentoval Ferdinand Strejček: *Spolutvůrce „Prodané“ národ neprodal*, Mladá Boleslav, Učitelská jednota Komenský 1936, s. 35–43. Autorství díla však mylně přisoudil Karlu Sabinovi.

143) Joseph Fricz, Louis Leger (eds.): *La Bohême historique, pittoresque et littéraire*, Paris, Librairie Internationale 1867. Příspěvateli sborníku byli Alphonse de l'Ambré (= Jan Amborski), Ludwik Brzozowski, Tadeusz Cieszyński, Massieu de Clerval, Josef Václav Frič, Aleksander Chodźko, Siegfried Kapper, Louis Leger, Ludwik Mierosławski, Sofie Podlipská, Adolphe Renaux, Karel Sabina, Paul de Saint-Victor a dr. Zefy (= Józef Żuliński).

144) Souhrnně Luboš Velek: „České státní právo na toaletním papíře. Mýtus, skutečnost a jejich symbolický význam. Příspěvek k počátkům české moderní politické kultury a jejího dědictví“, in Milan Řepa (ed.): *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 301–328; též A. Srb: *Politické dějiny národa českého*, díl 1, cit. dílo, s. 390, 399 aj.

145) J. Arbes: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, cit. dílo, s. 239, 242. K tomu srov. „Strach židovský v Hořovicích“, *Národní listy* 10, 1870, č. 317, 20. 11., s. 2–3. Zpráva potvrzuje, že neexistoval soudní příkaz pro konfiskování brožury, a uvádí, že zmíněný hořovický četník byl sám Žid.

však vyžádala jen lokální a krátkodobé regulační opatření. Skutečnost, že brožura nebyla konfiskována podle zákona a byla zakázána pouze policií pro kolportáž, může naznačovat, že Nerudův antisemitismus nevybočoval z tehdy obvyklých mezí. Autor její text ostatně uveřejnil už roku 1869 ve fejetonech *Národních listů* a roku 1876 bez překážky znovu v knižním souboru *Studie, krátké a kratší*.¹⁴⁶

146) Srov. k tomu bohatou literaturu z poslední doby: Michal Frankl, Jindřich Toman (eds.): *Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty*, Praha, Akropolis 2012; diskusi v časopise *Česká literatura* 61, 2013, č. 5, s. 718–787; *Česká literatura* 62, 2014, č. 3, s. 434–469; a diskusi mezi Alešem Hamanem, Jindřichem Tomanem a Michalem Franklem v časopise *Tvar* 21, 2010, č. 20; 22, 2011, č. 2, 3, 10.

Objektivní řízení trestní a stabilizace tiskových poměrů (1873–1893)

Ve stínu četných tiskových procesů předchozích let se postupně začala prosazovat nová praxe tiskových soudů. O prvních případech referovaly noviny už ke konci Schmerlingovy vlády v lednu 1865.¹⁴⁷ Šlo o typ soudního řízení, v němž neexistoval žalovaný subjekt (zodpovědný redaktor, nakladatel, tiskař), ale proces byl veden „objektivně“, tedy pouze proti textu. Ten pak byl zpravidla zabaven a v celém dostupném nákladu odeslán ke zničení; uchovány byly pouze povinné výtisky. Tiskaře či vydavatele závadné tiskoviny tím postihla automaticky finanční ztráta. Uplatňoval se tu § 16 zákona č. 7/1863 říšského zákoníku o trestním řízení v tiskových věcech, který vstoupil v platnost současně se zákonem o tisku: „Státní zástupce, **když určité osoby nežaluje**, může nicméně z příčin veřejných zádati, aby soud“ zapověděl „spis dále rozšiřovati“.¹⁴⁸ Toto ustanovení mělo původně úřadům umožňovat rychlý a efektivní zákrok proti pokoutním tiskům, na nichž nebyl jmenován původce, kterého by bylo možné subjektivně stíhat. Podle podrobného výkladu dobového komentátora se prý ostatně citovaná formulace „když určité osoby nežaluje“ do zákona dostala nedopatřením namísto „nemůže-li podati [žalobu, MCh]“, jak stálo v prvotním vládním návrhu.¹⁴⁹ Na širší možnosti využití upozornil v lednu 1865 sám autor zákona o trestním řízení v tiskových věcech Georg Lienbacher. Podle jeho výkladu mohl státní zástupce „žalobou stíhati buď osobu, buď časopis, jak se mu zdá“, a to „i tehdy, když mu pachatel známý jest“.¹⁵⁰ O zákazu tiskopisu „objektivně“ soud rozhodoval zpravidla v neveřejném sezení v průběhu jediného líčení, přičemž protistrana měla jen minimální možnost obhajoby. Ve více případech do roku 1868 bylo tzv. objektivního řízení využito i k uvalení suspenze na periodika. Konfiskace podle této nové praktiky se proto objevovaly stále častěji.

Zmíněný § 16 přešel později do § 493 zákona o trestním řízení z 23. května 1873, č. 119 říšského zákoníku.¹⁵¹ Tzv. objektivní řízení trestní (*objektives Verfahren*) tím bylo uzákoněno jako hlavní typ tiskového soudu, který pak v Rakousku-Uhersku dominoval až do příchodu světové války. Spolu s ním formálně stále fungovaly porotní soudy zakotvené v prosincové ústavě, které se však nyní scházely jen výjimečně. Jak napsal Jakub Arbes v roce 1900 o porotní praxi v Praze, už od konce března 1873 prý nikomu ze „státního návladnictva pražského do dnešního dne vůbec ani nenapadlo pohnati někoho pro obsah tiskopisu před porotu, ať českou, nebo německou“.¹⁵² Toto tvrzení, byť není zcela přesné (přínejméně po roční suspendaci prosincové ústavy v době pražského výjimečného

147) „Nový útok na žurnalistiku opoziční II“, *Národní listy* 5, 1865, č. 19, 19. 1., s. 1.

148) *Rakouské zákony říšské*, sv. 23–24, cit. dílo, § 16, s. 150, citujeme ve znění z roku 1868.

149) Jaromír Čelakovský: „Objektivní“, in *Slovník naučný*, sv. 5, Praha, I. L. Kober 1866, s. 958–959.

150) Tamtéž, s. 958; obdobně T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 636–638.

151) Jeho znění viz A. Rašín (ed.): *Rakouský zákon o tisku*, cit. dílo, s. 46–47.

152) J. Arbes: „Jan Rapp“, cit. dílo, s. 195.

Petice rakouských a českých žurnalistů proti objektivnímu řízení Žádost zástupců tisku o zmírnění perzekuce, podaná ministerskému předsedovi Antonu von Schmerlingovi na sklonku jeho vlády 31. ledna 1865, byla ve sledovaném období zřídka vídanou ukázkou nadnárodní spolupráce rakouských a českých novinářů. Pod peticí je podepsáno celkem 17 jmen majitelů, vydavatelů či zodpovědných redaktorů čelných vídeňských novin *Wanderer*, *Neue Freie Presse*, *Die Presse*, *Morgen-Post* aj., ale i českých *Národních listů* (Julius a Eduard Grégrové), *Hlasu* (Karel Sladkovský), *Národa a Posla z Prahy* (František Šimáček) a pražských německých listů *Politik* (Václav Nedoma, Jan Stanislav Skřejšovský) a *Tagesbote aus Böhmen* (David Kuh). Petice upozorňovala na nebezpečný stav, v němž se podle jednomyslného názoru podepsaných ocitl tisk poté, co se objevily první případy objektivního řízení. Novináři poukázali zvláště na nově se prosazující praxi kombinování objektivního řízení (§ 16 zákona č. 7/1863) s ustanovením tiskového zákona o suspenzích (§ 38 zákona č. 6/1863), jímž mohlo být zastaveno periodikum na tři měsíce prakticky bez možnosti právní obrany, a požadovali zrušení obou článků zákonů. Hrozba suspenzí byla však novelou zákona o tisku odstraněna teprve o více než tři roky později. Samo objektivní řízení pak přetrvávalo až do období první republiky.

Zdroj: „Eine Journalisten-Petition“, *Neue Freie Presse* 2, 1865, č. 153, 1. 2., ranní vyd., s. 1–2; Adolf Srb: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, Praha, F. Šimáček 1899, s. 80.

stavu v roce 1895 poroty krátkodobě znovu fungovaly, jak uvidíme dále), přece ukazuje na zásadní proměnu v dosavadních tiskových poměrech. S potvrzením objektivního řízení roku 1873 především téměř ustalo subjektivní stíhání osob pro závadný obsah textu. Produktoři tiskovin byli nadále vězněni jen při porušení zákona o tisku nebo spáchání urážky na cti. Po dvanácti letech tak ustaly veřejné tiskové procesy, které na sebe strhávaly všeobecnou negativní pozornost, a situace se alespoň navenek na dlouhá léta uklidnila. Vláda Adolfa Auersperga (listopad 1871 – únor 1879) zastávala nyní mnohem umírněnější postupy a totéž do jisté míry platí i pro následující vládu Eduarda Taaffeho (do listopadu 1893).

Během let 1873–1913 nastaly jen tři krátkodobé vlny hromadného subjektivního stíhání novinářů podporujících dělnické hnutí, o nichž pojednáme dále. Už v prvních letech Taaffeovy vlády to byly procesy se socialisty, o desetiletí později situace výjimečného stavu v důsledku tzv. procesu Omladiny, který se však týkal jen Prahy a okolí, a okolo roku 1905, zvláště v souvislosti s rusko-japonskou válkou, šlo o projevy anarchistického hnutí, opět především v Čechách. V mezidobích mezi těmito momenty však zaznamenáváme jen málo trestů pro novináře, což od konce sedmdesátých let zároveň souvisí s proměnou na české politické scéně – návratem českých politiků do říšské rady roku 1879 a jejich podporou Taaffeovy vlády. Například Josef Barák byl jako zodpovědný redaktor *Národních listů* (ve funkci 1874–1883) zřejmě jen dvakrát odsouzen k několika dnům vězení kvůli porušení zákona o tisku. Nejvyšším trestem pro něho bylo roku 1877 odsouzení ke čtyřem týdnům vězení zostřeným čtyřmi posty a ke ztrátě 60 zlatých z kauce, zde však šlo o soudní verdikt ve věci urážky na cti, pro kterou list žaloval staročeský tiskový magnát J. S. Skřejšovský.¹⁵³

V průběhu několika let od plošného zavedení objektivního řízení stoupl celkový počet konfiskací několikanásobně. K efektivitě konfiskačního systému podle objektivního trestního řízení přispíval i fakt, že příslušná soudní sezení nebyla veřejná. Majitelé zabavených

153) Václav Žáček: *Josef Barák*, Praha, Melantrich 1983, s. 205–231, zvl. s. 207.

tiskovin měli možnost do osmi dnů od vynesení verdiktu o potvrzení konfiskace podat námitky, právní obrana ale v drtivé většině případů nevedla k výsledku. Názorné je například vyjádření staročeského poslance Antonína Mezníka:

mohu vám ze zkušenosti říci, **jakou cenu mají tyto námitky proti konfiskaci**. Již ustanovení státní zní obyčejně na půl dvanáctou hodinu dopoledne nebo půl šestou odpoledne, když soudcové právě již odcházejí z kanceláře, i vyměří se půl hodinky právě ještě před odchodem. Dle zákona má se o námitkách jednati veřejně. Jak to ale vypadá ve skutečnosti? Soudní dvůr se konstituuje, zúčastnění se dostaví, věc se provolá a to je celá ta veřejnost. Neboť ihned povstane státní zástupce i navrhuje, aby líčení provedlo se **tajně**, poněvadž závadný článek musí býti přečten; kdyby se četl, rozšířili by ho přítomní žurnalisté ve své zprávě o přelíčení dále; to se nesmí státi, pročež činí se návrh, aby soudní dvůr nařídil tajné přelíčení. Soudní dvůr odstoupí, objeví se hned zase, a jak se samo sebou rozumí, prohlašuje, že musí se jednati **tajně**, poněvadž zabavení je již potvrzeno, pročež je tu přečin, a trestný tedy obsah článku nesmí dále býti rozhlašován. Žurnalisté se ze zasedací síně odstraní a za deset minut je opětné potvrzení konfiskace novým výrokem soudu hotovo.¹⁵⁴

Také redaktor časopisu *Svoboda* Alfons Ferdinand Šťastný ve formě nepodepsaného redakčního dopisu ministru spravedlnosti označil za „holé bláznovství odvolávat se“ proti konfiskacím vzhledem k tomu, že stát ani v případě zrušení konfiskace nenahradí škodu za zničený náklad, konkrétně za „papír, kolky, známky poštovní, výlohy expediční a peníze z prodeje“. Šťastný dále žádal ministra ironicky o nahrazení objektivního řízení předběžnou cenzurou rukopisů fungující před rokem 1848. Ta by prý byla výhodná pro obě strany: policejním úřadům by ubyla značná část agendy, pro publicisty by odpadly pokuty a nastala jistota ohledně toho, co se smí tisknout.¹⁵⁵

Velká většina rozsudků o konfiskaci (v některých letech více než 90 %) byla přitom vynášena právě v objektivním řízení. Celkový počet konfiskací vzhledem k jeho efektivitě stále spíše narůstal. Podle slov Jakuba Malého se objektivní řízení, zavedené navenek za účelem, aby „se stíhání novin usnadnilo a přitom i zprostilo všelikého zdání tendenčního pronásledování osob“, ve skutečnosti stalo „velmi pohodlnou zbraní vlády proti opozičnímu tisku“.¹⁵⁶ Neloajální soudcům prý hrozilo přeložení.¹⁵⁷ Po návratu českých poslanců do parlamentu po volbách v červnu 1879 se též v politických diskusích zpochybňovala zákonnost objektivního řízení a bojovalo se za jeho zrušení.¹⁵⁸ Alois Rašín v komentáři k edici zákonů označil objektivní řízení za „úplně protismyslné u celé řady činů, u nichž je potřeba zlého úmyslu, neboť bez prokázání **úmyslu** není zločinu“.¹⁵⁹ Josef Sládeček

154) „Řeč dra Mezníka na rajchsrátu o poměrech českého časopisectva“, *Posel z Prahy* 8, 1877, č. 72, 14. 3., s. 1–2, zde s. 2; srov. též J. Arbes: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, cit. dílo, s. 373.

155) [Alfons Ferdinand Šťastný]: „Veřejná žádost za cenzuru k Jeho Excelenci panu ministru spravedlnosti“, *Svoboda* 9, 1875, č. 11, s. 257–258, zde s. 258, podepsán jako „redaktor a majitel listu opozičního“.

156) J. Malý: *Naše znovuzrození*, díl 5, cit. dílo, s. 186.

157) O takovém případě píše Jakub Malý: *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí*, díl 6, *Od zavedení dualismu až po nastoupení ministerstva Taaffeova*, Praha, J. Otto 1884, s. 116.

158) Uvedme alespoň návrh Julia Grégra na zrušení objektivního řízení z ledna 1880, srov. Karel Adámek: *Mé paměti z doby Taaffovy*, Hlinsko, vl. n. 1910, s. 71.

159) A. Rašín (ed.): *Rakouský zákon o tisku*, cit. dílo, s. 47.

kritizoval skutečnost, že to, co má být pouze výjimkou, jež by byla přípustná, je učiněno pravidlem.¹⁶⁰

Hlavní událostí české politické scény těchto let byl spor staročeské Národní strany s mladočeskou Národní stranou svobodomyšlnou (definitivně se konstitovala roku 1874). Při trvající neúčasti českých zástupců ve sněmu a v říšské radě na protest proti zavedení dualismu hodlali staročeši pokračovat v politice pasivního odporu, zatímco mladočeši zastávali názor, že bez české opozice mohou instituce snadno prosazovat provládní cíle. Tiskové orgány obou stran spolu vedly intenzivní válku, která po návratu staročeských poslanců na zemský sněm v září 1878 a říšskou radu v září 1879 pokračovala dál na parlamentní úrovni.¹⁶¹ Na počátku devadesátých let vyvrcholila mladočeská agitace proti staročechy hájeným punktacím, jež měly rozdělovat české území na jazykově české, německé a smíšené německočeské, v rozhodující volební porážku staročešů. Vzájemná tisková válka staročešů a mladočešů během let přinesla značný počet konfiskací novin obou stran.

Na meze přípustnosti dorážel sílicí proud dělnického tisku a literatury (zejména poezie).¹⁶² Zvláště po nástupu Taaffeovy vlády roku 1879 zostřily pražské úřady výrazně dohled nad představiteli etablojící se sociální demokracie a tiskem dělnického hnutí (*Budoucnost*, *Dělnické listy*, od poloviny osmdesátých let *Rovnost*¹⁶³ aj.). Vedle zhusta prováděných konfiskací sahaly úřady často i k domovním prohlídkám. Redakce *Dělnických listů* byla proto v únoru 1881 přeložena do Vídně.¹⁶⁴ V Praze následovala řada soudních procesů, vedených částečně z tiskových příčin (zvláště urážka císaře, členů císařského rodu a rušení veřejného pokoje podle § 63–65 trestního zákona). V únoru 1882 bylo dvacet sedm socialistů odsouzeno k trestům od šesti týdnů do osmnácti měsíců, které pak byly pro hlavní viníky ještě o několik měsíců navýšeny.¹⁶⁵ Věznění básníci a publicisté Josef Boleslav Pecka, Leopold Kochman, Norbert Zoula a další emigrovali do USA, redaktor Ladislav Zápotocký byl po propuštění vypovězen z Prahy do své domovské obce Kováry apod. Koncem ledna 1884 byl kvůli socialistům vyhlášen výjimečný stav ve Vídni a členové hnutí byli také zde pozatýkáni a pak hromadně vypovězeni. Časopis *Dělnické listy* byl policejně zastaven.¹⁶⁶ Perzekuce osob do značné míry ustala až po celorakouském sjezdu dělnictva v Hainfeldu na přelomu let 1888 a 1889, kde byla ustanovena nová stranická

160) J. Sládeček: *Tiskové právo živnostenské a řízení tiskové*, cit. dílo, s. 466–467, zde s. 466; též srov. s. 502–516; dále J. Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina*, sv. 2, cit. dílo, s. 140–146.

161) K tomu např. Albín Bráf: *Život a dílo*, díl 1, *Paměti*, ed. Josef Gruber, Praha, Vesmír 1922, s. 129–131.

162) Detailně srov. Karel Malý: *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*, Praha, Academia 1967. Jde o právněhistorickou monografii zaměřenou převážně k období let 1878–1890.

163) Srov. Josef Hybeš: „Dějiny Rovnosti“ [1904], in též: *Výbor z článků a projevů*, ed. Otakar Franěk, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 65–76.

164) L. Zápotocký: *K srdci lidu*, cit. dílo, s. 76; Josef Hybeš: „Dnes dvacet roků“ [1904], in též: *Výbor z článků a projevů*, cit. dílo, s. 58–60.

165) O. Urban: *Česká společnost 1848–1918*, cit. dílo, s. 351; detailně o procesech se socialisty v Praze a ve Vídni Josef Bernásek: *Obrázky z prvních dob dělnického hnutí* [1906], ed. František Slapnička, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1957, s. 64–179; dokumenty z procesu týkající se sociálnědemokratického předáka a pozdějšího poslance J. Hybeše viz Josef Hybeš: *Dokumenty*, ed. Antonín Verbík, Brno, Blok 1976, s. 15–35.

166) Milena Beránková: *Dějiny československé žurnalistiky*, díl 1, *Český periodický tisk do roku 1918*, Praha, Novinář 1981, s. 172; o tzv. protisocialistickém zákoně v Německu, platném v letech 1878–1890,

Případ zrušené konfiskace básnické skladby Jaroslava Vrchlického Konfiskace básnické skladby Jaroslava Vrchlického *Twardowski*, navržená pražským státním zastupitelstvím a 26. února 1885 potvrzená zemským trestním soudem, byla zdůvodněna nálezem patnácti míst, jimiž se text prohřešoval proti veřejné mravopočestnosti (§ 516). Nakladatel František Šimáček spolu s básníkem podal námítky proti konfiskaci. Přelíčení dne 8. dubna proběhlo za zavřenými dveřmi a zúčastnit se ho mohl vedle členů soudního senátu, státního zástupce a zapisovatelů pouze obhájce obou stěžovatelů JUDr. Julius Nejedlý. Verdikt soudu konfiskaci zrušil a nařídil vrátit do prodeje celý zabavený náklad knihy (podle oznámení zemského trestního soudu zasláného pražskému policejnímu ředitelství bylo nakladateli vráceno 294 výtisků).

Třebaže frivolita zabavených míst (šlo především o tematizaci motivů ženských řader a boků) v ničem nepřevyšovala Vrchlického běžný úzus a třebaže báseň byla už v roce 1881 bez závady otištěna v *Lumíru*, byl osvobozující rozsudek u tohoto typu díla bezprecedentní. Text verdiktu zemského trestního soudu, který bod po bodu vyvracel původní obvinění, byl následně v plném znění uveřejněn časopisecky, a to spíše jako kuriozita. Spolu s podrobným popisem průběhu přelíčení, jenž v nekrologu předsedy soudního senátu Aloise Müllera v roce 1898 podal někdejší obhájce Nejedlý, nám tento rozsudek umožňuje pohlédnout do zákulisí jednání. Soud se oproti dosud běžné praxi bezprecedentně ztotožnil s návrhem obhajoby, že inkriminované pasáže Vrchlického básně je nutné vnímat v kontextu celého uměleckého textu. Ze zpětného pohledu tak předznamenal přístup uplatňovaný častěji především během meziválečného období, který vnímal vysokou literaturu jako autonomní oblast, již se cenzurní úzus nedotýká v plné výši. Můžeme konstatovat, že Vrchlický měl už v roce 1885 v české kultuře prominentní postavení.

Nestandardní bylo už soudní čtení celého rozsáhlého textu o 206 stranách (a nikoli jen zabavených míst, jak bylo obvyklé), v němž se po několik hodin střídali zapisovatelé a jež údajně vzbudilo nadšení soudního senátu stejně jako řeč obhájce. Žádný z argumentů obhajoby by však nemusel obstát, kdyby sám soudce Müller nebyl nadšeným přívržencem Vrchlického, který podle Nejedlého i později horlivě sledoval veškerou jeho básnickou činnost. Státní zástupce podal proti osvobozujícímu verdiktu odvolání k vrchnímu zemskému soudu, ten však odvolání zamítl a potvrdil zrušení konfiskace.

Zdroj: Michal Charypar: „Jaroslav Vrchlický a strategie obhajoby před tiskovým soudem“, in Jiří Hrabal (ed.): *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 39–50; NA, PPR, 1882–1887, kt. 961, sign. P/13/9.

taktika, jež omezila markantní protistátní projevy a začala využívat k protestům legálních prostředků. S rozmachem sociálnědemokratického tisku jako takového zároveň výrazně vzrůstal počet konfiskací jednotlivých článků či brožur a letáků, a to nejpozději od tištěných ohlasů tábora lidu v Praze, který byl svolán na 1. květen 1890, na den výročí násilně potlačené stávký chicagských dělníků z roku 1886.

Navzdory rozšířeným antisemitským náladám v celé společnosti, jež však eskalovaly až v pozdějších letech, byly poměrně řídké konfiskace beletrie s protižidovskou tematikou. O mnoho prudší výpady proti Židům než v literatuře se odehrávaly v politickém tisku a různých brožurách, kde naopak docházelo k zákazům velmi často (obvyčně popuzování k zášti proti skupinám dle § 302 anebo urážka náboženství dle § 122). Z beletrie vydané před rokem 1893 můžeme zmínit jen různé satirické verše v humoristických časopisech. Jako příklad uveďme alespoň krutě sarkastický anonymní epigram *Na hrob žida*, který vyšel roku 1887 v neperiodickém smíchovském listu *Kocourkovské masopustní noviny Karabáč* a v únoru téhož roku byl konfiskován standardní cestou objektivního řízení pro

viz Rudolf G. Ardelt: „Staatliche Repression gegen Sozialisten und Anarchisten in den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts“, in Erika Weinzierl et al. (eds.): *Justiz und Zeitgeschichte. Symposionsbeiträge 1976–1993*, Wien, Verlag Jugend und Volk 1995, s. 653–665.

porušení § 302 (podněcování k zášti proti skupinám). Uvedme celý text: „Žížaly se na tebe a červi / všichni těšili již před měsíci, / jaký také div, že ve svém středu / rádi uzří druha: pijavici.“¹⁶⁷

Jakub Arbes ukončil svůj cenzurní soupis červnem 1873 s tím, že na dalších dvacet let „veškerá perzekuce scvrkla se na nepovolení nějakého spolku, na zákaz nějakého tábora, průvodu a zastaveníčka, nějaké řeči nebo zábavy, na nepotvrzení nějakých stanov apod.“, a nemá tedy „pro širší kruhy skoro žádné zajímavosti“.¹⁶⁸ S plošným zavedením tzv. objektivního řízení z větší části ustaly procesy vedené vůči osobám, zato však významně vzrostl počet konfiskací. Pro nás proto naopak úzus následujících let nabývá na zajímavosti, neboť až nyní se zároveň hojněji objevují konfiskáty neperiodik literární povahy. V souvztáznosti s politikou zůstávají zákazy dělnických tisků (se zřetelným početním nárůstem po 1. máji 1890), a nejsou to jen samostatně tištěné písně, ale celé zpěvníky a soubory básní české i americké provenience, například roku 1891 v New Yorku vydané sborníky *Bouře. Sbíрка revolučních písní a básní* (dva zákazy, 1891 a 1892, dvacet jedna závadných písní a básní, mj. velezrada a urážka náboženství, § 58, 59, 65, 122, 302 a 305) a *Dělnická poezie 1. Písně dělnické* (zákaz 1892, mj. velezrada, § 58, 302 a 305).

Cenzurní zásahy však nyní postihly i díla renomovaných autorů. Konfiskace básnické skladby *Lešetínský kovář* (1883, zákaz v lednu 1884, popuzování k zášti proti skupinám a schvalování nezákonných činů podle § 302 a 305) vedla Svatopluka Čecha k tomu, aby ještě v roce 1899 přistoupil k úpravám pro nové vydání díla, jak analyzuje případová studie.¹⁶⁹ Konfiskace byla uvalena i na dva sešity prvního vydání stěžejního románového díla Jana Herbena *Do třetího i čtvrtého pokolení* (1888–1892, zákaz 1890 a 1891, urážka císaře, rušení veřejného pokoje, schvalování nezákonných činů podle § 63, 65, 305), které však autor později výrazně upravoval (definitivně až za republiky v letech 1919–1921).¹⁷⁰ Zakázán byl též populárně laděný román Josefa Jiřího Stankovského *Král a biskup* (zákaz 1876, urážka člena císařského rodu podle § 64), hanlivě pojednávající o Rudolfu II.

Zaznamenáváme však také významné zákazy reedic textů, které při svém prvním vydání za doby kollerovské perzekuce, zaměřené k politickým tématům, prošly bez povšimnutí a teprve nyní, po uklidnění situace, se k nim obrátila pozornost úřadů. Dne 24. června 1875 tak oznámily *Wiener Zeitung* konfiskaci memoárů Jakuba Malého *Vzpomínky a úvahy starého vlastence* s udaným vrocením 1875, a to pro urážku členů panovnického rodu (§ 64). Šlo o „třetí, rozmnožené vydání“ textu, které však v dnes známé podobě vyšlo až roku 1876.¹⁷¹ Jedná se nepochybně o vydání opravené po konfiskaci, ač text není takto označen. Záznam uvádí dvě závadné kapitoly s názvy „Skleslost národu českého, jeho vědomí o tom. Král a císař“ a „Politika nehybnosti za císaře Františka“. Obě kapitoly, kritizující

167) Soudní spis včetně výtisku konfiskátu viz SOA v Praze, KST, kt. 439, sign. B 141/1887.

168) J. Arbes: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, cit. dílo, s. 372–373.

169) Viz případová studie Michala Charypara „Revolta gestem a myšlenkou. Srovnání konfiskací básnických knih Svatopluka Čecha a S. K. Neumanna“, s. 621–635.

170) „[...] první sešity vyšly už roku 1888, ale nemohl jsem dlouho pokračovat pro vyšetřování soudní, ježto prý jsem urazil císaře, opovrhoval armádou atd.“, Jan Herben: *Kniha vzpomínek*, Praha, Družstevní práce 1936, s. 132.

171) Jakub Malý: „Zpomínky a úvahy starého vlastence“, in: *Výbor drobných spisů Jakuba Malého*, sv. 2, Praha, I. L. Kober 1876, s. 365–541.

bývalého panovníka, nacházíme ještě v předcházející, necenzurované edici díla z roku 1872. Ve vydání po konfiskaci je první z nich zkrácena na polovinu (z jejího názvu také zmizela zmínka o vladaři) a druhá se v textu vůbec neobjevuje. Už mimo oficiální zákaz navíc autor z textu vypustil několik posledních kapitol s odůvodněním, že byl nucen „tiskovými poměry nynějšími vynechati politické úvahy o posledním patnáctiletí“.¹⁷² Na jejich místo zařadil článek o dokončení Riegerova *Slovníku naučného*. Jedna autorem potlačená kapitola například jedná o negativních důsledcích diplomu Františka Josefa I. z října 1860. „Rozmnožené vydání“ je tak paradoxně kratší než vydání předchozí. Vnucuje se otázka, do jaké míry působily autocenzurní tendence při přípravě pozdější Malého politické kroniky *Naše znovuzrození* (1880–1884), v níž pojednává o týchž tématech. Ještě významnějším příkladem tohoto typu byla konfiskace druhého vydání románu Karoliny Světlé *Zvonečková královna* (první vydání z roku 1872 vyšlo bez konfiskace), chystaného v rámci autorčiných Spisů na konec roku 1884, jehož publikace však byla zákazem pozdržena až do roku 1887 a z díla musely zmizet pasáže kritizující císaře Josefa II.

Konflikt českého a německého nacionalismu (1893–1914)

Následujících dvacet let charakterizovala opětovná nestabilita rakouské vnitřní politiky, spojená s prohlubujícím se národnostním i sociálním konfliktem. Postupná demokratizace volebních řádů s sebou přinášela rozrůzněné politické scény i vzrůst protiliberálních a radikálních tendencí, mnohdy spojených s antisemitismem. Na německé straně hlásala nacionální všenněmecká strana Georga von Schönerera požadavek rozbití monarchie a připojení německojazyčných území k německému císařství.

Aktivity tzv. hnutí Omladiny, zaměřeného sociálně i nacionálně, přiměly místodržitele Franze Antona Thuna-Hohensteina k vyhlášení výjimečného stavu pro Prahu a nejbližší okolí, který nakonec trval dvacet pět měsíců od 12. září 1893 do 18. října 1895. Pozastavením ustanovení prosincové ústavy, garantujících mimo jiné spolčovací právo, byla znemožněna činnost několika set spolků a tím podstatnou měrou omezen kulturní život Prahy. Namísto porotních soudů, suspendovaných na maximální možnou dobu jednoho roku, byly zavedeny vysoce efektivní výjimečné soudy, tvořené čtyř- či šestičlennou komisí, které jen v procesu s Omladinou vynesly desítky trestů vězení v délce od několika měsíců po osm let.¹⁷³ Proti tisku byla zavedena mimořádná opatření, která však byla uplatňována výběrově, a jak se zdá, poměrně libovolně. Zahrnovala suspenze a povinnost předkládat policii povinné výtisky vybraných novin tři hodiny před distribucí, takže „při konfiskaci listu cenzurou stíženého ani jediné číslo z tiskárny nemohlo se dostat do rukou předplatitelů, okolnost to, které dříve nebylo“.¹⁷⁴ Toto opatření bylo postupně vztaženo až na dvacet tři českých politických listů a pouze na jeden list německý (německonacionální *Der deutsche Volksbote*). Výběrově bylo během výjimečného stavu nakládáno i s dalším pravidlem, totiž s povinností předkládat povinné výtisky neperiodických děl až osm dní před vydáním.

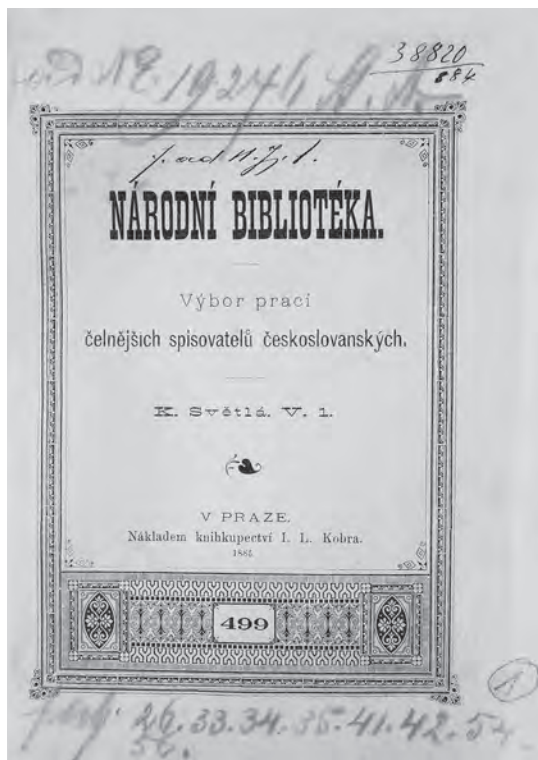
172) Tamtéž, s. 486.

173) Jiří Permes: *Spiklenci proti Jeho Veličenstvu. Historie tzv. spiknutí Omladiny v Čechách*, Praha, Mladá fronta 1988; O. Urban: *Česká společnost 1848–1918*, cit. dílo, s. 432; J. Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina*, sv. 2, cit. dílo, s. 193, 240–266.

174) J. Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina*, sv. 2, cit. dílo, s. 257. O tiskové legislativě při výjimečném stavu souhrnně T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 551–553.

Konfiskované vydání *Zvonečkové královny Karoliny Světlé*

Obálka cenzurního výtisku románu Karoliny Světlé *Zvonečková královna*, připraveného k vydání na konci roku 1884 (s vročením 1885). Stejně jako v případě memoárů Jakuba Malého *Vzpomínky a úvahy starého vlastence* šlo v případě *Zvonečkové královny* o reedici díla, které bez úhony vyšlo už dříve v době kollerovské perzekuce, nyní se objevilo v souboru autorských spisů v Koberově knižnici Národní bibliotéka a bylo konfiskováno pražským státním zastupitelstvím pro porušení § 64 (urážka člena císařského rodu). První, nekonfiskované vydání *Zvonečkové královny* bylo přitom publikováno roku 1872 v Matici lidu, opozičně laděné knižnici Eduarda Grégra, jež měla v programu vydávat díla v souladu s moderními sociálně-politickými teoriemi pro širší vrstvy čtenářstva. Na spodním okraji exempláře z roku 1884 jsou červenou tužkou uvedena čísla stran, označující celkem sedm závadných míst (s. 26, 33, 34, 35, 41–42, 54, 56). Protokol o konfiskaci, sepsaný 26. prosince 1884, uvádí, že v Koberově knihkupectví bylo zabaveno celkem 931 exemplářů knihy; šlo patrně o kompletní náklad, neboť sazba byla v době prohlídky už rozebrána. Nakladatel Karel Bohuš Kober (v dokumentaci se hovoří o nakladatelství jako

V plném rozsahu bylo uplatněno pouze na neperiodickou produkci knihtiskárny Eduarda Grégra, stíhanou konfiskacemi už od sedmdesátých let, a nakladatelství Vzdělávací bibliotéka.

Zostřené postihy vůči tisku se však prováděly i mimo oblast, pro niž byl vyhlášen výjimečný stav. Poslanec Josef Šíl z radikálního křídla mladočeské strany v českém zemském sněmu 13. února 1894 upozornil na případ týdeníku *Nezávislé listy*. *Časopis radikální*,¹⁷⁵ který vydával on sám v Kolíně, patrně právě proto, aby jeho list – podobně jako dříve *Slovan* Karla Havlíčka, vydávaný v Kutné Hoře – unikl ze sféry vlivu výjimečného stavu. Během čtyřměsíční existence *Nezávislých listů* (od 11. října 1893) prý žádné z celkových třinácti čísel nevyšlo – všechna se i po několika opravách konfiskovala z podnětu kolínského okresního hejtmana (jednou i podle předem vytvořeného zákazu) a po podaném odvolání veškeré konfiskace potvrdil i soud v Kutné Hoře. Poslední číslo listu, uchystané na žádost nespokojených abonentů, bylo prý sestaveno pouze z článků v dřívějších číslech nezabavených; přesto i ono bylo zakázáno. Povinné výtisky *Nezávislých listů*, uchované v Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, dosvědčují zřejmě pravdivost slov Josefa Šíla, v jehož kolínském domě se nacházela redakce radikálního listu. Z dvanácti

175) Text projevu Jakub Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excellence*, sv. 3, Smíchov, vl. n. 1896, s. 578–581.

J. L. Kober, s chybou v názvu) 9. ledna 1885 podal žádost ke státnímu zastupitelství o vytržení zabavených stran a vrácení nezabaveného zbytku spisu. Argumentoval jednak tím, že dílo včetně zabavených míst vyšlo už o dvanáct let dříve, a jednak finanční škodou, kterou konfiskací utrpěl. Státní zastupitelství pak Koberově žádosti vyhovělo a povolilo mu, aby na policejním ředitelství, kde byly konfiskovány deponovány, na vlastní náklady zařídil vyjmutí zabavených stran ze všech zabavených výtisků. Zničeny pak byly jen vytržené strany, nekompletní knihy si Kober mohl ponechat. Později je patrně využil pro opravené vydání svazku datovaného rokem 1887, v němž *Zvonečková královna* vyšla společně se dvěma dalšími texty; snad šlo o spojení dvou původně plánovaných svazků Spisů Karoliny Světlé. Nahrazení konfiskovaných míst novým textem, které provedla snad autorka, snad tiskař nebo nakladatel, se drželo striktně v mezích grafické podoby zabavených stran tak, aby na stranu s pozměněným textem vždy přesně navazovala strana původní sazby. Kritické pasáže tak ve vydání z roku 1887 mizí nebo jsou nahrazeny značně umírněnějším textem.

Zatím poslední vydavatel *Zvonečkové královny* Josef Špičák v rozsáhlé poznámce spekuloval, že změny mezi vydáními z let 1872 a 1887 vznikly jako projev opraveného názoru spisovatelky na Josefa II. i snad „jako důsledek jistého oportunního postoje“ Světlé vůči soudobé vládě, také ovšem vlivem jejího postavení „manželky státního c. k. profesora“. Neuvažoval však o alternativě cenzurního zásahu. Světlá přitom v listu Elišce Krásnohorské z 2. ledna 1885 jasně uvedla, byť na základě zprostředkovaných zpráv, že začátek románu byl konfiskován, a dodala: „Na počátku jsem myslela, že se nebude směti román ten vůbec vydati, a již jsme s panem ředitelem [tj. Karlem Bohušem Koberem, MCh] rokovali o jiné práci, teď však mi vzkázáno, že se musí vše pouze umírniti a zabavené stránky že se budou smět nahraditi přepracovanými!“

V archivním fondu zemského trestního soudu se uchovalo celkem pět exemplářů prvních čtyř archů konfiskované edice (do s. 64 včetně). Tyto exempláře lze pokládat patrně za jediný relevantní pramen k dalšímu vydávání počátečních partií *Zvonečkové královny*, neboť zachycují autorčiny úpravy provedené pro definitivní vydání díla ve spisech a zároveň stav textu před cenzurním zásahem.

Zdroj: SOA v Praze, KST, kt. 413, sign. B 130/1884, B 130a/1884; Karolina Světlá: *Pražské povídky a romány*, ed. Josef Špičák, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957, s. 422–433 (s výčtem textových změn), zde s. 423–424; Karolina Světlá: *Z literárního soukromí*, díl 2, *Korespondence*, Vybrané spisy Karoliny Světlé, sv. 8, ed. Josef Špičák, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959, s. 535.

čísle *Nezávislých listů* s daty od 11. října do 29. prosince 1893 byly hned u několika připraveny opravené verze. Třetí číslo z 25. října 1893 bylo konfiskováno dokonce čtyřikrát a připraveno k vydání popáté; ani poté však pravděpodobně nevyšlo. Zamezení vydání lze předpokládat rovněž u ostatních čísel *Nezávislých listů*, u nichž nemáme doložen publikovaný výtisk. Například exemplář desátého čísla z 13. prosince nenesl stopy cenzurního zásahu, hned v následujícím čísle však můžeme číst noticku: „Předešlé číslo *Nez. l.* propadlo obvyklé konfiskaci bez udání důvodů.“¹⁷⁶ K informacím uvedeným v Šílově projevu je nicméně třeba doplnit, že ještě v lednu 1894 byla připravena k vydání nejméně tři čísla druhého ročníku *Nezávislých listů* (k dispozici máme pouze čísla 2 a 3); naproti tomu třinácté číslo z roku 1893, sestavené z nekonfiskovaných článků, o němž se Šíl zmiňuje, se nedochovalo a jako na jediné ze všech výše uvedených čísel na ně nebyl publikován konfiskační nález v příloze *Amtsblatt* novin *Wiener Zeitung*.

Lze tvrdit, že zmíněné zrušení porotních soudů během výjimečného stavu nejenže nezhoršilo situaci v tiskových přích – tiskové poroty byly dlouhodobě téměř nečinné –, ale dokonce přineslo na krátkou dobu pozitivní efekt. Po vypršení roční lhůty na suspendaci

176) „Konfiskace“, *Nezávislé listy* 1, 1893, č. 11, 20. 12., s. 4.

Konfiskace Zeyerovy skladby *Troje paměti Víta Choráze* K básnickým vrcholům Julia Zeyera patří epická skladba *Troje paměti Víta Choráze*, za života básníka publikovaná jen časopisecky v *Lumíru* v devíti pokračováních od září do prosince 1899. V posledním pokračování z 10. prosince však bylo zabaveno místo zasahující sedmnáct veršů na základě konfiskace potvrzené 16. prosince zemským trestním soudem v Praze (viz *Wiener Zeitung* z 22. prosince 1899, rušení veřejného pokoje a popuzování k zášti proti skupinám podle § 65, 302). Posmrtná vydání v Zeyerových spisech dané místo vypouštěla. Moderní edice buď vycházejí z kompletního rukopisu, z něhož snad byla báseň sázena do *Lumíra* (1988, 2001), což je při existenci otisku postup spíše nestandardní, nebo oba zdroje kompilují (2009). Až nyní známe cenzurní výtisk inkriminovaného čísla *Lumíra* s kompletním textem, chovaný ve vídeňské Rakouské národní knihovně, který poprvé umožňuje pořídit edičně čisté řešení na základě jediného pramene. Zabavená pasáž má toto znění:

Ó, míti moci
tak celé lidstvo prodchnout tiše duchem!
Však vděčen jsem za skromný pouze úkol,
jej věrně konal jsem a konám dále. –
Mne bolí, ach, že ideál tak malý
lid český doved posud utvořit si
o bytí svém jak národ v knize lidstva.
Proč prorok žádný se nám nevykytne,
by ukázal, ku které slunné výši
nám kráčet jest? To věčné smiřování
se s okolnostmi, jak to nízké, mrzké!
To kupčení o právo samozřejmé!
To věčné stavení se v druhou řadu,
ta věčná lež, jež vraha otcem zove!
Jest rozdíl v tom, násilí ustupovat
a násilí to oslavovat podle,
kdo mluvit nesmí – ať dovede mlčet!

Od známého textu, naposledy uveřejněného v České knižnici v roce 2009, se toto znění odlišuje pouze dvěma detaily. V 6. verši jde o změnu slovosledu („doved posud“ m. „posud doved“). Závažnější je rozdílné

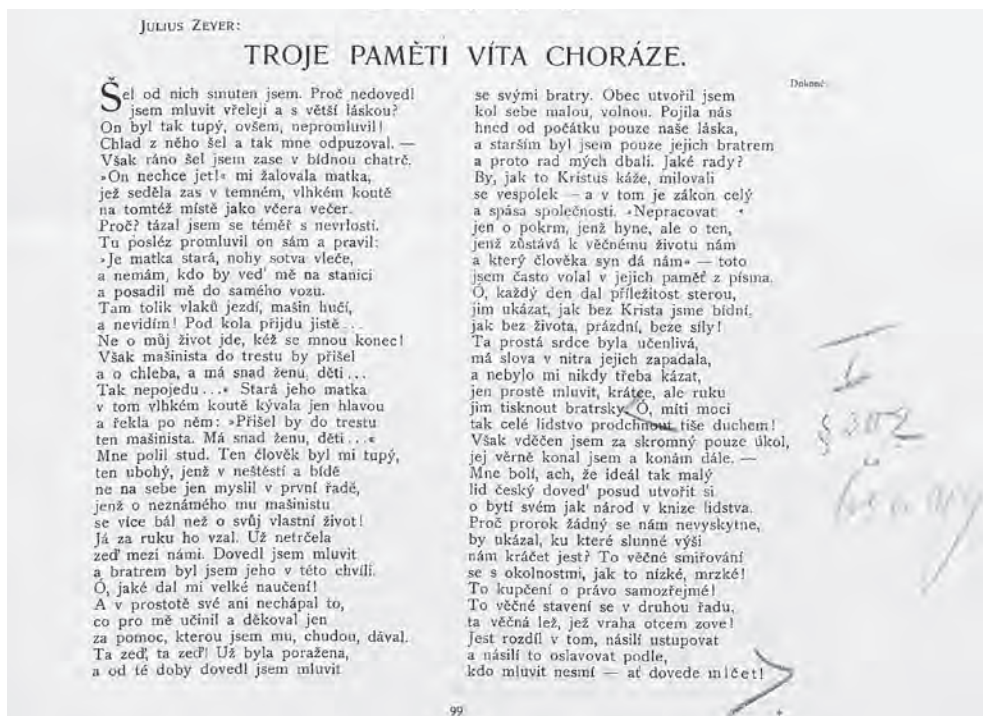
ustanovení prosincové ústavy, ještě za výjimečného stavu, musely totiž porotní soudy být znovu zavedeny a roku 1895 se krátce uplatňovaly paušálně i v tiskových kauzách.¹⁷⁷ Záhy se ale opět přešlo k osvědčené praxi objektivního řízení.

V dubnu 1897 se vláda hraběte Kazimira Felixe Badeniho pokusila odstranit nezdar česko-německého jazykového vyrovnání z roku 1890. Uzákoniла zrovnoprávnění češtiny a němčiny ve vnitřním chodu státní správy na celém území Čech a Moravy a všichni úředníci se měli po čase vykázat, že ovládají oba zemské jazyky. Silný německý odpor však způsobil krach jazykových nařízeních a pád vlády. Objevila se rostoucí vlna česko-německého pouličního násilí, provázená i násilnostmi proti Židům, která si v českých městech

177) Jak však vyplývá z interpelace Gustava Eima v říšské radě z 20. října 1895, nebyly výjimkou ani případy, kdy došlo protiprávně ke zdvojení řízení a přes osvobozující verdikt poroty v subjektivním líčení byla posléze konfiskace potvrzena objektivní cestou, srov. J. Arbes: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina*, sv. 2, cit. dílo, s. 258–263, zvl. s. 262.

sloveso v posledním verši („nesmí“ místo „neumí“), jímž se nejen odstraňuje porušené metrum, ale mění se též smysl daného místa. Citovaný text bývá vnímán jako strukturálně závažná pasáž Zeyerovy skladby, v níž se téma horlení proti vnějším poměrům spojuje s tajemstvím básnického tvoření. Přímou se týká nežádoucích zásahů (auto)cenzury do umění.

Zdroj: Lumír 28, 1899/1900, č. 9, s. 99 (povinný výtisk v souboru Sammlung beschlagnahmter Zeitungen und Zeitschriften 1896-1914, Österreichische Nationalbibliothek Wien, sloha 2 [F-M]).

vyžádala počátkem prosince 1897 několikadenní intervenci vojska. Badeniho nástupce, ministerský předseda úřednické vlády baron Paul Gautsch, v únoru téhož roku jazyková nařízení zmírnil, avšak eskalující konflikt se nepodařilo uklidnit ani jemu, ani následující vládě F. A. Thuna-Hohensteina. Po Thunově odstoupení v říjnu 1899 byla nařízení zcela zrušena, což však opět vyvolalo odpor české strany.¹⁷⁸ Právě tyto události způsobily, že závěr devadesátých let, zvláště roky 1899 a 1900, přinesl v Čechách i v celém Předlitavsku historicky rekordní počty konfiskací,¹⁷⁹ druhou příčinou byla tehdejší kulminace protikatolického německonacionálního hnutí Los von Rom. Konfiskace z těchto let byly šetřeny z velké většiny opět v objektivním řízení.

178) Nejpodrobněji A. Srb: *Politické dějiny národa českého od roku 1861*, díl 2, cit. dílo; tam viz mj. kompletní text Badeniho jazykových nařízení na s. 221–226 a Gautschových na s. 407–413.

179) Viz infobox „Statistika potvrzených a zrušených konfiskací v Předlitavsku a jeho vybraných částech (1881–1912)“, s. 506.

Státní cenzura se snažila dobový vypjatý nacionalismus moderovat a potlačovat jeho projevy na obou jazykových stranách. Poměrně časté byly také postihy tzv. hospodářského nacionalismu, praktikovaného v duchu původně Palackého hesla „Svůj k svému“ a jeho německé obdoby „Jedem das Seine“, který prostřednictvím negativní kampaně v tisku, výzev, propagačních letáků apod. vybízel k bojkotu českého či naopak německého zboží.

Heslo „Svůj k svému“ ovládalo též dobový antisemitismus, jehož razantnější stopy vedly k četným konfiskacím zvláště politického tisku. Nejvíce postihů se na české straně týkalo tematizování Židů jako odpůrců pročeské politiky a jako reprezentantů německého či rakouského kapitálu. Od konce šedesátých let docházelo ve větší míře ke konfiskacím publicistických textů na základě § 302 (popuzování k zášti proti skupinám). Antižidovské až antisemitské tendence s nacionalistickým zaměřením se projevovaly zejména v mladočesky orientovaném tisku. V posledním desetiletí 19. století se začala výrazně uplatňovat i motivace sociální, zvláště od volební reformy roku 1897, kdy významně narostlo voličstvo dělnických a obecně levicových stran. Nezanedbatelnou skupinu mezi konfiskovanými protižidovskými články, které zprvu vzácně, ale v rostoucí míře nesly také rysy rasového antisemitismu, představovaly texty z katolického tisku.

Od roku 1885 vycházel v Praze antisemitský časopis *České zájmy*, vydávaný Jaromírem Huškem, který kvůli snížení povinné kauce vycházel v alternaci s titulem *Naše zájmy*. Časopis o nákladu šesti až osmi stovek kusů se vlivem častých konfiskací potýkal s finančními problémy a zachránila jej až finanční výpomoc od vídeňského antisemitského politika Georga von Schönerera. Po zastavení projektu *Naše zájmy* kvůli nemožnosti splnit požadavek na zvýšení kauce se Hušek pokoušel roku 1894 přesunout list *České zájmy* do Vídně, po konfiskaci prvních vydání se však vrátil do Prahy. Kvůli překročení § 302 byl Hušek následně odsouzen k dvouměsíčnímu vězení.

Postih antisemitské tematiky však nebyl absolutní. Nákladem vydavatelství časopisu *České zájmy* tak mohl například v roce 1895 vyjít na pokračování román *Pohled do budoucnosti*, znázorňující budoucí samostatný český stát, který však byl podmaněn „orientálci“.¹⁸⁰ Podobné romány jako *Pohled do budoucnosti* byly tištěny na pokračování v periodikách, například v pražském katolickém časopisu *Čech* byly s ročním odstupem otištěny romány *Spiknutí židů v Praze* a *Internationale*. Některé z těchto textů byly znovu vydány v době druhé světové války.¹⁸¹ Žádné pokračování zmíněných románů nebylo zabaveno; fakt, že antisemitská problematika v publicistice i beletrii byla konfiskována nesoustavně, ukazuje, že tento případ zášti proti menšině neležel za hranicí tehdejší společenské přijatelnosti a nebyl vnímán jako nebezpečí pro vnitřní klid státu.

V letech 1899–1900 byla konfiskována řada ohlasů tzv. polenského procesu, vedeného proti údajnému židovskému rituálnímu vrahovi křesťanské dívky Leopoldu Hilsnerovi. Jednalo se jak o novinové články, tak o brožury či letáky. Mezi neperiodiky šlo o následující texty, zakázané, pokud není uvedeno jinak, pro přestupek popuzování k zášti proti skupinám podle § 302: *Pitvání mrtvoly Anežky Hružové v umrlčí komoře v Polně* (pohlednice;

180) Karel Miroslav: *Pohled do budoucnosti. Ze zápisků pražského osmačtyřicátníka aneb Jak Bellamyho „Budoucí ráj“ se utvořuje*, Praha, Vydavatelstvo Českých zájmů 1895.

181) Michal Frankl: „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha - Litomyšl, Paseka 2007, zvl. s. 73–79, 129–133.

vydání i zákaz v Praze), *V Polné v Čechách* (leták, zákaz v Novém Jičíně), text Ferdinanda Vlčka *Odpověď Masarykovi o vraždě Polenské* (tisk i zákaz v Hradci Králové), dále *Záhadné polenské vraždy, jež spáchal 23-letý žid Leopold Hilsner, za něž k smrti provazem odsouzen byl nejprve v Kutné Hoře a pak v Písku* (autor označen jako Lord Donda, zákaz v Praze), polenská brožura Edvarda Kasala *Profesor T. G. Masaryk a revize polenského procesu. Na základě odborných dobrozdání, výpovědí očitých svědků a místní situace* (zákaz v Praze pro jedno místo kvůli pobuřování proti úřadům podle § 300) a v Berlíně tištěný text *Proces polenský o rituelní vraždě* (zákaz distribuce byl vyneseno v Chrudimi).

Vzdor snahám státních úřadů neutichaly národnostní a protizidovské tendence ani po přelomu století. Výzvy v tisku k bojkotu německého i židovského obchodu pak s větší razancí potlačovala ještě přísná cenzurní nařízení v době první světové války.¹⁸²

Trvalé protesty proti platnému cenzurnímu úzu vyústily ve zrušení novinářských kaucí roku 1894 a kolků pro periodika roku 1899, ale též v osnovu reformy zákona o tisku, kterou podal ministerský předseda Ernest von Koerber v červnu 1902. Mezi hlavní změny mělo patřit povolení pouličního prodeje tiskovin, úprava tzv. objektivního řízení, zmírnění pravidel pro nařízenou tiskovou opravu a předkládání povinných výtisků neperiodických spisů o rozsahu jen do tří archů. Na definitivním znění Koerberova návrhu se však příslušný výbor poslanecké sněmovny říšské rady shodl až po dlouhých debatách (kritikem nedostatečnosti navržených změn byl mimo jiné mladočeský poslanec Vilém Ryba) v únoru 1906. Návrh pak byl projednán pouze jednou, ale k jeho schválení vlivem průtahů ve sněmovně nakonec nedošlo.¹⁸³

Přelom století přinesl také radikalizaci levicových postojů v české společnosti a prosazování protistátních anarchistických tendencí, jež našly podporu i mezi významnými českými literáty (S. K. Neumann, Fráňa Šrámek, Jiří Mahen ad.). Součástí těchto tendencí byl též antimilitarismus, popírající armádu jako orgán státu, sám však vyznávající militantní postupy.¹⁸⁴ Mezi konfiskáty sledovaného období tak nalezneme dělnické, socialistické či anarchistické zpěvníky, básně i brožury. Z autorů uveďme alespoň sociálně demokratického politika a spisovatele Josefa Krapku Náchodského, z jehož díla byl konfiskován například list s textem a nápěvem písně *Dělnická hymna. K prvnímu máji 1890* (1890, popuzování k zášti proti skupinám a schvalování nezákonných činů, § 302 a 305), skladba *Válka. Píseň v jedenácti dějstvích* (1892, mj. velezrada a urážka náboženství, § 58, 59, 122, 300, 305) nebo soubor sociálně agitačních próz *Z různých kruhů* (konkrétně povídka *Syn člověka*; dva zákazy 1894, urážka náboženství podle § 122).¹⁸⁵ Mezi původci

182) Příklady viz NA, VSZ, kt. 98; NA, MSV, kt. 618, sign. VI d allgemein aj.

183) Koerberovu návrhu vytkl jeho kompromisní povahu Leoš Karel Žižka: „Osнова nového tiskového zákona“, *Knihkupecký oznamovatel* 9, 1902, č. 37, s. 1, č. 38, s. 1, č. 39, s. 1-3; srov. dále František Štorch: „Tiskové právo“, in *Ottův slovník naučný*, sv. 25, Praha, J. Otto 1906, s. 467-468; T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 501-505; K. Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, cit. dílo, s. 381-383.

184) Václav Tomek: *Český anarchismus a jeho publicistika 1880-1925*, Praha, Filosofia 2002.

185) Ve skutečnosti se zakázaná povídka jmenovala *Syn*, srov. Josef Krapka Náchodský: *Z různých kruhů. Drobné povídky*, Praha, František Bačkovský 1894, redakční poznámka na s. 71 a obsah. Text povídky neznáme.

Zákazy frivolních letákových písní a kupletů V letech 1911–1913 narážíme na sérii několika zákazů letákově tištěných komických písní či kabaretních výstupů, konfiskovaných pro erotické narážky podle § 516 (urážka mravopočestnosti). *Píseň o panně Majolence a kanárkovi pana Aloise*, jejímž autorem byl Karel Hašler, vypráví o slečně, která často navštěvuje domácího pána, aby se podívala na jeho „kanárka“. Příběh vrcholí zjištěním, že panna „má zájem o ptáčky“; dvě místa v textu byla roku 1912 konfiskována. V některých z těchto písní bychom dnes frivolií tematiku hledali zřejmě jen stěží. V kupletu Josefa Mužíka *Franc Vopička, bubeník* z téhož roku vystupuje zpěvák v kostýmu bubeníka. Vopičkovým nástrojem je „palička“ (zde synonymum pro penis), kterou hraje na „buben“ (ženské břicho): „na každý já buben hraji, / mám vše v malíčku, / a to proto, že mám stále / dobrou paličku“. Zabavena byla všechna místa v textu, kde Vopička „bubnuje“ a následně musí jít na křtiny nebo platit alimony. V něčem podobný byl například i kuplet *Elektrikář* z produkce komika Aloise Tichého, v němž titulní postava, řidič tramvaje, opět prezentuje elektrizující potenci svého dopravního prostředku, respektive mosazné řídicí páky (můj „aparát“, má „mašina“). „Mladá panička“, která se s ním sveze, může pak jít na „výstavu“ dětí. Doplňme uvedené příklady ještě letákovou, v Kladně tištěnou písní *Poslyšte, křesťané horliví* (její nakladatel – snad sám autor vydávající vlastním nákladem – je označen jako „Jan Štěpanovský, slepec“), konfiskovanou v roce 1902. Ve čtrnácti osmiveršových strofách vypráví píseň o „konduktérovi“, jemuž byla žena nevěrná se „židem“, kterého poté žárlivý manžel zbije holí a shodí ze schodů. Zabavena nebyla scéna násilí na Židovi, ale opět pasáž líčící milence v posteli (urážka mravopočestnosti, § 516).

Zdroj: NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2261, sign. P/19/17 až P/19/23; NA, VSZ, kt. 456, sign. III f 18/8 ex 1902.

zakázaných brožur se objevují významná jména zahraniční (Petr Alexejevič Kropotkin, Ferdinand Lassalle, Karl Marx a Friedrich Engels, Johann Joseph Most) i domácí (Alois Rašín, Bohumír Šmeral). Četnými zákazy byla postihována rovněž publicistika bezvěrec-kého hnutí Volná myšlenka, jehož česká sekce byla ustavena roku 1905. Mezi její členy patřili například Theodor Bartošek, Bohumír Šmeral nebo S. K. Neumann, jejím čestným předsedou se v roce 1909 stal J. S. Machar.¹⁸⁶

Po roce 1900 se v Čechách začala se stoupající intenzitou stíhat také erotika ve formě textů a vyobrazení, konfiskovaná podle § 516 pro urážku mravopoctnosti, mimo jiné též v souvislosti s epigonským popularizováním a imitováním dekadentní poezie z devadesátých let. Zvláště jmenujme ilustrovanou sešitovou řadu Zapovězené ovoce, vydávanou nakladatelstvím Rudolfa Storcha (pět zakazů, mj. Václav S. Zelenka: *Komůrka hezké Barušky*, 1905, po konfiskaci znovu vydáno 1908; R. J. Volánek: *Nápoj lásky*, 1906; Hector Briot: *Deník zamilované*, 1907). Podle § 516 byla konfiskována i některá básnická díla, jako například soubor poezie klasiků francouzské literatury z 15.–18. století, zaměřený na téma sexuality a nazvaný *Libertinská poezie* (šlo o básně I–IX; zákaz v březnu 1914, přel. Zdeněk Woldan [= Jarmil Krecar]),¹⁸⁷ a v těsně předválečných letech též letákové písně a kabaretní výstupy.

V dubnu až červnu 1904 vyšetřovalo pražské policejní ředitelství pro podezření z rozšiřování erotik nakladatele a knihkupce Aloise Hynka. V Hynkově firemním katalogu si policie vytipovala podle názvů potenciálně závadné položky a dostupné texty si pak vypůjčila k prozkoumání z povinných výtisků univerzitní knihovny. K přísnému postihu ale nedošlo. Závěrečná zpráva policejního ředitelství vrchnímu státnímu zastupitelství ze 14. června 1904 uvádí, že Hynkovy praktiky jsou policii známy, účinný zásah však prý není možný vzhledem k tomu, že nakladatel vydává sice díla pikantní, ale od známých zahraničních autorů a nepřekračující výrazněji únosnou míru. Po přečtení všech knih byla proto shledána závadnou jediná povídka, nazvaná *Dafnis a Chloë*, jež tematizovala koitus. Hynkův případ se ještě téhož roku stal precedentem pro kauzu pražského antikváře a knihkupce Izáka Taussiga, opět podezřelého z šíření pornografie. Průběh i výsledek této kauzy byl víceméně obdobný a nevedl k přímému postihu. Vedle literatury byla postihována i tištěná vyobrazení erotického či pornografického obsahu zvláště na pohlednicích, obrazových dopisnicích a fotografiích. V roce 1903 se odehrál asi největší zátah na síť distributorů obrazové pornografie z dovozu, řízenou z Litoměřic Josefem a Františkem Hejhalovými, jež proběhl téměř celými Čechami včetně Prahy, Liberecka, Chrudimska, Písecka či Plzeňska.¹⁸⁸

Zahraniční i vnitropolitické události následujících let vedly zpravidla opět ke konfiskacím politického tisku. K bedlivě sledovaným námětům, které se projeví též v beletrii, patřily balkánské války (od října 1912). V nich se angažovalo také Rakousko a jejich nepřímým důsledkem byl i atentát v Sarajevu dne 28. června 1914.

186) Antonín K. K. Kudláč: *Příběh(y) Volné myšlenky*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, zvl. s. 18, 23, 30.

187) K dispozici jsme měli pouze nedatované druhé vydání, označené jako opravené po konfiskaci a postižené zřejmě už válečnou předběžnou cenzurou. Z celkových dvaceti sedmi básní zde byly čtyři vymazány zcela a dalších pět částečně, součet devět tedy odpovídá údají uvedenému v původním konfiskačním nálezu.

188) K případům Hynka, Taussiga a Hejhalových viz NA, VSZ, kt. 413, sign. III f 16 ex 1903.

Z cenzurně postižených neperiodických textů v tomto období jmenujme dále alespoň díla významných autorů. V prvé řadě se jedná o básnickou sbírku *Sodoma* Jiřího Karáska ze Lvovic (1895, zlehčování rodiny a urážka mravopochestnosti, § 305 a 516),¹⁸⁹ dále knihy básní S. K. Neumanna *Nemesis, bonorum custos...* (1895, urážka císaře, pobuřování proti úřadům a schvalování nezákonných činů, § 63, 300 a 305) a *České zpěvy* (1910, opět § 63 a 300); konfiskace analyzuje případová studie.¹⁹⁰ Další případová studie rozebírá případ zabavení básnické sbírky *Modrý a rudý* Fráni Šrámka (1906, § 300) a ohlas tohoto případu v dobovém tisku.¹⁹¹ Konfiskací byly dále postiženy *Balkánské zpěvy* Jana Rokyty (dvě básně; 1913, velezrada dle § 58 a 59) a celkem tři texty Karla Horkého zaměřené proti katolictví: sbírka *Paličovy sloky* (mj. báseň *Čáslav*; 1905, urážka náboženství dle § 122), protiklerikální báseň *Michelské litanie* (1913, urážka církve dle § 303) a brožura *Sedm dní v Lurdech* (1905, opět § 122 a 303). Sbírkou Jiřího Karáska, Fráni Šrámka a Jana Rokyty byly později imunizovány a poslední dvě pak znovu zakázány za války.

K dalším konfiskátům patřilo romaneto Jakuba Arbesa *Poslední dnové lidstva* (závadná ilustrace na obálce; 1895, pobuřování proti úřadům dle § 300) a dva sešity spisu téhož autora *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excelence* (1896, urážka na cti dle § 491).¹⁹² Konfiskace stihla i cyklus satirických vojenských povídek Luďka Archleba *Naostro i naslepo* (tam povídka *Hračky* a pasáž kritizující vojenskou službu v povídce *Můj přítel – plukovní trubač*; 1913, pobuřování proti úřadům podle § 300),¹⁹³ ale také například třetí díl paměti Josefa Kaizla *Z mého života*. Příčinou konfiskace v červnu 1912 pro urážku císaře (§ 63) byl Kaizlův dopis Karlu Kramárovi z 30. května 1893, v němž se negativně hovoří o Františku Josefu I. v souvislosti s Masarykovou audiencí ve Vídni. Edice pak zřejmě byla pozdržena až do června 1914, kdy byl text vydán s vynechaným místem na s. 246).¹⁹⁴ Brožura Viktora Dyka *O Balkánu a o nás* (1912, rušení veřejného pokoje, § 65) byla imunizována a znovu vydána v nekompletním znění upraveném na dvou místech.¹⁹⁵ Mezi konfiskáty náleželo též druhé vydání *Macharovy čítanky*, laciné edice pro lid, v níž autor popularizoval ukázky ze svého díla. Čítanka byla zabavena koncem března 1912 pro dvacet závadných míst (§ 63, 64, 65, 122, 303, 516), ale všechna byla už 24. dubna imunizována interpelací T. G. Masaryka a objevila se znovu v následujícím vydání; to však bylo zakázáno za války roku 1915.¹⁹⁶

Od konce osmdesátých let hojně docházelo též ke konfiskacím překladů. Registrujeme celkem pět zakázaných textů Lva Nikolajeviče Tolstého, týkajících se především náboženství, armády a státního či rodinného zřízení (zvláště novela *Kreutzerova sonáta*, 1890,

189) Viz infobox „Konfiskace *Sodomy* Jiřího Karáska ze Lvovic“, s. 511.

190) Viz případová studie Michala Charypara „Revolta gestem a myšlenkou. Srovnání konfiskací básnických knih Svatopluka Čecha a S. K. Neumanna“, s. 621–635.

191) Viz případová studie Michala Charypara „Modrý rezervista, rudý anarchista. Střet vojenského a civilního práva v případě Fráni Šrámka“, s. 651–662.

192) Viz případová studie Michala Charypara „Kauza Arbes. Cenzura jako zkušenost zodpovědného redaktora a jako téma spisovatele“, s. 563–577.

193) NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2317, sign. P/69/105.

194) Josef Kaizl: *Z mého života*, sv. 3, Praha, J. R. Vilímek [1912], s. 246, viz plné znění dopisu v cenzurním výtisku in NA, VSZ, kt. 465, sig. III f 18/28 ex 1912 (knihy).

195) Viz infobox „Imunizace a jejich problematické případy“, s. 493.

196) NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2317, sign. P/69/162; NA, VSZ, kt. 466, sign. III f 18/4 ex 1915 (knihy).

Konfiskace povídek Jaroslava Haška

Dne 17. listopadu 1911 byla konfiskována povídka Jaroslava Haška *Zpovědní tajemství* z druhého sešitu souboru *Dobryj voják Švejk a jiné podivné historky* (pobuřování proti úřadům podle § 300). Text (jehož část zde otiskujeme) byl 29. listopadu imunizován a poté znovu vydán. Na okrajích byla nově připojena informace: „Po interpelaci posl[ance] Fresla a soudr[uhů] v 36. schůzi XXI. zasedání Říšské rady dne 29. listop[adu] 1911 imunizováno.“ Vrchní státní zastupitelství se 18. prosince k imunizovanému vydání vyjádřilo v tom smyslu, že stále zastává původní důvody pro konfiskaci, avšak že po zásahu parlamentu konfiskaci už znovu nařizovat nebude. Tématem Haškovy povídky jsou střety žáků gymnázia se školním katechetou. Zakázána byla druhá polovina textu, v níž se gymnazisté při zpovědi přiznávají k různým hříchům. Primán Baluška se doznává, že je členem tajného žákovského spolku, a kalkuluje, že zpovědník nevyzradí prohrěšek řediteli, neboť by tím porušil zpovědní tajemství. Katecheta ho však donutí, aby se řediteli přiznal sám. Následuje pointa povídky: „Od toho okamžiku přestal věřit Baluška v pána boha.“

Ilustrace Karla Stroffa, na níž katecheta vede žáka Baluška k řediteli, byla zabavena spolu s textem. V imunizovaném textu se neobjevila, neboť ilustrace na rozdíl od textu nebylo možné v parlamentním čtení legalizovat. Zde je přetištěna z povinného výtisku uchovaného v aktech prezidia policejního ředitelství.

Ve čtvrtém sešitu téhož Haškova souboru povídek byla 29. prosince 1911 konfiskována ještě črta *Román lotra* (pobuřování proti úřadům, § 300), kritizující brutalitu policie. Mužský protagonista jménem Dolejška je zatčen pro účast na demonstraci, třebaže šel pouze na schůzku se svou nevěstou. Protože se při zatýkání brání, je na delší dobu uvězněn, později zabije strážníka a je odsouzen na doživotí. Krutě sarkastická je sententia moralis v závěru prózy – aby se člověk nestal lotrem, nesmí se narodit. Imunizace v tomto případě neproběhla, v opraveném vydání příslušného sešitu byl tento text vypuštěn.

Zdroj: NA, VSZ, kt. 464, sign. III f 18/71 ex 1911; NA, PPR, 1908-1915, kt. 2317, sign. P/69/84.

Po interpelaci posl. Fresla a soudr. v 36. schůzi XXI. zasedání Říšské rady dne 29. listop. 1911 imunizováno.

»Baluško, nemohu vám dát rozhrěšení, jděte k panu řediteli a přiznejte se jemu, jako jste se přiznal bohu a mně.«

»To nemohu. Já vím, že to neřeknete, pane katecheto.«

Baluška počal szlet.

»Baluško, pravou lítost teprve projevíte, když to oznámíte řediteli. Na středních školách netrpí se žádné tajné spolky. Jděte, pomodlete se třicetkrát otčenáš a zdravas. A zítra at už o tom ví pan ředitel.« Vystrčil, zamumlav cosi, štolu k políbení.

Baluška se vypočácel a klesl na kolena před oltářem zničeně.

Podíval se na své druhy. »Ne! Nezradí je! Nemůže. Nic neřekne panu řediteli. A katecheta také nic, neboť je vázán zpovědním tajemstvím.«

Druhého dne katecheta vyvolal si Baluška: »Jak to ještě teď neví pan ředitel, tak se lěšte.«

Baluška zavrtěl hlavou a dodáváje si odvahy, řekl:

»Vašnosti, to je zpovědní tajemství.«

»Počkej, holomku,« vykřikl katecheta, »půjdeš do ředitelny nebo ne!«

»Vašnosti, já nepůjdu, já nemohu. Je to zpovědní tajemství.«

Obrázek zabaven.

56

Baluška zavrtěl hlavou a dodáváje si odvahy, řekl:

»Vašnosti, to je zpovědní tajemství.«

»Počkej, holomku,« vykřikl katecheta, »půjdeš do ředitelny nebo ne!«

»Vašnosti, já nepůjdu, já nemohu. Je to zpovědní tajemství.«

56

Zabavení Komunistického manifestu Titulní strana *Komunistického manifestu* (1848) Karla Marxe a Friedricha Engelse, jehož český překlad od Augustina Radimského z roku 1893, uveřejněný vydavatelstvím *Dělnických listů* ve Vídni a tištěný u Josefa Schmidta v Brně, byl rozhodnutím zemského trestního soudu v Brně z 9. září 1893 konfiskován pro sedm závadných míst podle § 302 a 58 o velezradě a popuzování k zášti proti skupinám (úřední list *Brünner Zeitung* z 15. září 1893). Brožura byla přetiskem časopiseckého vydání manifestu na pokračování ve vídeňských *Dělnických listech*, které v roce 1893 (č. 64–70) prošlo bez cenzurního zásahu. Ani tento argument však nebyl brněnským soudem uznán jako relevantní námitka a konfiskace byla ještě na konci září potvrzena. Manifestu vyšlo pouze několik povinných výtisků. Uchoval se zřejmě pouze jediný exemplář, který členové redakce *Dělnických listů* v září 1893 potají osobně předali Friedrichu Engelsovi. Dokumentaci k případu a faksimile unikátu manifestu, chovaného od roku 1945 v Moskvě, podává edice z roku 1973. Teprve na jaře 1892 přitom okresní tiskový soud v České Lípě a následně zemský trestní soud v Praze zakázaly rozšiřování prvního českého vydání *Komunistického manifestu* publikovaného už roku 1882 v New Yorku (viz *Wiener Zeitung* z 31. března a 27. dubna 1892, mj. velezrada a pobuřování proti úřadům, § 58, 300, 302, 305). Text pod pseudonymem Vive la liberté přeložil Leopold Kochman.

Manifest v originálním znění byl v Předlitavsku opakovaně konfiskován už dříve, tak lipské vydání z roku 1872 bylo roku 1875 zakázáno v Chrudimi (mj. velezrada a rušení veřejného pokoje, § 58, 65, 302, 305), chicagské vydání z roku 1883 v němčině bylo už v témže roce zakázáno v Praze (popuzování k zášti proti skupinám a schvalování nezákonných činů, § 302 a 305) a londýnské vydání, opět německé, bylo roku 1882 zabaveno v hornorakouském Welsu. Rovněž hamburské vydání Marxova *Kapitálu* bylo roku 1884 konfiskováno v Praze (opět § 302 a 305).

Zdroj: Karl Marx, Friedrich Engels: *Komunistický manifest. Faksimile prvního českého vydání Komunistického manifestu na české půdě*, Brno, Blok 1973, zvl. s. 33–37; Anton Einsle: *Catalogus librorum in Austria prohibitorum. Verzeichniss der in Oesterreich bis Ende 1895 verbotenen Druckschriften mit Ausschluss der politischen Tages- und der slavischen Literatur*, Wien, Verlag des Vereines der österr.-ungar. Buchhändler 1896.

zlehčování rodiny a urážka mravopověstnosti podle § 305, 516;¹⁹⁷ legenda *Obnova pekla*, 1909, mj. rušení veřejného pokoje a urážka církve, § 65, 300, 302, 303, devět míst; brožury *Opodstatněnost vojáků*, 1898, § 65, 300, a *List k duchovenstvu*, 1907, § 303, dvanáct míst; sešitově vydávaný rozsáhlý soubor citátů uspořádaný Tolstým *Kruh četby* 1–2, 1906, urážka na cti podle § 491 a 493, čtyři místa).¹⁹⁸ Častějším důvodem pro konfiskaci dalších

197) Viz infobox „Konfiskace Tolstého novely *Kreutzerova sonáta*“, s. 513.

198) Navíc už roku 1888 byly okresním soudem v Litoměřicích potvrzeny konfiskace francouzských překladů

překladů do českého jazyka byla urážka náboženství podle § 122. K této skupině náležel např. Prosper Mérimée: *Novely*, přel. Bedřich Frída (1887, § 122); Claude Tillier: *Můj ujec Benjamin* (zákazy 1. sešitu 1890 a 1892, též rušení veřejného pokoje a popuzování k zášti proti skupinám, § 65, 122, 302, 303; k reedici knihy došlo až roku 1897, přičemž pod názvem *Můj strýc Benjamin* byla tato humoristická sociální próza zakázána ještě roku 1916 jako příloha měsíční revue *Kronika*); Michail Alexandrovič Bakunin: *Výbor ze spisů* (1903, též rušení veřejného pokoje a schvalování nezákonných činů, § 65, 122, 305, tři kapitoly); Thomas Paine: *Věk rozumu* (tři zákazy 1908–1909, § 122 a 303, šestnáct míst); Voltaire: *Všetečné a bezbožné otázky nábožného doktora theologie Zapaty* (1909, § 122 a 303, po imunizaci byl tento text, publikovaný roku 1910 ve vydavatelství Volná myšlenka, znovu zakázán roku 1915 pro osm závadných míst). *Písně Bilitiny* od Pierra Louÿse, soubor erotických básní v próze s předmluvou Karla Hugo Hilara, byly roku 1910 zakázány pro bezprecedentních šedesát šest míst na základě urážky mravopověstnosti (§ 516); text byl poté imunizován roku 1911 a znovu zakázán roku 1916. Pro popuzování k zášti proti skupinám podle § 302 byl roku 1911 zakázán *Okamžik* Søreny Kierkegaarda. Na zákaz knihy reagoval František Xaver Šalda, když mimo jiné rozhorleně poukázal na to, že cenzura si nevšímá uměleckých ani vědeckých hodnot posuzovaných textů.¹⁹⁹ Šestisvazkový román *Hraběnka de Charny* Alexandra Dumase st. byl roku 1913 zakázán na základě § 64 o urážce členů císařského rodu. K zakázaným překladům ovšem patřily také některé rozsáhlé kolportážní romány, například román Otta von Corvina-Wiersbitzkého *Kněžourské zrcadlo. Historické památky fanatismu v církvi římskokatolické 1–3* (1879, urážka církve a mravopověstnosti podle § 303, 516). Patrně české provenience byl konfiskát pod autorskou šifrou E. R. (snad Eduard Rüffer): *Sklamaní spiklenci aneb Tajnosti Židovského města* (1881, zaba-vený podle § 302 o popuzování k zášti proti skupinám); jeho výtisk je nezvěstný.

Tolstého statí *Ma religion* (§ 300), *La confession* (§ 65) a *Quelle est ma vie?* (§ 302, 305) a roku 1891 zemským soudem v Lublani též německé překlady v Berlíně vydaných brožur *Erste Gedanken über Staat und Kirche* (§ 122, 303) a *Vernunft oder Dogma. Eine Kritik der Glaubenslehre* (§ 303), srov. A. Einsle: *Catalogus librorum in Austria prohibitorum*, cit. dílo, s. 139.

199) František Xaver Šalda: „Rakouská konfiskační praxe“, *Novina* 4, 1911, č. 15, s. 479.

Příchod velké války (1914–1916)

Vyhlášením války Srbsku 28. července 1914 zahájilo Rakousko-Uhersko světový konflikt. Vážná situace vyvolala potřebu nejpřísnější kontroly tisku, s níž přímo souvisela i propaganda válečných cílů Vídně. Dohledu podléhala zvláště akutní politická témata a zprávy z bojišť, potlačovaly se připomínky činnosti a kultury nepřátelských států (Ruska, Srbska, Francie, Velké Británie, od května 1915 Itálie) a na domácí půdě pak zejména nacionalistické či separatistické tendence v jednotlivých zemích říše a rovněž všechny projevy pacifismu, zpochybňování války či rakouské armády. Striktně se z tisku vyřazovaly také informace, jichž by mohl vojensky zneužít protivník. Šlo hlavně o konkrétní číselné údaje týkající se zásobování, stavu armád, počtů padlých, geografické údaje, tištěné mapy apod.

Tisk byl poškozen už tím, že z nakladatelství, tiskáren a redakcí rázem zmizela část kvalifikovaného personálu, který rukoval na vojnu. Navzdory tomu i válečné hospodářské krizi v pozdějších letech se však počáteční obava z ochromení knižního trhu nenaplnila. Poptávka po knihách byla v zázemí i v poli taková, že „zájem o knihy neochaboval, naopak stoupal“ bez ohledu na kvalitu textu, redakční přípravy i samotného papíru, na němž se tisklo.²⁰⁰ Došlo tak paradoxně k válečné konjunktúře tisku, během níž krátkodobě vzrostl počet vydávaných titulů i celkový prodej. Jednalo se ovšem většinou o reedice děl politicky zcela neškodných nebo v případě novinek o texty psané s vysokou mírou autocenzury a respektu vůči panujícím nařízením. Po vzniku republiky pak byly tyto tisky mnohdy neprodejně.

Válečná protitisková opatření byla v Rakousku-Uhersku přísnější než v jiných zemích Evropy, byla však jen jednou z řady změn.²⁰¹ Už tři dny před vyhlášením války Srbsku, 25. července 1914, byla zneplatněna prosincová ústava a v návaznosti na to zastavena činnost porotních soudů, jež nyní řešily už jen procesy započaté před válkou. Současně byla zrušena svoboda veřejného projevu, shromažďování, spolčování i cestování. Opětovně byla zavedena cenzura korespondence a zrušena svoboda telefonních rozhovorů.²⁰²

Nově zavedená válečná cenzura tisku²⁰³ se dělila na politickou (civilní), již v rámci ministerstva spravedlnosti centrálně řídil válečný dohlédací úřad (*Kriegsüberwachungsamt*),

200) Jaroslav Janeček: „Jos. R. Vilímek ml., zvelebitel a dovršitel (Ze vzpomínek redaktora závodu)“, in Karel Sezima (ed.): *Jos. R. Vilímek. Osobnost i závod. Úvahy a vzpomínky*, Praha, Svaz knihkupců a nakladatelů ČSR 1937, s. 23–81, zde s. 70–71. Srov. též K. Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, cit. dílo, s. 461–466.

201) O. Urban: *Česká společnost 1848–1918*, cit. dílo, s. 579–580, 586–589.

202) Zdeněk Václav Tobolka: *Můj deník z první světové války*, ed. Martin Kučera, Praha, Karolinum 2008, s. 8.

203) Srov. Gustav Spann: *Zensur in Österreich während des I. Weltkrieges. 1914–1918*, disertační práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 1972; týž: „Das Zensursystem des Kriegsabsolutismus in Österreich während des Ersten Weltkrieges 1914–1918“, in E. Weinzierl et al. (eds.): *Justiz und Zeitgeschichte*, cit. dílo, s. 541–558; Zdeněk Václav Tobolka: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl 4, 1914–1918, Praha, Československý Kompas 1937, s. 44–47, 66–81 aj.; Ivan Šedivý: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, zvl. s. 50–52, 55–56; týž: „Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918“, *Historie a vojenství* 49, 2000, č. 1, s. 38–55; T. Olechowski:

Zásahy předběžné válečné cenzury ve Weinerově souboru próz *Lítice*

Spisovatel Richard Weiner se účastnil bojů na srbské frontě. Z vojny byl propuštěn poté, co zde v roce 1915 prodělal nervové zhroucení. Svě zkušenosti z války zachytil v knize povídek *Lítice* (1916). Válečná předběžná cenzura v knize provedla eliminaci desítek drobných pasáží, v nichž se tematizují negativní skutečnosti z fronty. V ukázce z povídky *Kostajnik* na dvou místech doplňujeme cenzurou vymazaný text podle druhého autorského vydání *Lítice* z roku 1928 a vkládáme ho do hranatých závorek:

Vede nás bezpečnější průvodce, jistější jistota: Na Cipu cosi čeká. Tam dojdeme. Ale kam potom? – Jsme řetěz, jsme jeden. [Každý ví, major v čele že se osudově vyrovnal se šikovatelem, který šel v zadu.] Není mezi námi rozdíl. Ví: kdyby nyní bylo zavoláno jméno jediného z nás, celý prapor by se ozval. Ale kdo by zde slyšel! [S hrůzou myslím na to, smrt že by zde jednala mlčky. Prali by do nás a my neslyšeli bychom ani ran, ani hvízdání kulek. Padali bychom jakoby ranou morovou. Pod mojí rukou chvěje se předák, a ruka toho, jenž jde za mnou, na mém rameni se chvěje. Vichr a déšť dorážejí nepřičetně. Úzkost průvodu jest celistvá a dělí se po nás jednotlivých.] A poněvadž jest tomu tak, nese jeden člověk břemeno ne příliš těžké.

sřetezení hrajeme si s pocitem bezpečnosti. Časem se celý průvod zakymácí. To čelo naše, lokomotiva, tápe po směru a cestě. Dějí se tam směšně marné pokusy rozžáti svítilnu a orientovati se na mapě. Vede nás bezpečnější průvodce, jistější jistota: Na Cipu cosi čeká. Tam dojdeme. Ale kam potom? – Jsme řetěz, jsme jeden.

Není mezi námi rozdíl. Ví: kdyby nyní bylo zavoláno jméno jediného z nás, celý prapor by se ozval. Ale kdo by zde slyšel!

A poněvadž jest tomu tak, nese jeden člověk břemeno ne příliš těžké. Nevzpírám se ničemu; slíbil jsem tak, a hele! — již jsem odměňován za svou pokoru: mezi tímto tisícem lidí, krádejších těžce jeden za druhým a sřetezených, není jediného, jenž by mi nebyl sympatickým. A že vedle mne strádá 999 lidí navlas touž bolestí, touží po téměř ránu, lká po těchto radostech, mohu míti nezávislou představu lidí u krbu, veselých kavárenských společností, shromáždění, oddávajících se touto chvílí čarozvukům božské hudby; a myslím-li na Nic, jeví se úžasným, nikoliv hrozným. Hroznáť jen opuštěnost v samotě, a já nejsem sám; a

100

Zdroj: Richard Weiner: *Lítice. Povídky o vojně*, Praha, Fr. Borový 1916, s. 100, a druhé, prohlednuté a částmi původně zabavenými doplněné vydání, Praha, Aventinum 1928, s. 102–103.

a vojenskou, vykonávanou důstojníky, jejímž nejvyšším úřadem byl válečný tiskový stan (*Kriegspressequartier*). V obou případech šlo o předběžnou cenzuru týkající se všech typů nově vycházejících textů, která nadále měla předcházet konfiskacím, vymazávala závadné pasáže a zanechávala po nich bílá místa. S vymazanými částmi tak vyšla během války řada významných děl beletrie i publicistiky, ať už šlo o texty vydávané poprvé (např. Eduard Grégr: *Deník*, díl 2, ed. Zdeněk Václav Tobolka, 1914; Gabriela Preissová: *Vřes*, 1915; Viktor Dyk: *Lehké a těžké kroky*, 1915; Adolf Srb: *Z půl století*, díl 2, dvě vydání 1915, 1916; Richard Weiner: *Lítice*, 1916; Hubert Gordon Schauer: *Spisy*, 1917; Josef Hais Týnecký: *Rozsévači světla*, 1918), nebo o reedice (Alois a Vilém Mrštíkové: *Rok na vsi*, díl 1, 2. vyd., roztištěno 1917, distribuováno 1920–1921). Znění vypuštěného textu dokážeme rekonstruovat jen někdy, vzácně například nalezením kompletního textu v archivních fondech (Jaroslav Maria: *Spravedlnost*, 1917),²⁰⁴ častěji pak porovnáním s poválečným přetiskem (Dyk, Weiner), respektive s původním předválečným otiskem (Schauer). V případě Schauerových *Spisů*,

Die Entwicklung des Presserechts in Österreich bis 1918, cit. dílo, s. 511–521; K. Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, cit. dílo, s. 458–466.

204) Viz infobox „Román *Spravedlnost* Jaroslava Marii“, s. 556.

edičně připravených Arnoštem Procházkou, cenzura poznamenala pouze známou stať *Náš dvě otázky*, v níž proškrtala pasáže o historickém poslání české kultury, ale ponechala úvahy o možnosti jejího přimknutí se k německé (rakouské) kultuře. U románu *Rok na vsi bratrů Mrštíkových* šlo o první sešit druhého vydání, z něhož cenzura vypustila tři antimilitaristicky laděná místa na s. 28, 45 a 46 v knize „Říjen“, kritizující odvážení vesnických rekrutů na vojnu, byť v době dlouho před světovou válkou.²⁰⁵ V souboru próz Gabriely Preissové *Vřes* šlo také o tři místa na s. 171–175 v povídce *Stařeček Žabík*, jež kritizují vojáka za to, že si poněmčil své příjmení.²⁰⁶ Vedle toho však byla v souboru vypuštěna ještě čtyři místa na s. 155–162 v próze *Pohádka zimního večera*, jejichž znění neznáme.

Cenzura se však nutně projevovala ve všech válečných tiscích, i tam, kde po sobě nezanechala viditelné stopy. V podobě, jež byla z hlediska autorů výsledkem kombinace vlastenecké odvahy a autocenzurní opatrnosti, mohla proto propouštět i díla, jaká se svým celkovým zaměřením rozhodně nenesla v prorakouském duchu (např. František Václav Krejčí: *Jan Hus*, 1915; Alois Jirásek: *Temno*, šest vydání v letech 1915–1918; Petr Kříčka: *Šípkový keř*, 1916; sbírky Viktora Dyka aj.). K zákazu Jiráskova *Temna*, jak vyplývá z korespondence mezi činovníkem české odbojové organizace Maffie Přemyslem Šámalem a nakladatelem Janem Ottou, se schylovalo v dubnu 1916, nakonec však hrozba sama pominula a intervence, o níž se mezi Šámalem a Ottou jednalo, nebylo zapotřebí.²⁰⁷

V hledáčku preventivní cenzury se ocitl zvláště politický denní tisk v obou zemských jazycích. Noviny se zprvu předkládaly ke kontrole tři hodiny před vydáním, avšak už 3. srpna 1914 byla tato lhůta zmírněna na jednu hodinu. Stalo se tak na základě usnesení zástupců pražských deníků z 30. července, kteří si mimo jiné stěžovali na nerovné cenzurní podmínky v Praze a ve Vídni; usnesení bylo zasláno ministerskému předsedovi Karlu Stürgkhovi a ministru vnitra Karlu Heinoldovi.²⁰⁸ Po námitkách státního zastupitelství však nechalo místodržitelství 26. září 1914 lhůtu pro pražská periodika opětovně navýšit, a to na dvě hodiny před vydáním.²⁰⁹

Úřad vykonávající cenzuru příslušného listu – v Praze státní zastupitelství nebo policie – vyznačil v kartáčovém otisku závadný text, který pak tiskař před rozmnožením nákladu musel mechanicky odstranit ze sazby, čímž vznikala bílá místa.²¹⁰ Už v předválečné době se mohla bílá místa objevit u opravených čísel periodik vydávaných po předchozí konfiskaci; tehdy měla redakce na výběr, zda zabavený text nahradí jiným, nebo ponechá výpustku bez náhrady a označí ji slovem „zabaveno“. Na rozdíl od předválečné následné cenzury však válečná předběžná cenzura zasahovala přímo do původní sazby, nevytvářela dvojí (konfiskované a opravené) číslo periodika. Nemáme tak možnost dešifrovat

205) Jaroslava Janáčková: „Komentář“, in Alois a Vilém Mrštíkové: *Rok na vsi. Kronika moravské dědiny*, sv. 2, Brno, Host 2011, s. 411–432, zde s. 427–429; Jaroslav Medek, Adolf Veselý (eds.): *Konfiskace u Ottů ve válečných letech 1914–1918*, Praha, J. Otto 1928, s. 22–23.

206) J. Medek, A. Veselý (eds.): *Konfiskace u Ottů ve válečných letech*, cit. dílo, s. 25–27.

207) Tamtéž, s. 12–16.

208) Z. V. Tobolka: *Můj deník z první světové války*, cit. dílo, s. 10.

209) NA, VSZ, kt. 98, opis výnosu českého místodržitelství policejnímu ředitelství č. 25681 z 26. září 1914.

210) P. Czech: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube*, cit. dílo, s. 309.

vymazaný text srovnáním konfiskovaného znění a opraveného čísla (spíše řídké jsou případy, kdy se uchoval kartáčový otisk zachycující podobu sazby před cenzurou).

Na cenzurních opatřeních bylo ovšem celkově znát, že se děla náhle a bez jasných obsahových kritérií. Redakce novin, které byly dlouhodobě uvyklé balancovat na hraně přípustnosti dodržováním ustálených pravidel, nyní ztratily půdu pod nohama. Charakteristický je ústní výrok pražského státního zástupce JUDr. Franze Sandmanna z 18. září 1914, který si v deníku zaznamenal redaktor *Času* Jan Herben: „Já se nedivím, že páni redaktoři nevědí, co se smí psát; my nevíme, co se má konfiskovat.“²¹¹ O týden později zachytil Herben slova o „bezhlavostech“ cenzury také z úst místodržitele F. A. Thuna.²¹² Teprve 25. listopadu 1914, snad jako reakce na směrnicí ministerstva vnitra ze 17. listopadu, již „bylo cenzorům nařízeno podporovat patriotického ducha tisku“ ve smyslu rakouského vlastenectví,²¹³ učinilo pražské policejní prezidium pokus o sjednání určitých pravidel. Ústní formou byly zástupcům českých deníků oznámeny direktivy, na nichž se dohodl policejní prezident Karel Křikava a státní zástupce Franz Sandmann: „Nebude se konfiskovat, nýbrž redakcím telefonicky oznamovat, co se nepřipustí. Redakcím se ponechává právo, aby prázdná místa nechaly, nebo vyplnily“, ovšem se souhlasem cenzury. Současně bylo zakázáno zmiňovat válečné a hospodářské neúspěchy říše, potíže se zásobováním, „polemiky proti jiným národnostem“ a informace o zatýkání osob. Též se už nemělo dávat na list označení „Po konfiskaci opravené vydání“.²¹⁴ Bylo zakázáno i pořizovat zvláštní vydání u listů, které nevycházely denně, nebo šířit periodika cestou kolportáže.

V souvislosti se zneplatněním prosincové ústavy byly znovu zavedeny suspenze novin, nyní se však nedodržovala maximální lhůta tří měsíců. Nejvíce postiženy byly hlavní tiskové tribuny politických stran. Už 26. července 1914 postihla suspenze sociálně demokratický list *Zář*. Dne 2. září bylo zastaveno národně sociální *České slovo*, které však už 13. září nahradilo *Naše slovo*. To však bylo definitivně zastaveno v polovině roku 1915 při další vlně protitiskových zásahů.²¹⁵ O šest dnů později byla zastavena státoprávně pokroková *Samostatnost*. Realistický *Čas* byl suspendován 26. srpna 1915 výslovně „na dobu trvání války“; redakce se následně rozhodla od října vydávat neutrální literární týdeník *Novina*.²¹⁶ *Národní listy* byly suspendovány pouze na osm dnů v prosinci 1914,²¹⁷ avšak musely se konsolidovat s prorakouskou politikou. Dokázaly si přesto zachovat nevládní status a v pozdějších letech války se staly jakousi celonárodní politickou tribunou, kam přispívali dokonce i jejich někdejší rivalové z *Času* (J. S. Machar, Jan Herben), *Samostatnosti* (Antonín Hajn) a jiných listů. Zakázány byly až 19. května 1918; místo nich byl založen beletristický týdeník *Cesta*. Už v prvních týdnech války bylo pryč v českých zemích celkově suspendováno 46 titulů, převážně českých;²¹⁸ do října 1916 bylo ze 116

211) J. Herben: *Kniha vzpomínek*, cit. dílo, s. 458.

212) Tamtéž, s. 464.

213) I. Šedivý: *Češi, české země a Velká válka*, cit. dílo, s. 51.

214) J. Herben: *Kniha vzpomínek*, cit. dílo, s. 469–470; též srov. Z. V. Tobolka: *Můj deník z první světové války*, cit. dílo, s. 23–24.

215) M. Beránková: *Dějiny československé žurnalistiky*, cit. dílo, s. 221.

216) J. Herben: *Kniha vzpomínek*, cit. dílo, s. 510–514.

217) Z. V. Tobolka: *Můj deník z první světové války*, cit. dílo, s. 25.

218) M. Beránková: *Dějiny československé žurnalistiky*, cit. dílo, s. 221.

celkově šetřených periodik zabaveno 82, z toho bylo 79 českých a 3 německá;²¹⁹ v půli roku 1917 už se celkové číslo blížilo devadesátce.²²⁰ Lze tak říci, že politické zpravodajství bylo v Čechách zdecimováno.

Zprávy z bojů a ze zahraničí se do vycházejících novin dostávaly jen v podobě ideově upravené vídeňskou tiskovou kanceláří. Nadto „vlivným listům českým“ byly policejním ředitelstvím dodávány litografované stati, „které musily býti otištěny bez udání pramene, aby vzbudily dojem, že jsou osobním projevem příslušné redakce“.²²¹ Nešlo tu pouze o panegyrika na rakouskou vládu a armádu, ale též například o pamflety proti T. G. Masarykovi a dalším členům české emigrace. Zprvu přitom úřady poněkud nešikovně nařizovaly vnučované texty uveřejňovat všem listům zároveň, teprve později se tyto články zasílaly nejprve jen jednomu periodiku a ostatní listy je přetiskovaly až v dalším čísle jakožto hodné pozoru.²²²

Novum oproti předválečné situaci představoval návrat k subjektivnímu řízení s autory. Přes rozsáhlé zatýkání si cenzura v zázemí stále ponechávala právní základ a provinilci alespoň obyčejně nebyli ohroženi na životech. K charakteristickým rysům válečné cenzury přitom patřilo, že nebylo zcela jasně určeno, podle jakých podmínek se má vyvozovat jejich osobní zodpovědnost za závadný text. Celkovou právní nejistotu rakouských válečných úřadů můžeme ukázat na třech případech věznění českých spisovatelů, Petra Bezruče, J. S. Machara a Viktora Dyka. Ze tří jmenovaných byl souzen pouze Bezruč, který se autorství závadného textu nedopustil, kdežto skuteční provinilci Machar a Dyk souzení nebyli.

Vladimír Vašek, známý pod básnickým jménem Petr Bezruč, byl zatčen v Brně dne 4. září 1915 a pak převezen do garnizonního vězení ve Vídni, kde byl obžalován z velezrady (§ 58) pro časopisecké otištění dvou proruských básní v Paříži roku 1915. Třebaže autorství obou básní Bezruč popřel (skutečným autorem byl Jan Grmela), hrozil mu trest smrti až do chvíle, kdy byl očištěn znaleckým posudkem slavisty Josefa Karáska. Ve vězení musel setrvat do 25. února 1916 a po propuštění pak až do dubna 1918 nesměl vykonávat své povolání poštovního kontrolora.²²³ Ve Vídni byl v říjnu 1916 uvězněn J. S. Machar. Po mnoha předchozích drobnějších postizích se konečnou záminkou k jeho zatčení staly čtyři básně ve sbírce *Krůpěje*, vydané počátkem roku 1915 (rušení veřejného pokoje podle § 65).²²⁴ Inkriminované básně byly už v letech 1905–1913 všechny otištěny časopisecky. Do *Krůpějí* se dostaly se souhlasem předběžné cenzury, dosud nejisté ve svých kritériích.

219) *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*, sv. 3, 1916, Praha, Státní ústřední archiv 1995, s. 213–224.

220) Jejich abecední soupis viz František Staněk, Zdeněk Václav Tobolka: *Chování se vládních kruhů k českému národu za války*, Praha, vl. n. [1917], s. 123–134.

221) K. Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, cit. dílo, s. 459.

222) Mnoho příkladů uvádí *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*, sv. 2, 1915, Praha, Státní ústřední archiv 1994, s. 101–123, zde s. 101.

223) Podrobně B. Pračka, J. Dvořák, O. Králík (eds.): *Bezručův proces. Soudní a úřední dokumenty 1915–1918*, cit. dílo; o Grmelovi a značném ohlasu procesu mezi českou emigrací v Paříži srov. Stanislav Brouček: *K druhému břehu. Češi v prostředí francouzské společnosti 1862–1918*, Praha, Etnologický ústav AV ČR – Ministerstvo zahraničních věcí – Nová tiskárna Pelhřimov 2007, s. 122–123.

224) Viz zprávu vídeňského vojenského návladního českému místodržiteli Maximilianu Coudenhoveovi ze 7. října 1916, která oznamuje zahájení vyšetřování a nařizuje vyřadit Macharovy texty ze školních učebnic, *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích*, sv. 3, cit. dílo, s. 229, 286.

Machar, jemuž se ve vězení prudce zhoršilo zdraví, byl po dvou měsících vyšetřovací vazby propuštěn na svobodu, přičemž první výslech prodělal teprve sedm týdnů po zatčení.²²⁵ Svě zkušenosti z vazby Machar následně popsal ve svém fejetonním souboru *Kriminál* (listopad 1917 – květen 1918). Hned v prvním pokračování *Kriminálu*, otištěném v *Národních listech* 11. listopadu 1917, vymazala předběžná cenzura řadu míst hovořících o utlačování Slovanů v Rakousku-Uhersku. V následujícím pokračování z 18. listopadu proto Machar stylizoval druhou kapitolu svého vyprávění ironicky jako text prošpikovaný cenzurními zásahy (ty vyznačil pomlčkami), například po zmíenkách týkajících se cenzury předchozího čísla, a ve třetím pokračování z 25. listopadu vytvořil „opravenou“ verzi téže kapitoly. Tyto dva fejetony souboru *Kriminál* však skutečná cenzura ponechala bez povšimnutí.

Dne 20. listopadu 1916 byl v Praze zatčen Viktor Dyk za satirický román *Tajemná dobrodružství Alexeje Iványče Kozulinova* (rušení veřejného pokoje podle § 65). Román vycházel v brněnských *Lidových novinách* v šestnácti týdenních pokračováních od 1. června do 21. září 1915, kdy byl zastaven. Byl situován do prostředí Ruska, avšak v alegorii karikoval rakouské válečné poměry – tak například zatčení kupce v úvodu zobrazuje zatčení Karla Kramáře („kupec = kramář“),²²⁶ postava Radnitze odkazuje k tzv. radnickému procesu, vedenému proti členům obecního zastupitelstva za to, že se nedostavilo na slavnostní mši, postava špicla Šmaryly se vztahuje k Bohumíru Šmeralovi apod. I v tomto románu, podobně jako ve svých za války publikovaných básních, Dyk užíval ezopský jazyk, podle jeho slov „zvláštní válečný způsob dorozumívání se, který ovšem nebyl neklamný“.²²⁷ V půli prosince 1916 byl Dyk převezen do Vídně, kde byla žaloba překvalifikována ve zločin velezrady (§ 58). Podle vojenského trestního zákona tak autorovi hrozil až trest smrti. K soudu však nikdy nedošlo a Dyk byl po několika výsleších 27. května 1917 propuštěn z vyšetřovací vazby na svobodu.²²⁸ I z vězení mohl přitom básněmi a články otištěnými v *Lumíru* skrytě polemizovat s válkou, v dubnu napsal i otiskl báseň *Země mluví*. Už dříve v Dykově *Lumíru* vyšla protiválečná báseň Petra Křičky *Medynia Głogowska* aj.

Současně s předběžnou cenzurou se však stále uplatňovala i cenzura následná podle zavedeného systému, jež v hojném počtu konfiskovala starší, předválečné neperiodické tisky, a to na základě stále platných paragrafů trestního zákona, jejichž aplikace se však nyní posouvala směrem ke striktnějšímu výkladu. Následná cenzura zároveň fungovala i jako druhý cenzurní filtr pro nové, za války vydávané texty, zvláště neperiodické, u nichž selhala cenzura preventivní. Toto zdvojení cenzury se pak standardně uplatňovalo až do října 1918.

225) O případu *Krůpějí* viz Josef Svatopluk Machar: *Kriminál*, Spisy, sv. 40, Praha, Aventinum 1929, zvláště s. 39, 61–64, 157–161; dále Petr Sýkora: *Básník proti Hradu. Neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*, Praha, Libri 2009, s. 26–30.

226) Tyto skutečnosti objasňuje žaloba z 11. prosince 1916, český překlad in Viktor Dyk: *Tajemná dobrodružství Alexeje Iványče Kozulinova*, Spisy Viktora Dyka, sv. 6, Praha, F. Topič 1923, s. 11–40, zde s. 32.

227) Viktor Dyk: *Vzpomínky a komentáře*, díl 2, Praha, Ladislav Kuncíř 1927, s. 95, srov. též s. 126–161, 230.

228) Viktor Dyk: *Tichý dům*, Praha, E. K. Rosendorf 1922, zvl. s. 6, 60, 149; Martin Kučera: „Obrysy světa Viktora Dyka za války“, in Josef Tomeš (ed.): *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Praha, Akropolis 2004, s. 79–89; Jaroslav Med: *Viktor Dyk*, Praha, Melantrich 1988, s. 180–196.

Pro dobu války tak registrují *Wiener Zeitung* značný počet konfiskátů neperiodik.²²⁹ Ještě před zavedením předběžné cenzury byly konfiskovány dvě samostatné písně o sarajevském atentátu (urážka členů císařského rodu podle § 64). Za války pak byly následnou cenzurou konfiskovány desítky především levicových zpěvníků, brožur a kalendářů. Dále je třeba jmenovat četné sokolské tisky, mimo jiné jubilejní soubor básní a próz *Za praporem sokolským* v redakci Svatopluka Čecha, Jaroslava Vrchlického a Františka Ženíška vydaný dokonce už roku 1887 (zákaz 1916 pro osmnáct závadných míst, rušení veřejného pokoje, pobuřování proti úřadům a popuzování k zášti proti skupinám, § 65, 300, 302).

Dominantní co do počtu i závažnosti byly právě zákazy tisků vydaných před válkou. Několikrát byly konfiskovány i reedice textů už dříve zakázaných, které se znovu objevily po imunizaci (brožura Viktora Dyka *O Balkánu a o nás*, 2. vyd., 1913, zákaz v září 1914, rušení veřejného pokoje podle § 65; sbírka Fráni Šrámka *Modrý a rudý*, 2., rozšířené vyd., 1911, zákaz 1915, pobuřování proti úřadům podle § 300; sbírka Jana Rokyty *Balkánské zpěvy*, 1913, velezrada a rušení veřejného pokoje podle § 58, 59, 65, zákaz postihující před imunizací dvě básně byl roku 1916 rozšířen na pět; kniha překladů erotických básní v próze Pierra Louÿse *Písně Bilitiny*, po imunizaci z roku 1911 druhý zákaz 1916, § 516, šedesát šest závadných míst). Povídka Karla Půlpána *Vzpoura* o krvavém povstání polských sedláků byla zabavena ve dvou povídkových souborech, a to v knize *Vzpoura a jiné povídky* (šlo o imunizované vydání po konfiskaci roku 1913, zákaz 1915, mj. navádění k zanedbávání vojenských povinností podle § 222, dále § 300, 302 a 305) a v knize *Černé obrázky* (zákaz 1915, § 222, 302, 305, 491).²³⁰

Z dalších konfiskátů už pouze zmiňme dva soubory antimilitaristických próz Fráni Šrámka, z nichž bylo zabaveno po jedné povídce, totiž soubor *Ejhle člověk...! Tři pravděpodobné epizody ze života krotkého člověka* (tam třetí z epizod na s. 27–44; 1904, rušení veřejného pokoje a pobuřování proti úřadům podle § 65 a 300) a *Kamení, srdce a oblaka* (tam povídka *Strhali jí květy a ulámali halůzky*; 1906, pobuřování proti úřadům podle § 300, oboje zákaz 1916). Zakázaný román Václava Vlčka *Sněhy a ledy* tematizoval, byť velmi vágně, revoluci roku 1848 a objevovaly se v něm i antisemitské narážky (časopisecky i knižně 1908, společný zákaz 1916, mj. rušení veřejného pokoje a urážka na cti, § 65, 300, 302, 491 a 493). Následná válečná cenzura konfiskovala i předválečné vydání memoárů Eduarda Grégra *Deník*, díl 1–2 (1908–1914, zákaz 1916, rušení veřejného pokoje podle § 65, druhý díl už byl přitom v roce 1914 podroben předběžné cenzuře); brožury Karla Kramáře *České státní právo* (2. vyd., 1914, urážka členů císařského rodu a rušení veřejného pokoje podle § 64 a 65) a S. K. Neumanna *Socialism a svoboda* (1909, zákaz 1916, mj. velezrada, § 58, 59, 65, 300–305) a *Epištola k Římským* (2. vyd. po konfiskaci 1909, zákaz 1916, popuzování k zášti proti skupinám podle § 302). Zákazy válečné cenzury se týkaly i překladů do češtiny, například próz Honoré de Balzaka *Všední hřích* (1912) a Guy de Maupassanta

229) Dokumentaci k části z níže zmíněných konfiskátů viz NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2317; NA, VSZ, kt. 466. Srov. dále Vincenc Červinka: *Moje rakouské žaláře. Vzpomínková kronika z let 1914–1917*, Praha, J. Otto 1928, s. 183. Své zakázané texty po skončení války publikovali sami spisovatelé, a to v reedicích svých knih i časopisecky, viz mj. Stanislav Kostka Neumann: „Z básní konfiskovaných“, *Budoucnost* 1, 1918/1919, č. 5/6, s. 421–422; Josef Svatopluk Machar: „Z básní za války zcela nebo jen částečně konfiskovaných“, *Tribuna* 8, 1926, č. 128, 30. 5., s. 1–2, č. 140, 13. 6., s. 2–3, č. 146, 20. 6., s. 1–2, č. 158, 4. 7., s. 1–2.

230) NA, VSZ, kt. 466, sign. III f 18/1 ex 1915 (knihy); NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2317, sign. P/69/107 a P/69/150.

Před spaním (1912, 1914, společný zákaz 1916, rušení veřejného pokoje, pobuřování proti úřadům a urážka církve, § 65, 300, 303), válečné prózy Leonida Nikolajeviče Andrejeva *Červený smích* (1904, zákaz 1916, rušení veřejného pokoje a pobuřování proti úřadům dle § 65, 300) a básně Victora Huga *Kristus ve Vatikáně*, v níž nový příchod Ježíše Krista přivodí zánik církve (2. vyd., 1911, zákaz 1916, popuzování k zášti proti skupinám a urážka náboženství, § 302 a 303).

Na konci května 1915 byla rozpuštěna česká sekce Volné myšlenky a zabavena veškerá produkce tohoto hnutí (patřily k ní i některé konfiskáty uvedené výše). Činnost jejího vydavatelství byla policejně zastavena a jmění zabaveno poprvé už v listopadu 1913. Zákaz byl odvolán po interpelaci T. G. Masaryka a poslanců sociální demokracie měsíc poté, avšak činovníci Volné myšlenky byli odsouzeni k pokutě.²³¹ Mezi konfiskované tisky hnutí náležely publikace připravované k pětistému výročí upálení mistra Jana Husa. K nejpostihovanějším autorům patřil čestný předseda Volné myšlenky J. S. Machar. Z jeho knih byla znovu zabavena *Macharova čítanka*, nyní pro dvacet šest míst (viz též výše; 3. vyd., 1913, mj. urážka císaře, členů císařské rodiny a náboženství, § 63, 64, 65, 122, 302, 303, zákaz v září 1915); tato edice byla zřejmě roku 1919 přesázena stále jako třetí, „po konfiskaci nezměněné vydání“. Uvedené články zákona se stereotypně opakují u dalších Macharových konfiskátů z let 1915–1916: básnických sbírek *Krůpěje* (1915, čtyři básně), *Confiteor* 1 (4. vyd., 1910, pět básní), *Golgatha* (4. vyd., 1912, šestnáct míst), knih fejetonů *Konfese literáta* 2 (1912, s. 73–74), *Řím* (8. vyd., 1911, dvacet dva míst), *Próza z let 1904–1905* a *Próza z roku 1906* (oboje 1907, dvacet jedna a deset míst) a brožur *Význam Volné myšlenky v českém národě* (2. vyd., 1914) a *Klerikalismus mrtev!* (1910). I zde narážíme na limity čistě úředního pojetí cenzury, která nechala nadále v prodeji tytéž texty, pokud nešlo o vydání uvedená v konfiskačním záznamu: „*Řím* v lepším vydání (označen jako sedmé vydání) nezabavili. Také německý *Rom* ne.“²³²

Pokud byl konfiskován svazek autorských spisů, znamenalo to obvykle zastavení celého kompletu. Takto byl znovu postižen J. S. Machar. Vyškrtnuta musela být v únoru 1916 i dedikace Macharovi v *Černých myslivcích* Růženy Svobodové.²³³ U Josefa Holečka stačila k zastavení sebraných spisů jediná kniha, konfiskovaná počátkem října 1914 pro uveřejnění rozhovoru Julia Grégra s Rusem Platonem Andrejevičem Kulakovským z roku 1890, přestože celá rozmluva vyšla roku 1912 časopisecky.²³⁴

Obsahová hlediska válečné cenzury můžeme podrobněji ukázat na příkladu románu Marie Majerové *Panenství*, který byl v jediném vydání z roku 1907 konfiskován následnou cenzurou v prosinci 1915, osm let po zahájení prodeje. Téma mladé ženy, která je nucena hájit svoji cudnost nejprve před vlastním otcem a pak před dalšími muži, rozhodne se své panenství prodat, aby tak zaplatila léčení nemocného milého, nicméně si přesto dokáže za cenu vraždy uchovat cudnost až do své smrti, mohlo zřejmě být dobovou společností vnímáno jako konfliktní. Konfiskace však byla nařízena z jiných důvodů. Za závadnou

231) K. Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, cit. dílo, s. 556; A. K. K. Kudláč: *Příběh(y) Volné myšlenky*, cit. dílo, s. 40–42.

232) J. Herben: *Knihy vzpomínek*, cit. dílo, s. 545.

233) Tamtéž, s. 552–553.

234) Josef Holeček: *Tragédie Julia Grégra*, Sebrané spisy Josefa Holečka, sv. 8, Praha, F. Topič 1914 [dotištěno v červnu 1918], s. 462; *Wiener Zeitung* uvádí závadné strany 197–228, konfiskace podle § 65 a 302.

byla označena jediná scéna (s. 41–42), jež téměř nesouvisí s ostatním dějem. Bezejmenná epizodní postava v ní vyslovuje svůj názor při pohledu na Hradčany: „Jak se ti může líbit sídlo králů a kostel, postavený jako památník lidské hlouposti“ – žili v něm přece „naši utiskovatelé, naši nepřátelé. Kromě zášti a bolesti nevzbudí ten pohled ve mně žádného jiného citu“.²³⁵ Jiná postava pak zmínce o nepřátelích přitaká. Hned v prvních slovech čteme narážku na pražské panovníky, mezi něž patřili i Habsburkové (odtud § 63 a 64 v konfiskačním nález), a vyjádření proti církvi (§ 303). Pro válečnou cenzuru měla tedy tato jediná, pro hlavní děj nepodstatná scéna takový význam, že stačila k zabavení díla.

Striktní byl cenzurní dohled nad školními texty i revize fondů školních knihoven. V roce 1916 se z iniciativy vojenských úřadů uskutečnila velká revize předválečných českých učebnic. Například v lidových a měšťanských školách ve Slezsku byla ze seznamu povolených učebnic vyškrtána asi polovina. V nakladatelství J. Otto bylo zakázáno čtyřicet jedna předválečných učebních textů, zvláště zpěvníků a čítanek. Příklady škrtů vyjevují mimo jiné snahu úřadů vymazat zmínky o historických srážkách Čechů s Němci, postulování germanocentrismu Josefa II. aj. Táž tendence je patrná i v učebnicích dějepisu a zeměpisu.²³⁶ Mezi nejčastěji postižené autory zařazované do čítanek patřil Alois Jirásek. Literární historik Jaroslav Toman uvádí, že na cenzurování Jiráskových textů se angažovali též čeští gymnaziální profesori: „šmahem vylučovali motivy hanobící vídeňskou vládu, Němce, Maďary, Turky, církev a vojenský stav, nebo naopak velebící Rusy, Slovany, J. Husa a J. Žižku, pruděrně zatracovali i výroky ‚budící smyslnost‘.“²³⁷ Právě Jiráskova a další historické romanopisce často vyřazovaly ze svých fondů také školní knihovny podle rozkazu z Vídně, že z gymnázií mají být odstraněny „všechny národní a vlasteneckou myšlenkou nesené knihy českých spisovatelů“, ač k tomuto zákazu byl prý z vůle místodržitelství připojen dodatek „vyjímaje ovšem knihy českých klasiků“.²³⁸ Zakázané učebnice musely být přes akutní nedostatek papíru a válečnou chudobu reeditovány, ovšem v náležitě úpravě. Nakladatelství Česká grafická unie například podle údaje z deníku Jana Herbena dostalo 5. června 1916 „od zemské školní rady ferman, jak se má chovat při vydávání školních knih. Je dlouhá řada pokynů, co se tisknout nesmí, například ze *Slávy dcery*. Kromě toho někteří spisovatelé vůbec pro školní knihy nemají existovat. [...] Zejména jsme uvedeni: Masaryk, Machar, Herben“.²³⁹

Válečný dohled však zasáhl i do dalších oblastí života.²⁴⁰ Dokonce i zaměstnanci dráhy, která zajišťovala zásobování a jejíž bezvadný chod byl v tomto smyslu pro Rakousko

235) Marie Majerová: *Panensství. Historie děvčete*, Praha, Grosman a Svoboda 1907, s. 41.

236) Jan Havránek: „Die rigorose Überprüfung der tschechischen Schulbücher im Jahre 1916“, in Jan Pelikán (ed.): *K počtě profesora Miroslava Hrocha. Věnováno 65. jubileu prof. Miroslava Hrocha a na počest jeho jmenovaní doktorem honoris causa Univerzity v Uppsale*, Praha, Karolinum 1998 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 3/1996. *Studia historica* 44), s. 81–87. Další příklady viz F. Staněk, Z. V. Tobolka: *Chování se vládních kruhů*, cit. dílo, s. 19–22, 135–168.

237) Jaroslav Toman: „Persona non grata aneb Osudy Jiráskovy tvorby pro mládež za první světové války“, in *Sborník Společnosti Aloise Jiráskova* 4, Praha, Společnost Aloise Jiráskova 2001, s. 23–31, zde s. 28.

238) František Skácelík: *Krásná setkání*, Praha, Vyšehrad 1970, s. 11.

239) J. Herben: *Knihy vzpomínek*, cit. dílo, s. 570–571.

240) Doplňme spíše jako kuriozitu, že vojenským kapelám bylo v říjnu 1915 zakázáno hrát píseň *Kde domov můj*, jež prý měla tendenci stát se „protidemonstrací“ (*Gegendemonstration*) vůči rakouské císařské hymně, viz NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2261, sign. P/19/46; *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*, sv. 2, cit. dílo, s. 129–130, 170. Srov. dále Libuše Otáhalová (ed.): *Souhrnná hlášení*

klíčový, byli nuceni ke konání svých profesních úkolů výhradně v německém jazyce a trestání za užívání češtiny. Jan Herben si zaznamenal k 28. listopadu 1916 následující zákaz: „Zabaven Vilímkův jízdní řád pro pražskou tramvaj, protože v něm byla trikolora. Totiž některé řádky červené, papír bílý a Vltava modrá.“²⁴¹

Konec a nový začátek (1917–1918)

Přelom ve vnitrostátních poměrech znamenaly nejen pokračující válečné obtíže říše, ale i smrt dvou jejích nejvyšších představitelů. Dne 21. října 1916 byl zavražděn rakouský ministerský předseda Karl Stürgkh. O měsíc později pak zemřel František Josef I. a na trůn nastoupil poslední rakouský císař Karel I. Obtížná zahraniční situace jej postupně vedla ke smírnější domácí politice, než jakou zastával jeho předchůdce. V prvních měsících jeho vlády však stále narážíme na četné zákazy týkající se zpravodajství o situaci na frontě, zásobování, zahraničních událostech apod. Potlačovány byly zprávy o produkci či nákupu potravin a obchodování s nimi, o situaci rybářství v pobřežních vodách Rakouska-Uherska, rekvizicích obilí nebo zvyšování cen tabáku, ale také informace o turecké genocidě Arménů (konec ledna 1917) a komunistickém puči v Rusku (v březnu; v dubnu bylo povoleno hovořit o ruské revoluci jako o důkazu rozkladu nepřátelské mocnosti, nesměly ale padat zmínky o protimonarchistickém zaměření bolševického hnutí). Naproti tomu se už výslovně povolovalo psát o jednáních o míru, která avizoval například chystaný kongres Internacionály v Haagu v červnu 1917. Koncem dubna informoval válečný dohlédací úřad pražské vrchní státní zastupitelství o stížnostech proti tiskové cenzuře. Vzhledem k dlouhému trvání války bylo rozhodnuto, že je záhodno, aby se cenzura zmírnila; úřady proto neměly nadále kontrolovat věcnou správnost informací, ale pouze posuzovat, zda jde o zprávy státu nepřátelské, či ne (8. června bylo však toto nařízení aktualizováno pokynem ke zosvětření postupu proti propagandě ze západní Evropy, jmenovitě z Francie a Velké Británie).

Dubnové nařízení už korespondovalo se znovuotevřením říšské rady, která se opět začala scházet od května 1917. Tím byla zároveň obnovena možnost imunizací textů, byť uveřejňování interpelací mohlo být v jednotlivých případech následně zakazováno (například 24. listopadu 1917 byla potlačena interpelace poslance Bohuslava Franty ohledně fejetonu J. S. Machara z cyklu *Kriminál*, v němž předběžná cenzura vymazala asi polovinu textu pojednávajícího o utlačování Slovanů v Rakousku-Uhersku).²⁴² Po polovině května se už také směly objevit věcné zprávy o atentátu na Stürgkha. Ke konci měsíce ale opět bylo vydáno embargo na informace o tragickém výbuchu muničního skladu v Bolevci u Plzně; později byla pro noviny o této věci vypracována krátká oficiální zpráva.²⁴³

Dne 2. července 1917 došlo k vyhlášení všeobecné amnestie pro politické vězně, po níž bylo propuštěno na svobodu celkem 719 Čechů a zastavena i řada procesů ve fázi vyšetřování.²⁴⁴ Mezi ty, kteří takto unikli těžkému žaláři, ne-li trestu smrti, patřili také Antonín Sova, tiskař Jan Kamelský a redaktor listu *Národ* Jan Lefner, obvinění ze zločinu velezrady

presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915–1918, Praha, ČSAV 1957.

241) J. Herben: *Knihy vzpomínek*, cit. dílo, s. 586.

242) -by- [= Josef Svatopluk Machar]: „Kriminál“, *Národní listy* 57, 1917, č. 310, 11. 11., s. 1–2.

243) Doklady k informacím uvedeným v těchto dvou odstavcích viz NA, VSZ, kt. 101.

244) O. Urban: *Česká společnost 1848–1918*, cit. dílo, s. 613.

Román *Spravedlnost* Jaroslava Marii Hlavním, potenciálně kontroverzním tématem románu Jaroslava Marii *Spravedlnost* (1917) je příběh kněze, který soudně vymáhá dluh, o němž ví, že mu byl v pořádku splacen. Hnán výčitkami svědomí se však přiznává k nečestnému jednání a je morálně zničen. Předběžná cenzura však proti možnému očekávání vymazala dvě pasáže (s. 208–210, 212) z epizodní scény, jež nesouvisí s hlavním dějem, z úvahy jednoho ze soudců, který je vážně nemocen a obává se smrti. Čtenář knihy s textovými vynechávkami se následně mohl domnívat, že zabavená místa obsahují rouhačské úvahy například v protináboženském smyslu. Ze záznamu o interpelaci ve prospěch díla, podané 12. června 1917 poslancem Václavem Donátem, však zjišťujeme, že soudce v cenzurovaném textu pod dojmem hrozící smrti odsoudil své německé odrodilství a dospěl k vlasteneckému postoji: „Čech ti zapáchal, ale Němec – boháč, elegán ti imponoval. [...] tys byl jen naoko Čechem, jen tak, že jsi se v české vsi narodil, že umíš česky – [...] ale v nitru tě český původ hnětl, styděl jsi se zaň.“ Pasáže vypuštěné předběžnou cenzurou byly touto interpelací imunizovány, autor ani nakladatel však na tuto skutečnost překvapivě nereflekovali a nedatované druhé vydání, pořízené z téže sazby, opět obě zabavená místa vynechalo. Podle údaje v katalogu Národní knihovny mělo navíc toto nezměněné vydání vyjít až roku 1920. Lze počítat se dvěma možnostmi. Buď zůstala imunizace pro autora či nakladatele neznáma, nebo jim připadal cenzurní zásah tak nepodstatný, že nepokládali za nutné postižená místa v textu restituovat.

Zdroj: Jaroslav Maria: *Spravedlnost*, Praha, J. R. Vilímek 1917, zde s. 208–210, 212; NA, MSV, kt. 600, sign. IV 165 ex 1917.

(§ 58) kvůli otištění Sovovy básně *Jarní zpěv* 3. května 1917 v *Národě*. Báseň podle úřadů vyzývala český národ, aby se vzepřel útlaku po vzoru revoltujících Rusů a vydobyl si svobodu.²⁴⁵ Jak uvedl Sova v poznámce k poválečnému otisku, napsal báseň „24. dubna 1917 bezprostředně po první ruské revoluci“. Po jejím publikování v *Národě* byl předvolán k výsledku u divizního soudu zeměbrany (*Landwehrdivisionsgericht*), 12. července však obdržel soudní vyrozumění, že vyšetřování proti němu bylo zastaveno v důsledku všeobecné amnestie.²⁴⁶

Jako mnohem významnější se však z pohledu doby jeví soudní procesy týkající se českých politiků a novinářů, například poslance Václava Klofáče, předáka národních socialistů a majitele suspendovaného listu *České slovo*. Klofáč byl zatčen 4. září 1914, avšak vlastní obvinění proti němu bylo vzneseno až 24. května 1917, téměř po třech letech vyšetřovací vazby ve Vídni.²⁴⁷ Po červencové amnestii byl osvobozen. Mnohem dál došel proces mladočeských vůdců Karla Kramáře a Aloise Rašína, na němž participovali též redaktor *Národních listů* Vincenc Červinka a přerovský úředník Josef Zamazal. Všichni byli zatčeni mezi květnem a zářím 1915 pro šíření panslavismu a rusofilství, mimo jiné prostřednictvím tisku, a obvinění z velezrady (Rašín a Kramář, § 58),²⁴⁸ respektive vyzvědačství (Zamazal a Červinka, § 321 vojenského trestního zákona). U Rašína byl mimoto shledán zločin proti válečné moci státu (§ 327 vojenského trestního zákona) kvůli článku,

245) Teprve ex post, 17. srpna 1917, zaznamenalo tuto zprávu Prezidium ministerské rady jako starší informaci ministerstva vnitra, viz *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*, sv. 4, 1917, Praha, Státní ústřední archiv 1996, s. 154.

246) Antonín Sova: *Krvácející bratrství. Rozjímání ranní i navečerní*, Praha, Hejda a Tuček [1920], s. 150; text básně pod titulem *Jarní zpěv před osvobozením tamtéž*, s. 5–7.

247) I. Šedivý: *Češi, české země a Velká válka*, cit. dílo, s. 56.

248) Důvody pro zatčení Karla Kramáře a jeho spolupracovníka, starosty Sokola Josefa Scheinera objasňuje zpráva vídeňského vrchního armádního velitelství z 24. května 1915, viz *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích*, sv. 2, cit. dílo, s. 90–97.

Cenzurovaná báseň Karla Tomana Ve 13. čísle beletristického týdeníku *Cesta* (nedatováno, patrně ze září 1918) byla zásahu předběžné válečné cenzury podrobena báseň Karla Tomana *Cizí píseň* (*Voják doma zpívá*). Chybějící text básně obsahující antimilitaristické narážky Toman otiskl po převratu ve 22. čísle *Cesty* v listopadu 1918, knižně tato báseň vyšla až roku 1923 v rámci Tomanovy sbírky *Hlas ticha*. Vypuštěný text básně v *Cestě* měl podle druhého časopiseckého přetisku toto znění:

Kručinko, já tě pošlapal,
kručinko, drahá duši lidu,
jemuž jsme vnesli do vsí žal
a požáry a smrt a bídu.

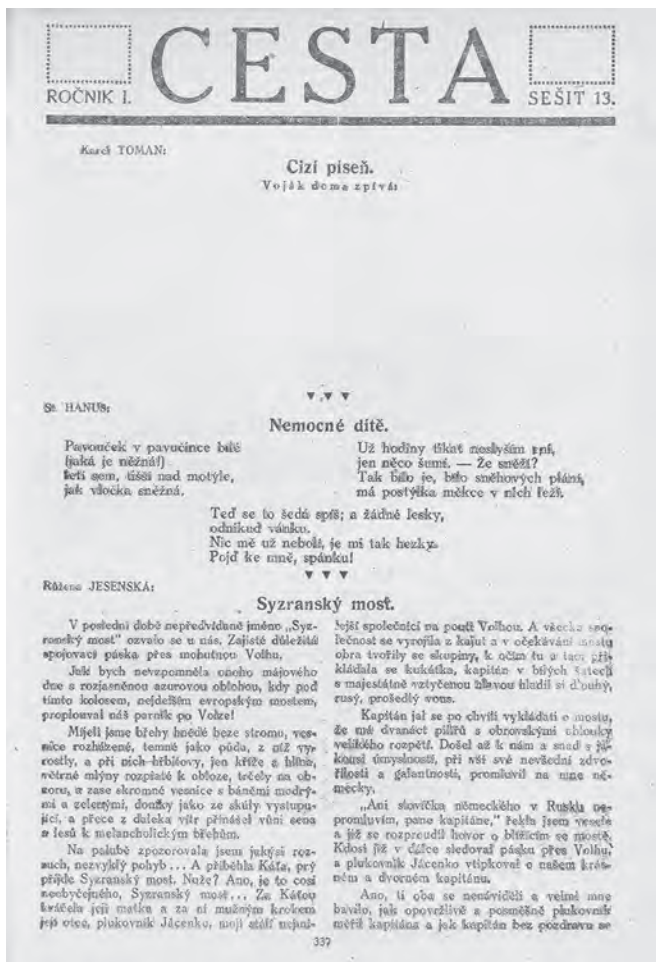
Pohledy pyšně snědých žen
mě ještě pohrdáním páli.
Kam nahlédli jsme do oken,
plamenných očí jsme se báli.

Kručinko svatá, zapomeň,
že noha má tě pošlapala,
a potěš smutná srdce žen,
aby si bolem nezoufala.

Neb my jsme všichni bedňý lid
a bratrství je mezi námi.
Kručinko, chtěl bych políbit
a odprosit květ hořce známý.

Za utrpení odprosit,
jež naseli jsme do tvé země.
Neb my jsme všichni bedňý lid.
Ta píseň tvá zní věčně ve mně.

Zdroj: Karel Toman: „Cizí píseň (Voják doma zpívá)“, *Cesta* 1, 1918/1919, č. 13, s. 337, č. 22, s. 581.

v němž vyjádřil nesouhlas s rakouskou válečnou půjčkou; dle Rašínovy ředitelské direktivy měl tento nesouhlas být i součástí oficiálního postoje *Národních listů*.²⁴⁹ Všichni čtyři obvinění byli vojenským soudem 3. června 1916 odsouzeni k smrti provazem. Rozsudek byl po prošetření zmatečné stížnosti 20. listopadu potvrzen a zaslán k podpisu Františku Josefu I. Ten však následujícího dne zemřel, a nestačil jej tedy signovat. Počátkem ledna

249) „Válečná půjčka“, *Národní listy* 54, 1914, č. 316, 17. 11., s. 1–2; srov. Z. V. Tobolka: *Můj deník z první světové války*, cit. dílo, s. 22.

1917 po nástupu Karla I. byly tresty smrti změněny v žalář: Kramář dostal patnáct let, Rašín deset let se čtvrtletním postem a temnou komorou, Zamazal a Červinka po šesti letech. Tisk směl o celé aféře informovat jen sporadicky, a to dokonce i poté, co všichni čtyři byli amnestováni.²⁵⁰

Ještě ve vězení četl Vincenc Červinka májový projev českých spisovatelů,²⁵¹ apelující na české zástupce na říšské radě při jejím prvním zasedání od počátku války, jehož iniciátorem a hlavním autorem se stal Jaroslav Kvapil a jež podepsalo 222 českých spisovatelů a kulturních činitelů. Jeho prvním signatářem byl Alois Jirásek. Ve formě otevřeného dopisu si manifest osoboval právo „mluviti za rozhodnou většinu českého světa kulturního a duchovního, ba i za národ, jenž sám promluvit nemůže“. Poprvé v domácích poměrech formuloval ideu samostatného československého státu a neobyčejně povzbudil národní hnutí v českých zemích a na Slovensku. Intervenoval ve prospěch českých i ostatních slovanských politických vězňů. K jeho výslovným cílům patřilo i „odstranění novinářské cenzury ve věcech mimovojenských“ a v souladu s tím „naprostá svoboda a nedotknutelnost všech parlamentních řečí na říšské radě i v tisku“.²⁵² Bez vědomí autorů byl uveřejněn v půli května 1917 a vzápětí přetiskován domácími i zahraničními listy.

Nepřímou reakcí na projev spisovatelů byla výše zmiňovaná interpelace Zdeňka V. Tobolky a předsedy agrární strany a Českého svazu Františka Staňka z 6. června 1917, zasláná ministerskému předsedovi Ernstu Seidlerovi von Feuchteneggovi.²⁵³ I ona měla v domácím prostředí širokou podporu (za podpisy obou autorů je na konci uvedeno dalších 83 jmen, mj. i Jiráskovo). Na rozdíl od Kvapilova provolání byla petice Českého svazu podložena rozsáhlou argumentací a obsahovala nejen řadu dokladů o národnostní perzekuci Čech ze strany Vídně, ale mimo jiné též soupis více než dvou set za války cenzurovaných českých knih a téměř devadesáti periodik. Tobolkova a Staňkova interpelace i Kvapilův manifest mohly jakožto oficiální projevy adresované vládním institucím být volně publikovány.

Válečná předběžná cenzura ovšem nepřestala existovat. Ještě 29. října 1917 začala pro periodika platit nová nařízení, uvalující embargo zvláště na zprávy z bojišť či zmínky o československých legiích a hrozící subjektivním stíháním osob v případě tiskových provinění. Krátká vlna perzekuce dle dobového svědka přinesla nárůst konfiskací „úplně v duchu rozumové zhovadilosti, jaká řádila v zimě roku 1914 a zjara roku 1915“.²⁵⁴ Celkově však přesto docházelo ke zřetelnému zmírnění cenzury. Na sklonku roku 1917 mohl v překladu Hanuše Jelínka vyjít dokonce proslulý protiválečný román Henriho Barbusse *Oheň* (1916),

250) Podrobně V. Červinka: *Moje rakouské žaláře*, cit. dílo; Alois Rašín: *Listy z vězení*, Praha, Pražská akciová tiskárna 1937, s. 10–14, 376, 383–384, 393 (komentáře editora Ladislava Rašína); Z. V. Tobolka: *Můj deník z první světové války*, cit. dílo, s. 57, 64 aj.

251) V. Červinka: *Moje rakouské žaláře*, cit. dílo, s. 375–379; totéž platí o Viktoru Dykovi, který odpovídal na manifest Jaroslavu Kvapilovi 8. května dopisem z vězení ve Vídni, srov. J. Med: *Viktor Dyk*, cit. dílo, s. 192.

252) Jaroslav Kvapil: *Na čtyřech strunách*, díl 1, Souborné dílo, sv. 4, Praha, Václav Tomsa 1947, s. 135–175, zde s. 148. Dvě Kvapilovy stati podávají vedle vlastního textu manifestu informace o jeho vzniku a recepci v tisku i veřejnosti.

253) Z. V. Tobolka, F. Staněk: *Chování se vládních kruhů*, cit. dílo; k tomu Z. V. Tobolka: *Můj deník z první světové války*, cit. dílo, s. 456; K. Nosovský: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, cit. dílo, s. 458–459. Koncept vyjádření vlády ke Staňkově a Tobolkově interpelaci, datovaný 22. listopadu 1917, viz *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích*, sv. 4, cit. dílo, s. 225–227.

254) J. Herben: *Knihy vzpomínek*, cit. dílo, s. 633 (záznamy z 27. října a 5. listopadu 1917).

K poměrům tisku v československých legiích Legionářské tisky v zahraničí se obvykle řídily cenzurní legislativou zemí, kde vycházely, a současně i českými a slovenskými národně propagačními cíli. Konkrétní zprávy však máme jen o mobilní vojenské tiskárně informačně-osvětového odboru československého vojska na Rusi, působící od ledna 1918 do června 1920, nejprve ve vlakovém vagónu a později na námořní lodi Logan. Cílem redakce, k níž patřili mimo jiné Josef Kopta nebo Jozef Gregor-Tajovský, bylo vyprodukovat a rozšířit mezi vojskem co největší počet periodik, letáků apod. v českém, slovenském a ruském jazyce, často bez ohledu na kvalitu tisku i textu, které v dané situaci nebyly podstatné. Tiskárna vydávala také knihy, např. beletristické práce Rudolfa Medka, Františka Langeru, Josefa Kopty či Jozefa Gregora-Tajovského, ale též zpěvníky, kalendáře, stati T. G. Masaryka nebo třeba poučení o pohlavních chorobách.

Zdroj: Emil Dostál: *Pochodová tiskárna informačně-osvětového odboru na Rusi. Vznik tiskárny legií, působnost a odborný význam*, Praha, Typografia 1924, bibliografií tisků viz na s. 32–36.

pocházející nadto z nepřátelské Francie. Cenzurovány však byly některé nadšené recenze díla, mimo jiné F. X. Šaldy, S. K. Neumanna a zvláště Josefa Kópala, z jehož textu byla většina vymazána.²⁵⁵

Pokud jde o následnou cenzuru, zaznamenáváme ještě i během roku 1917 případy zakazů děl vydaných v předválečné době, jako byl cestopis pro mládež Jana Havlasy *V kraji věčného jara* (1909, tři místa s připomínkou jihoslovanských národů v Kalifornii, rušení veřejného pokoje podle § 65). I vlastenecký cestopis Tey Červenkové *Toulky Moravským Slovenskem*, který vyšel až ve válečném roce 1917, byl téhož roku zpětně zakázán (s. 73, urážka členů císařského rodu podle § 64), přestože sítím předběžné cenzury prošel zřejmě bez úhony. Důvodem bylo jedno místo z kapitoly o Hostýně, v níž autorka užila pomístní název „Cesta hříšníků“ v souvislosti s císařovou návštěvou poutního místa, o které jí vypráví průvodce: „Když před několika léty měl na Hostýn císař František Josef zavítati, ptali se mne, kudy Jeho Veličenstvo pojede – odpověděl jsem: „Cestou hříšníků““.²⁵⁶

V roce 1918 pak došlo ve srovnání s dřívějšími lety jen k minimálnímu počtu konfiskací. Mezi neperiodickými tisky uveďme případ z půle října 1918, konfiskaci letáku *Proklamace všeho lidu v národě československém*, jenž sliboval prohlášení lidové československé republiky na Staroměstském náměstí (velezrada a rušení veřejného pokoje, § 58, 59, 65),²⁵⁷ a závažnou protiválečnou brožuru Karla Horkého *Teď, anebo nikdy!*, tištěnou roku 1916 v Chicagu a v Čechách tajně šířenou (zákaz registrovaný ve *Wiener Zeitung* ještě 26. října 1918, mj. velezrada a urážka císaře, § 58–65). Naopak můžeme poznamenat, že některé zákazy z počátku války byly postupně odvolávány. V červnu 1918 se například obnovil projekt sebraných spisů Josefa Holečka, když bylo povoleno vydání knihy *Tragédie Julia Grégra*, roztištěné koncem srpna 1914 a potom zakázané.²⁵⁸ Počátkem podzimu údajně

255) Vladimír Brett: „Doslov“, in Henri Barbusse: *Oheň. Deník bojového mužstva*, přel. Milena Tomášková, Praha, Naše vojsko 1965, s. 279–280.

256) Tea Červenková: *Toulky Moravským Slovenskem. Dojmy, nálady a vzpomínky*, Praha, Grosman a Svoboda [1917], s. 73; citujeme z cenzurního výtisku in NA, VSZ, kt. 467, sign. III f 18 ex 1917 (brožury).

257) NA, VSZ, kt. 468, sign. III f 18 ex 1918 (letáky).

258) J. Holeček: *Tragédie Julia Grégra*, cit. dílo, s. 462.

„nebylo už nutno ohlížet se, jaká nálada panuje na místodržitelství“.²⁵⁹ Bez ohledu na úřady proto bylo ohlášeno obnovené vydávání *Českého slova*, které začalo vycházet 28. září 1918; od 19. října byly po květnové suspenzi znovu vydávány *Národní listy* atd.

Dne 28. října 1918 bylo císařem Karlem I. pod dojmem rozkladu státní moci vyhlášeno zrušení předběžné válečné cenzury v Rakousku-Uhersku, které dva dny nato potvrdily nástupnické instituce.²⁶⁰ I nadále však fungovala následná cenzura podle předválečného úzu. Například konfiskace 59., nedatovaného čísla časopisu *Kallistovy šípy*, navržená 26. října, byla potvrzena 31. října. Konfiskace čísla listu *Deutsche Volks-Wacht* z 28. prosince 1918 pro burčující článek *Deutsche!* byla potvrzena 1. ledna 1919. K nejzajímavějším příkladům patří antisemitský článek *Židé po čas války* v časopise *Pražský zájemník* z 1. listopadu 1918, konfiskovaný téhož dne státním zastupitelstvím pro porušení § 302 (popuzování k zášti proti skupinám) a navržený na zničení zabaveného nákladu prostřednictvím objektivního řízení. Zemský trestní soud však návrhu 4. listopadu nevyhověl a zabavení zrušil. Přestože se státní zastupitelství proti rozhodnutí odvolalo a ještě v únoru 1919 žádalo konfiskaci zmíněného článku s podrobným odůvodněním dokonce ministerstvo spravedlnosti, byla konfiskace 24. března 1919 definitivně soudně zamítnuta.²⁶¹ Cenzurní praxe Československé republiky se tak v mnoha ohledech vrátila k předválečnému rakouskému systému tiskové kontroly.

259) Jaroslav Šalda: *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace. (Paměti bývalého generálního ředitele tiskového a vydavatelského koncernu Melantrich)*, Praha, Eva 2001, s. 88.

260) T. Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*, cit. dílo, s. 520–521. Výnos o zrušení předběžné válečné cenzury viz G. Spann: *Zensur in Österreich während des I. Weltkrieges*, cit. dílo, s. 381.

261) Všechny uvedené příklady viz NA, VSZ, kt. 468, sign. III f 18 ex 1918 (složky *Kallistovy šípy*, *Deutsche Volkswacht*, *Pražský zájemník*).